

'n Klank- en Vormleerstudie van Songa.

deur

Erdmann Johannes Martin
Baumbach.

Voorgelê ter vervulling van 'n deel van die
vereistes vir die graad MAGISTER in die LET-
TERE EN WYSBEGEERTE in die Fakulteit LETTERE
EN WYSBEGEERTE.

Potchefstroomse Universiteit vir C.H.O.,
Potchefstroom.

10 Februarie 1964.

INHOUDSOPGAWE.

<u>Hoofstuk.</u>		<u>Bladsy.</u>
I	'n Kort oorsig van die geskiedenis van die Ingwa-vumadistrik	I
I.1.	Die verskillende Bantoestamme in die Ingwa-vumadistrik en enkele statistieke	I
I.2.	'n Kort historiese oorsig van elk van die stamme.	I
2.	Die fonetiek van Songa	5
2.1.	Die vokale	5
2.2.	Die semi-vokale	6
2.3	Die konsonante	7
2.4.	Konsonantkaart	13
2.5.	Die foneme van Songa	14
2.5.1	Die vokaalfoneme	14
2.5.2.	Die semi-vokaalfoneme	17
2.5.3.	Die konsonantfoneme	19
3.	Die sinkroniese ^s foniese fonologie van Songa	30
3.1.	Labialisering met 'n velare kons. as resultaat.	30
3.2.	Labialisering met 'n alveolare kons. as resultaat.	30
3.3.	Palatalisering met 'n alveolare kons. as resultaat.	31
3.4.	Assimilasie	31
3.4.5.	Konsonantalisasie	32
3.4.6.	Vokale in naasmekaarstelling	33
3.5.	Die prosodiese eienskappe van Songa	34
4.	Die diakroniese ^s foniese fonologie van Songa	36
5.	Die morfologie van Songa	42
5.1.	Die selfstandige naamwoord	42
5.2.	Die <u>forming</u> van selfstandige naamwoorde	52
5.3.	Die afleidings van die selfstandige naamwoord.	53
5.3.1	Die verkleinwoord	53
5.3.2.	Die lokatief	57

6.	Die voornaamwoord	61
6.1.	Die absolute voornaamwoord	61
6.2.	Die possessiewe voornaamwoordstamme	61
6.3.	Die demonstratiewe voornaamwoord	62
6.4.	Die emfatisiese demonstratief	63
6.6.	Die kwantitatiewe voornaamwoord	65
7.	Die adjektief.	68
8.	Die possessiefkonstruksie in Songa	70
9.	Die aanduiding van getal in Songa	74
10.	Die trappe van vergelyking en die formatiewe sanga-, na-, ens.	77
11.	Die bywoord	79
12.	Die voegwoord	83
13.	Die ideofoon	85
14.	Die werkwoord	87
14.1.	Die onderwerpskakel.	87
14.2.	Die voorwerpskakel.	88
14.3.	Die refleksief	89
14.4.	Afgeleide werkwoorde	89
	a) Die passiewe aktionsart	89
	b) Die neuter aktionsart	90
	c) Die applikatiewe aktionsart	90
	d) Die resiprokale aktionsart	91
	e) Die kousatiewe aktionsart	92
	f) Die intensiewe aktionsart	93
	g) Die reversiewe aktionsart	93
	h) Die diminutiewe aktionsart	93
15.	Die konjugasie van die werkwoord	95
15.1.	Die indikatiefmodus	95
15.2.	Die partisipiale modus	104
15.3.	Werkwoordinfikse met 'n implikatiewe betekenis	105
15.3.1.	Die enklitiese formatiewe	106
15.4.	Die defisiënte werkwoorde	107
16.	Die direkte relatiefkonstruksie	109
16.2.	Die indirekte relatiefkonstruksie	110

17.	Die kopulatief	113
17.1.	Die identifiserende kopulatief	113
17.2.	Die assosiërende kopulatief	115
17.3.	Die beskrywende kopulatief	116
18.	Oerbantoe-Ronga	120
	Tekste	

DANKBETUIGINGE.

In die eerste plek aan Prof. J. Breed van die Potchefstroomse Universiteit vir C.H.O. my dank vir die leiding wat hy aan my gegee het en opoffering wat hy gemaak het om my op een geleentheid na Maputa te vergesel.

My dank ook aan hom as my promotor wat gewillig was om onder moeilike omstandighede my verhandeling na te sien.

My opregte dank en waardering ook aan mnr. en mevr. E.V. Johannesen van Maputa by wie ek tuis was gedurende my studie aldaar.

My dank ook aan mnr. en mevr. W.J. Zylstra van Ingwavuma, by wie ek ook 'n paar dae tuis was en aan mnr. Zylstra as Bantoesakekommissaris vir die geleentheid wat hy aan my gebied het om my studie te kon voltooi.

My dank ook aan ~~mnr.~~^{ds.} J.A. Louw van die Universiteit van Suid-Afrika vir waardevolle wenke aan my gegee.

My opregte dank ook aan Prof. De Villiers Pienaar van die Pretoria Universiteit vir 'n bandopname-masjien wat hy tot my beskikking gestel het.

Besondere dank ook aan mnre. C.J.H. Krüger en J.A. du Plessis van die Potchefstroomse Universiteit vir waardevolle wenke gegee in verband met hierdie studie.

My opregte dank ook aan die personeel van die Universiteitsbiblioteek vir die dienste aan my gelewer in verband met interbiblioteeklenings en die verkryging en beskikbaarstelling van boeke.

Fuṣi ndijula kubonga Solomon Tembē lwe'atṣhama ku-Maputa. Hiyene angandipfuna ngopfu zinene ekudondeni aShiṣonga.

Inleiding

Die doel van hierdie studie was alleen om 'n ~~sinkroniese~~^{sinkroniese} ondersoek na die taal in te stel. Alhoewel ons ook ~~diakronies~~^{diakronies} te werk gegaan het deur die taal na Oerbantoe te herlei, is dit alleen gedoen om die klankverskuiwings wat plaasgevind het, vas te stel.

Die doel was ook nie om 'n vergelykende studie met die aanverwante tale en omliggende tale te doen nie. Alleen waar daar interessante afwykinge in die taal voorkom, is daar verwys na aanverwante tale of invloed van Zoeloe op die taal.

Daar is van 'n hele aantal informante gebruik gemaak, naamlik vrouens omdat hulle die taal die beste ken en data so versamel is dan altyd met Solomon Tembe, wat die taal goed magtig is, gekontroleer en dikwels ook nog met Amos Makhanya.

Aangesien daar so 'n noue verwantskap bestaan tussen Ronga en Songa, het ons dit goed gedink om te poog om Ronga ook na Oerbantoe te herlei sodat die verskil tussen Ronga en Songa vasgestel kan word.

HOOFSTUK I

I.0. 'n Kort oorsig van die geskiedenis van die Ingwavuma-distrik.

Kragtens Proklamasie No. 9/1895 is Sambaneland (wes van die Pongolarivier) geannekseer aan die "dominions of Her Majesty Queen Victoria" en kragtens Proklamasie No. 13/1895 is Sambaneland aan Zoeloeland geannekseer.

Kragtens Proklamasie No. 10/1897 is AmaTongaland of Maputaland (oos van die Pongolarivier) geannekseer aan "The Dominions of Her Majesty Queen Victoria" en kragtens Proklamasie No. 14/1897 is ook Maputaland aan Zoeloeland geannekseer.

I.1. Die verskillende Bantoestamme in die Ingwavumadistrik en enkele statistieke soos aangegee vir die jaar 1960.

I.1.1. Die Tembe-/Mabudu-/Makasana-stam.

Geregistreerde belastingbetalers	28,549
Persentasie van distrik se Bantoebevolking	64%
Sieletal	± 60,000

I.1.2. Die Nyawo-stam.

Geregistreerde belastingbetalers	7,561
Persentasie van distrik se Bantoebevolking	17%
Sieletal	± 20,000

I.1.3 Die Matenjwa-stam.

Geregistreerde belastingbetalers	5,459
Persentasie van distrik se Bantoebevolking	12%
Sieletal	± 12,000

I.1.4. Die Mngomezulu-stam.

Geregistreerde belastingbetalers	2,800
Persentasie van distrik se Bantoebevolking	7%
Sieletal	± 8,000

I.2. 'n Kort historiese oorsig van elk van die stamme.

I.2.1. Die Tembe-/Mabudu-/Makasana-stam.

Die Tembe-/Mabudu-/Makasana-stam het vroeër in Portugees Oos-Afrika gewoon vanaf die Temberivier en die omgewing van Delagoabaai suidwaarts tot binne die Republiek van Suid-Afrika se grense. Dit blyk ook uit die volgende aanhaling uit die distriksrekordboek:

"For many generations the tribe, which was a very numerous and powerful one, occupied a large tract of country, extending from the Tembe River, and the neighbourhood of Delagoa Bay, to the Zulu border (en wel tot by die Sibayimeer en selfs verder suid) Although never dispersed by Tshaka, the tribe gave allegiance to him, and continued

their vassalage to the Zulu Kings up to the Zulu War".

(Sublêer no.7/37/3, Distriksrekordboek, bl.36).

Kragtens die MacMahon-kommissie se uitspraak, is 'n groot gebied van hierdie stam se grondgebied in 1875 aan Portugal toegewys.

In 1895 het die Regentes Zambili egter 'n deputasie na Sir A.E. Havelock (hy was die goewerneur van Natal) gestuur en die gevolg was dat sy en haar onderdane in 1895 onder die Britse beskerming gekom het.

"Shortly after the proclamation of the British, Zambili and her son Ngwase, the present chief, were driven by the Portuguese from their possessions in which her and her son's chief kraals were situated. They fled to Zululand, where they were accorded British protection, and the portion of their country under British influence was annexed as a British possession, and incorporated in Zululand.. Ngwase and his present following now occupy the country so incorporated, but a large portion of his tribe remained in Portuguese Possessions."

(Sublêer no.7/37/3, Distriksrekordboek, bl.38).

Daar is gevind dat die vrouens van die Tembe-stam Songa nog baie goed ken en ook in hulle onderlinge gesprekke met mekaar besig. Die mans verstaan dit wel, maar gebruik Zoeloe as omgangstaal. Hierdie toedrag van sake was alreeds vroeër deur blankes opgelet, soos dan ook blyk uit die volgende aanhaling:

"The Tongas are said to be the only race in the world where the men and women speak different languages. How this arose no one pretends to know. They understand each other, of course, but the women keep to their own language and the men to theirs. One theory-what weight it has I do not know - is that at one time there was a fair amount of inter-marriage between Zulumen and Tonga women. That did not remove the contempt in which the Zulu held the Tonga, whom he regards as an immeasurable inferior race. Therefore the men used a language of their own to show their superiority".

('n Koerantuitknipsel - A Glimpse of Dark Africa. By Onlooker. Sublêer no.7/37/3, Distriksrekordboek, bl.71).

Die stamboom van die Tembe-stam is soos volg:

Mabudu

Makasana

Noziyingili Hluma Mvuba Makasanyana

Ngwanase Msongi

Mhlupheki

Mhlupheki is op 27 Oktober 1950 oorlede en is in 1950 deur Mzimba Tembe opgevolg. Mzimba is vandag die voorsitter van die Ingwavuma-streeksowerheid.

Woongebied: Die Tembe-stam bewoon hoofsaaklik die oostelike gedeelte van reservaat No. 14 wat ± 426,666 akker groot is. Hulle woongebied in die Republiek strek hoofsaaklik vanaf Orra Point suidwaarts tot by die bopunt van die Sibayi-meer, daarvandaan weswaarts tot by die oostelike grens van die Mosi-moeras en dan al langs hierdie oostelike grens noordwaarts tot by die Portugese grens.

I.2.2. Die Nyawo-stam.

Die skrywer maak die bewering dat hulle AmaLala is en beweer dat hierdie stam waarskynlik vanuit die noorde die Republiek binnegekom het.

Die stamme wat teen die Lebombo's woon, is 'n mengsel van Swazi's en Zoeloes en dié wat op die vlakte woon aan die voet van die berge, is hoofsaaklik Tongas.

Die stamboom van die Nyawo-stam is soos volg:

Dhlambula

Hlongaluvalo

Sambane

Mtshakela (oorl. 20.7.1936)

Mbabane Nyawo(aangestel op 1.II.1936)

I.2.3. Die Matenjwa-stam

Die Matenjwa-stam se hoofkraal is by Nyaweni, noord van die Ingwavumadistrik en wes van die Ndumo-polisiestatie.

Die stamlede wat op die berge woon, praat Swazi terwyl dié wat op die Kroongronde woon, AmaTonga is. Die Matenjwa-clan eet nie bokvleis nie.

Die stam se stamboom is soos volg:

Gamule

Mtshelekwana (oorl. in 1904)

Sibhamu (oorl. in 1923)

Shikishi (oorl. in 1923)

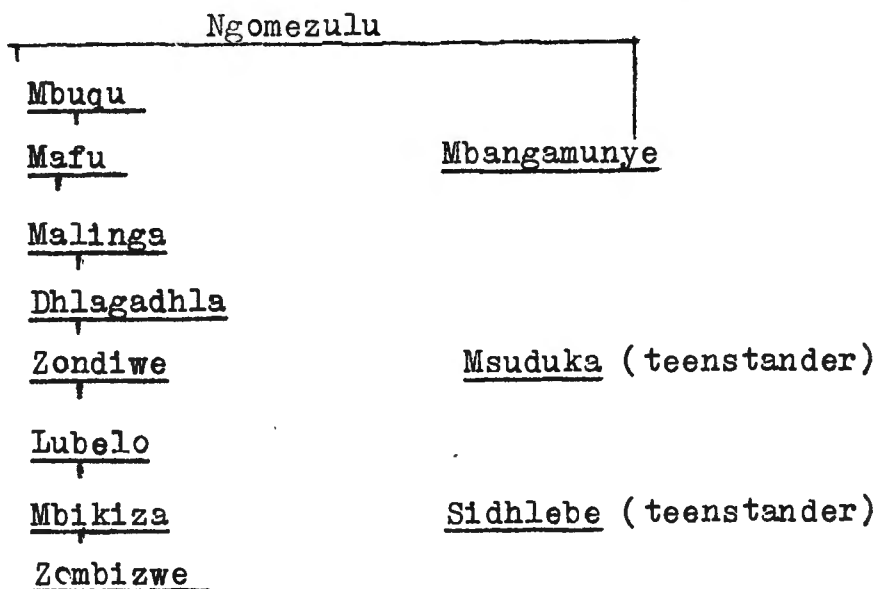
Mankenke.

I.2.4. Die Mngomezulu-stam.

Die Mngomezulu-stam se woonplek is by KwaNtunga
± 10 myl noord van Ingwavuma.

Die oorgrote meerderheid van hierdie stam se lede
is Swazi's wat êrens vanuit Noord-Swaziland kom.

Die Mngomezulu-stam se stamboom is soos volg:

Opmerking.

Ons wil ook net wys op die teenwoordigheid van
die MaKonde-stam wat ± 14 myl oos van Maputa by die groot
mere woon. Hulle taal, Konde, verskil blykbaar in sommige
opsigte heelwat van Songa. Aangesien die Departement van
Bantoetale van die P.U. vir C.H.O. egter nog besig is met
navorsing in verband met hierdie taal, kan ons nog niks
definitiefs in hierdie verband sê nie.

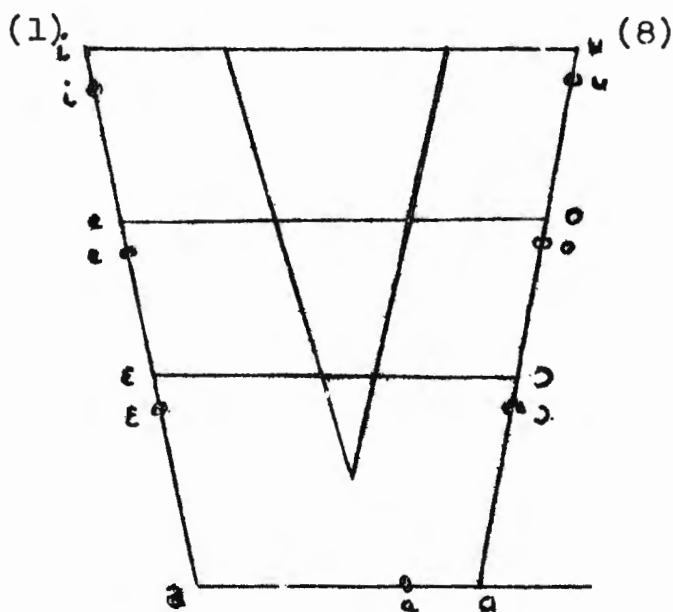
HOOFSTUK 2.

Die Fonetiek van Songa

2.0. In die bespreking van die fone en foneme van Songa en in die gevalle waar daar van fonetiese transkripsies gebruik gemaak sal word, sal die simbolestelsel van die I.P.A. gebruik word.

2.1. Die vokale.

Op die kardinale vokaalkaart, soos deur die I.P.A. opgestel, word die relatiewe posisies van die Songa-vokale, met behulp van kringetjies aangedui:

i : 'n hoë voorvokaal wat uitgespreek word met die lippe redelik gesprei. Die plek van vorming is laer as dié van die kardinale vokaal no.1

Voorbeelde van voorkoms:

kubika	: om te berig	(kubi:ka)
kudzima	: om te ploeg	(kudzi:ma)
lusiba	: veer	(lusi:ba)

e : 'n half-geslote voorvokaal wat effens laer, uitgespreek word as die kardinale vokaal no. 2. Die lippe is effens gesprei.

Voorbeelde van voorkoms:

tate	: my vader	(ta:te)
mame	: my moeder	(ma:me)
kubonile	: om te gesien het	(kuboni:le)

ɛ : 'n lae, half-oop voorvokaal wat uitgespreek word met die lippe effens gesprei. Die plek van vorming is effens laer as dié van die kardinale vokaal no.3.

Voorbeelde van voorkoms:

wene	: jy	(we:ne)
nkele	: gat	(nke:le)
ndlela	: pad	(nhe:la)

a : 'n lae, agtervokaal wat uitgespreek word met die lippe in 'n neutrale stand. Soos aangedui op die vokaalkaart, is dit duidelik dat die plek van vorming nader is aan dié van die kardinale vokaal no. 5 as aan no. 4.

Voorbeelde van voorkoms:

shipapa	: handpalm	(ʃipa:pa)
dzilala	: lalapalm	(dzila:la)
kuluma	: om te byt	(kulu:ma)

ɔ : 'n lae, half-oop agtervokaal wat uitgespreek word met die lippe taamlik gerond. Die plek van vorming in die mond, is effens laer as dié van die kardinale vokaal no.6

Voorbeelde van voorkoms:

wone	: hy/dit	(wɔ:ne)
kubona	: om te sien	(kubɔ:na)
kukota	: om ooreen te kom met	(kukɔ:ta)

o : 'n half-geslote agtervokaal wat uitgespreek word met die lippe redelik gerond. Die plek van vorming is effens laer as dié van die kardinale vokaal no. 7

Voorbeelde van voorkoms:

homo	: bees	(hɔ:mo)
nomo	: mond	(nɔ:mo)
makwabo	: sy/haar broer/suster	(makwa:bo)

u : 'n hoë, agtervokaal wat uitgespreek word met die lippe ten volle gerond. Die plek van vorming is laer as dié van die kardinale vokaal no. 8.

Voorbeelde van voorkoms:

nambu	: meer	(na:mbu)
busiku	: nag	(busi:ku)
kuluma	: om te byt	(kulu:ma)

2.2. Die semi-vokale .

w : 'n stemhebbende, velare, bilabiale semi-vokaal. Die lippe word ten volle gerond by die vorming hiervan.

Voorbeelde van voorkoms:

kuwa	: om te val	(ku:wa)
kuwela	: om oor 'n rivier te gaan	(kuwɛ:la)
kuboniwa	: om gesien te word	(kubɔ:niwa)

y : 'n stemhebbende, palatale semi-vokaal. Die lippe word gesprei by die vorming daarvan.

Voorbeelde van voorkoms:

kuyangula	: om te praat	(kuyangu:la)
kuyala	: om te weier	(kuya:la)
shibaya	: beeskraal	(šiba:ya)

2.3. Die konsonante.

2.3.1. Die eksplosiewe.

p : 'n radikale, stemlose, bilabiaale eksplosief.

Voorbeelde van voorkoms:

shipakani	: kat	(šipaka:ni)
shipapa	: handpalm	(šipa:pa)
dzikapulane	: doek deur vrouens gedra	(dzika ^{..} apula:ne)

ph : 'n geaspireerde, stemlose, bilabiaale eksplosief.

Voorbeelde van voorkoms:

kuphinda	: om te herhaal	(kuphi:nda)
kuphula	: om van die vuur te neem	(kuphu:la)
kuphakamisa	: om op te tel	(kuphakami:sa)

b : 'n stemhebbende, bilabiaale eksplosief.

Voorbeelde van voorkoms:

kuba	: om te slaan	(ku:ba)
nhaba	: berg	(nha:ba)

t' : 'n ejektiewe stemlose, alveolare, eksplosief.

Voorbeelde van voorkoms:

ngoti	: tou	(ngɔ:ti)
kutiba	: om te weet	(kufi:ba)
tate	: my vader	(ta:te)

d : 'n stemhebbende, velare eksplosief.

Voorbeelde van voorkoms:

mudondi	: leerling	(mudɔ:ndi)
kuda	: om te eet	(ku:da)
tanda	: eier	(ta:nda)

k : 'n radikale, stemlose, velare eksplosief.

Voorbeelde van voorkoms:

shikomo	: skoffelpik	(šikɔ:mo)
likambu	: tak	(lika:mbu)
kukota	: om te lyk na	(kukɔ:ta)

kh : 'n geaspireerde, stemlose, velare eksplosief.

Voorbeelde van voorkoms:

kukhinyela	: om gou te maak	(kukhine:la)
kukhumuka	: om terug te gaan	(kukhumu:ka)
shikulukhumbi	: reus.	(šikulukhu:mbi)

g : 'n stemhebbende, velare eksplosief.

Voorbeelde van voorkoms:

kugana	: om te trou	(kuga:na)
kuguga	: om oud te word	(kugu:ga)
kuyangula	: om te praat.	(kuyangu:la)

2.3.2. Die nasale

m : 'n stemhebbende, bilabiaale nasaal.

Voorbeelde van voorkoms:

kuyima	: om te staan	(kuyi:ma)
nsimu	: land	(nsi:mu)
kukuma	: om te vind	(kukũ:ma)

n : 'n stemhebbende, alveolare nasaal.

Voorbeelde van voorkoms:

kunhasika	: om te dink	(kunhasi:ka)
kubona	: om te dien	(kubɔ:na)
mufana	: seun	(mufa:na)

ɲ : 'n stemlose, prepalatale nasaal.

Voorbeelde van voorkoms:

nyosi	: by	(nɔ:si)
nyama	: vleis	(na:ma)
kunyangwisa	: om te soog	(kunaŋwi:sa)

ŋ : 'n stemhebbende, velare nasaal.

Voorbeelde van gebruik:

nkindo	: dadelpalm	(ŋki:ndɔ)
nganga	: dokter	(ŋga:ŋga)
yingwe	: luiperd	(yi:ŋgwɛ)

2.3.3. Die frikatiewe.

ɸ : 'n stemhebbende, bilabiale frikatief.

Voorbeelde van voorkoms:

ɸaɸasati	: vrouens	(ɸaɸ asa:tɪ)
liɸala	: vlakte	(liɸa:la)
kuloɸola	: om te lobola	(kuloɸala)

Hierdie frikatief word gebruik as vrye wisselvorm vir die bilabiale eksplosief b, daarom:

basati	of	ɸasati
babanuna	of	ɸabanuna
libala	of	liɸala

ʃ : 'n stemlose, alveolare "whistling fricative". Hierdie konsonant word ook onder andere in Shona aangetref. Dit word gevorm deur middel van die plasing van die tongpunt teen die agterkant van die alveolusrif. Die plek van vorming is dus verder terug na die palatum as die plek van vorming van die gewone stemlose, alveolare frikatief/s/. Waar die voortong gebruik word by die vorming van die stemlose, alveolare/s/, word die tongpunt gebruik by die vorming van hierdie stemlose, alveolare "whistling fricative".

Voorbeelde van voorkoms:

kuʃanda	: om lief te hê	(kuʃa:nda)
kuʃwala	: om te dra	(kuʃwa:la)
kuʃuma	: om te stuur	(kuʃu:ma)

ʒ : 'n stemlose, alveolare, gelabialiseerde "whistling fricative". Die wyse van vorming van hierdie konsonant

is identies ^{aan} ~~and~~ dié van/s/ behalwe dat daar in hierdie geval ook nog 'n lipronding bykom waar/s/ uitgespreek word met gesplete lippe.

Die volgende wat Doke sê oor hierdie twee konsonante in Shona, is ook van toepassing op Songa:

"In the formation of these fricatives, the tongue is not troughed as much as for s and z, but it is considerably flatter, and there is a much wider space between the forward tongue contacts. The position of the tongue-contacts, too, is considerably further back on the palate region, as a general rule, than is the case with s and z. These fricatives are therefore described as alveolar".

(C.M.Doke. A Comparative Study of Shona Phonetics, bl.87).

Voorbeelde van voorkoms:

kugeka	: om te kook	(kuzɛ:ka)
zilonda	: wond	(zilɔ:nda)
zaku	: dat	(za:ku)

f : 'n stemlose, denti-labiale frikatief.

Voorbeelde van voorkoms:

kufana	: om te lyk na	(kufa:na)
mfula	: rivier	(mfu:la)
dzifumu	: assegaai	(dzifu:mu)

s : 'n stemlose, alveolare frikatief.

Voorbeelde van voorkoms:

musi	: rook	(mu:si)
kusuka	: om weg te gaan	(kusu:ka)
hosi	: opperhoof	(ho:si)

z : 'n stemhebbende, alveolare frikatief.

Voorbeelde van voorkoms:

kuzingela	: om te jag	(kuzingɛ:la)
masizi	: pyn verdriet	(masi:zi)

bz: 'n stemhebbende, alveolare ^{af} frikatief ~~met 'n bilabiale begin~~.

Voorbeelde van voorkoms:

bzanyi	: gras	(bza:ni)
bzala	: bier	(bza:la)
nambzini	: in die meer	(nambzi:ni)

h : 'n stemlose, glottale frikatief.

Voorbeelde van voorkoms:

kuhonda	:	om verby te gaan	(kuhɔ:nda)
hosi	:	opperhoof	(hɔ:si)
hweti	:	maan	(hwɛ:t'i)

2.3.4. Die alveolare rolklank.

r : 'n stemhebbende, alveolare rolklank. Kom alleen voor in leenwoorde uit die Portugees en Afrikaans.

Voorbeelde van voorkoms:

peru	:	kalkoen = Port. peru	(pɛ:ru)
raranji	:	lemoen = Port. laranja	(rara:nɟi)
karitshi	:	karretjie = Afr. karretjie	(kari:tʃi)

tr : 'n stemlose, alveolare ^{affrikaat} ~~rolklank met 'n stemlose,~~
~~alveolare eksplosiewe begin.~~ Die bestaan van hierdie
foon is onbekend in die Bantoetale, daarom het
Meinhof die bestaan daarvan gepostuleer as 'n trap
in die ontwikkeling van t na r:

"The stages of development were probably thus
k = kh = x, t = th = *tr = r and p = ph = pf = f.
The fact that t is still cerebral in many
languages, such as Konde and the Mombasa
dialect of Swahili, makes it easier to
understand the development of t into r.
In the articulation of cerebral t one can as
a rule perceive a trace of friction, which
produces cerebral r, as in Venda, when the
closure is relaxed. This transition is indicated
by *tr, no known sound being pronounced that way."

(C. Meinhof - N.v. Warmelo, Bantu-Phonology, bladsy 29).

Voorbeelde van voorkoms:

kutrutruma	:	om te hardloop	(kutrutru:ma)
dzilitrumane	:	rooi klei	(dzilitruma:ne)
ntrongwane	:	kind	(ntrɔ:ɲwa:ne)

2.3.5. Die laterale.

l : 'n stemhebbende, alveolare lateraal.

Voorbeelde van voorkoms:

kukela	:	om te grawe	(kukɛ:la)
ndilo	:	vuur	(ndi:lo)
bumbilo	:	goedheid	(bumbɛ:lo)

ɬ : 'n stemlose laterale frikatief.

Voorbeelde van voorkoms:

kūhlaysa	:	om te bedoel, sê	(kuɬa:ya)
kuhleka	:	om te lag	(kuɬɛ:k a)
kulahla	:	om weg te gooi	(kula:ɬa)

2.3.6. Die prepalatale.

ʃ: 'n stemlose, prepalatale frikatief

Voorbeelde van voorkoms:

kushindla	:	om af te slag	(kuʃi:nɬa)
shihashi	:	wilde dier	(ʃiha:ʃi)
kushaba	:	om te koop	(kuʃa:ba)

2.3.7. Die affrikate.

tl : 'n stemlose, laterale affrikaat.

Voorbeelde van voorkoms:

kukantlatela	:	om te trap in	(kukantlat'ɛ:la)
dzitlatlela	:	vlerk	(dzitlatlɛ:la)
tlabi	:	wolk	(tla:bi)

tlh: 'n stemlose, geaspireerde, laterale affrikaat.

Voorbeelde van gebruik:

kutlhomela	:	om iets in te plant	(kutlhɔmɛ:la)
kutlhaba	:	om te steek	(kutlha:bə)
ntlhangano	:	vergadering	(ntlhanga:no)

ɬ: 'n stemhebbende, laterale affrikaat.

Voorbeelde van voorkoms:

mandla	:	krag	(ma:nɬa)
kudlaya	:	om dood te maak	(kuɬa:ya)
ndlela	:	pad	(nɬɛ:la)

tʃ: 'n stemlose, prepalatale affrikaat.

Voorbeelde van voorkoms:

kutshaba	:	om bang te wees	(kutʃa:ba)
kutshela	:	om water uit te gooi	(kutʃɛ:la)
ntshumo	:	niks	(ntʃu:mo)

tʃh: 'n stemlose "whistling", alveolare affrikaat.

Voorbeelde van voorkoms:

kutʃibela	:	om vuur te maak	(kutʃibɛ:la)
tʃunga	:	pot	(tʃu:ŋga)
nhlatʃu	:	luislang.	(nɛa:tʃu)

tʃh: 'n stemlose, geaspireerde, "whistling", alveolare affrikaat.

Voorbeelde van voorkoms:

kutʃhama	:	om te sit	(kutʃha:mɛ)
kutʃhema	:	om te kap	(kutʃhɛ:ma)

dʒ: 'n stemhebbende, gelabialiseerde, "whistling", alveolare affrikaat.

Voorbeelde van voorkoms:

wadʒi	:	patrys	(wa:dʒi)
mudʒi	:	liggaam	(mu:dʒi)

dz: 'n stemhebbende, alveolare affrikaat.

Voorbeelde van voorkoms:

kudzima	:	om te ploeg	(kudzi:ma)
kudzila	:	om te ween	(kudzi:la)
madzimi	:	leuens	(madzi:mi)

~~qf~~ 'n.stemlose, denti-labiale affrikaat.

Voorbeelde van gebruik:

kupfuka	: om wakker te word	(kupfu:ka)
yimpfu	: skaap	(yi:mpfu)
nhlampfi	: vis	(nla:mpfi)

2.3.8. Die suigklanke.

ʃ : 'n stemlose, dentale suigklank wat in Zoeloe deur /c/ aangedui word.

Voorbeelde van voorkoms.

kucija	: om skerp te maak	(kuʃi:ja)
licingu	: draad	(liʃi:ngu)
dzicibi	: waterpoel	(dziʃi:bi)

c : 'n stemlose, palato-alveolare suigklank wat in Zoeloe deur /q/ aangedui word.

Voorbeelde van voorkoms:

kuqoma	: om verloof te raak	(kuCɔ:ma)
kuqala	: om te begin	(kuCa:la)
kuqamuka	: om te verskyn	(kuCamu:ka)

gC : 'n stemhebbende, palato-alveolare suigklank wat in Zoeloe deur /gq/ aangedui word.

Voorbeeld van voorkoms:

kugqina	: om te eindig	(kugCi:na)
---------	----------------	------------

2.4. Konsonantkaart

	Bilabiaal	Denti-labiaal	Dentaal	Alveolaar	Palataal	Velaar	Glottaal	Lateraal	Pre-palataal	Palato-alveolaar	Met bilabiale begin	Met alveolare begin	Gelabialise r
Plosief	p ph			th t'		k kh							
Stemloos Geaspireerd Ejektief Stemhebbend				d		g							
Frikatief		f		s s'			h	hl	sh				z
Stemloos Stemhebbend	β			z									
Kontinuant								l					
Lateraal Nasaal	m			n n'	n	ɲ							
Stemloos Suigklank Stemhebbend			c							q gq			
Semi-vokale	w				y								
Rolklank				r									
Affrikatief	pf			ts tsh dz dz'				tl tlh	th				
Stemloos Geaspireerd Stemhebbend	bz							dl					

2.5. Die foneme van Songa.

Die foneme sal tussen skuinsstrepies geskrywe word.

2.5.1. Die vokale.

/1/: Hierdie vokaalfoneem kom voor in:

- a) die selfstandige naamwoordprefikse van klas 3 enkelvoud, klas 2 meervoud en klasse 4,5 en 6 enkel- en meervoud:

miti	: bome	(mi:t'i)
dzibze	: klip	(dzi:bzɛ)
shibaya	: beeskraal	(ʃiba:ya)
zibaya	: beeskrale	(ziba:ya)
yindlu	: huis hut	(yi:nɬu)
tiyindlu	: huise, hutte	(tiyi:nɬu)
libala	: vlakte, plein	(liba:la)
timbala	: vlaktes, pleine	(timba:la)

- b) werkwoorde:

kudzila	: om te ween	(kudzi:la)
kukina	: om te dans	(kuki:na)
kuhingenā	: om in te gaan	(kuhingɛ:na)

- c) die volgende suffiksmorfeme:

i. die kousatiewe -isa:

kubonisa	: om te laat sien	(kubɔni:sa)
kulumisa	: om te laat byt	(kulumi:sa)
kufambisa	: om te laat loop	(kufambi:sa)

ii. die passiewe -iwa

kuboniwa	: om gesien te word	(kubɔni:wa)
kubiwa	: om geslaan te word	(kubi:wa)
kudiwa	: om geëet te word	(kudi:wa)

iii. die intensiewe -isisa:

kujulisisa	: om noukeurig te soek	(kuzulisi:sa)
kubonisisa	: om duidelik te sien	(kubɔnisi:sa)
kukinisisa	: om met ywer te dans	(kukinisi:sa)

- d) die vraagwoordsuffiks -ni?

babonani?	: wat sien hulle?	(babɔna:ni)
ajulani?	: wat wil hy hê?	(aɟula:ni)

- e) die imperatiewe suffiksmorfeem -ni:

fambani!	: loop (julle)!	(famba:ni)
danani!	: eet (julle)!	(dana:ni)

- f) in bywoorde:

kusuhi	: naby	(kusu:hi)
fuɟi	: voorts, weer	(fu:ɟi)

/ɛne/: Die norm kom voor in

- i. selfstandige naamwoordstamme:

ndlela	: pad	(nɬɛ:la)
nenge	: been	(nɛ:nɛ) 15/....

- nkele : gat (nke:le)
- ii. werkwoorde:
- kuteka : om te neem, vat (kute:ka)
- kuhela : om te eindig (kuhe:la)
- kukela : om te grawe (kuke:la)
- iii. demonstratiewe voornaamwoorde:
- ledzi : hierdie, kl.3 enkv. (le:dzi)
- lelo : daardie, kl.7 enkv. (le:lo)
- leya : daardie, kl.5 enkv. (le:ya)
- iv. die geval van klas I(a) waar daar klinkersamesmelting plaasgevind het:
- makwesu: my/ons broer/suster (makwe:su)
- v. die applikatiewe werkwoordsuffiks:
- kufambela : om te besoek (kufambe:la)
- /a/ : Kom voor in:

1. selfstandige naamwoorde:
- shibaya : beeskraal (ʃiba:ya)
- nganga : dokter (nga:nga)
- ndlala : honger (nda:la)
- ii. werkwoorde:
- kufa o om te sterf (ku:fa)
- kuwa : om te val (ku:wa)
- kuhakaga : om te abba (kuhaka:sa)
- iii. selfstandige naamwoordprefikse:
- bafambi : reisigers, kl.1 meerv. (bafa:mbi)
- madzimi : leuens, kl.3 meerv. (madzi:mi)

13 ~ 01: Die norm kom voor in:

1. selfstandige naamwoorde:
- homo : bees (ho:mo)
- lihondo : horing (lihɔ:ndɔ)
- dziboko : arm (dzibɔ:kɔ)
- ii. werkwoorde:
- kuhona : om te sondig (kuhɔ:na)
- kuwosa : om te braai (kuwɔ:sa)
- kubona : om te sien (kubɔ:na)
- iii. absolute voornaamwoorde:
- dzone : hy, dit, kl.3 enkv. (dzɔ:nɛ)
- shone : hy dit, kl.4 enkv. (ʃɔ:nɛ)
- tone : hulle, dit kl.5 en 6 meerv. (t'ɔ:nɛ)
- iv. die tweede trap van die demonstratief:
- ledzo : daardie, kl.3 enkv. (le:dzɔ)
- leyo : daardie, kl.5 enkv. (le:yɔ)
- lebzo : daardie, kl.7 (le:bzɔ)
- v. die deverbatiwe suffiksmorfeem:
- shihono : sonde = kuhona (ʃihɔ:nɔ)
- shifambo : skoer = kufamba (ʃifa:mbɔ)
- shientsho : daad = kuyentsha (ʃi'e:ntʃɔ)

/u/ : Hierdie vokaalfoneem kom voor in:

i. selfstandige naamwoorde:

mhunu	: mens	(<u>m</u> hu:nu)
limbambu	: ribbebeen	(liba:mbu)
busiku	: nag	(busi:ku)

ii. werkwoorde:

kujula	: om te seek	(ku <u>j</u> u:la)
kupfuka	: om wakker te word	(ku <u>p</u> fu:ka)
kuluma	: om te byt	(kulu:ma)

iii. die volgende selfstandige naamwoordprefikse:

mu-:kl.1,2 enkv.,	mufana: seun	(mufa:na)
lu-:kl.6 enkv.	lusuku: dag	(lusu:ku)
bu-:kl.7 enkv.	busiku: nag	(busi:ku)
ku-:kl.8	kuyaka: om te bou	(kuya:ka)

iv. onderwerp- en voorwerpskakels:

mufana ubona nyosi: die seun ~~dien~~ die by
 musi ukula hahombe: die boom groei mooi.
 ndimubile: ek het hom geslaan.
 hiwukawulile: ons het hom(die boom)afgekap.

v. die rewersiewe suffiks -ula:

kupfula	: om oop te maak	(ku <u>p</u> fu:la)
kulandula	: om te ontken	(kulandu:la)
kulumula	: om te speen	(kulumu:la)

Die reëls vir die gebruik van /u/ en /o/ is die volgende:

I. Wanneer die loë voor- of agtervokale /i/ of /u/ resp. in die voorafgaande lettergreep gebruik word, word /u/ en /o/ gebruik:

ntshule	: stof	(nt <u>u</u> :le)
bamsume	: hulle het hom gestuur	(bam <u>u</u> :me)
nti <u>s</u> o	: werk	(nt'i:so)
bumbilo	: goedhartigheid	(bumbi:lo)
mine	: ek	(mi:ne)
hine	: ons	(hi:ne)
nine	: julle	(ni:ne)

2. Wanneer die stemhebbende, bilabiaale nasaal/m/ die vokale /ɛ/ en /ɔ/ onmiddellik voorafgaan, word /u/ en /o/ resp. gebruik:

mame	: my moeder	(ma:me)
homo	: bees	(h <u>o</u> :mo)
nomo	: mond	(n <u>o</u> :mo)
shikomo	: skoffelpik	(<u>ʃ</u> ik <u>o</u> :mo)

3. Wanneer die lae, agtervokaal /a/ in die voorafgaande lettergreep gebruik word, word /u/ en /o/ gebruik

makwabo	: sy, hulle broer/suster	(makwa:bo)
wato	: van hulle (die beste)	(wa:t'o)
kutswale	: om te gebaar het	(kutswa:le)
tate	: my vader	(ta:te)

2.5.2. Die semi-vokale

/w/: Wanneer hierdie semi-vokaal in woordstamme voorkom, bestaan daar geen twyfel nie oor die fonemiese selfstandigheid daarvan nie. Wanneer dit egter van /u/ afgelei is in bepaalde gevalle, besit dit geen fonemiese selfstandigheid nie. Dieselfde beginsel geld ook vir /y/.

J.A. Louw het dieselfde beginsel in verband met die semi-vokale in Zoeloe vasgestel:

"When the semi-vowels y and w are found in stems, or with certain other morphemes where they are not derived from i and u, there can be no doubt about their phoneme status"

(J.A. Louw, On the Segmental Phonemes of Zulu - Afrika und Übersee, Band XLVI. bladsy 53).

Wanneer die volgende minimale pare woorde ook vergelyk word, kan daar geen twyfel bestaan nie oor die fonemiese status van hierdie twee semi-vokale nie:

wene	: jy	(wɛ:nɛ)
yene	: hy, sy, dit	(yɛ:nɛ)
kuwa	: om te val	(ku:wa)
kuya	: om te gaan	(ku:ya)

/w/ word aangetref in:

i. selfstandige naamwoorde:

mukwa	: kapmes	(mu:kwa)
ngwinyi	: eienaar, besitter	(ŋwi:pi)

ii. werkwoorde:

kukawula	: om te kap	(kukawu:la)
kuhlantswa	: om te was	(kuɬa:ntswa)
kuwela	: om oor 'n rivier te gaan	(kuwɛ:la)

iii. die volgende demonstratiewe:

lweyo	: daardie, kl.2 enkv. (lwɛ:yɔ)
lwe	: hierdie, kl.1 enkv. (lwɛ)

iv. possessiefskakels:

wa-	: klasse I en 2 enkv. (wa-)
kwa-	: klas 8 (kwa-)

v. die kwantitatiewe voornaamwoordstam en passiefmorfeem:

hikwa-	: almal, alles	(hi:kwa-)
kuboniwa	: om gesien te word	(kubɔni:wa)

/y/ : Word aangetref in:

i. selfstandige naamwoorde:

kaya	: tuiste, plek	(ka:ya)
shibaya	: beeskraal	(ʃiba:ya)

ii. werkwoorde:

kubuya	: om terug te keer	(kubu:ya)
kuyandlela	: om op die grond te sit	(kuyanʒi:la)
kuhlaya	: om te sê	(kuʔa:ya)

iii. die volgende demonstratiewe:

lweya	: daardie, kl. 2 enkv. (lwɛ:yɔ)
lweya	: daardie, kl. 5 enkv. (lwɛ:ya)

iv. die selfstandige naamwoordprefiks van klas 5 enkv. en meerv. in die geval van enkel-lettergrepige selfstandige naamwoordstamme:

yindlu	: huis, hut	(yi:nʒu)
tiyingwe	: luiperds	(tiyi:ngwɛ)
yimpfu	: skaap	(yi:mɔfu)
tiyimpi	: oorloë	(tiyi:m pi)

/w/ en /y/ kan met die meesce konsonante verbind in welke geval die twee semi-vokale nie hulle fonemiese selfstandigheid verloor nie, daarom sal so 'n samebinding 'n foneem-verbinding wees en kan dit nie beskou word as 'n enkele foneem of selfs ook 'n samegestelde foneem nie.

J.A. Louw het dieselfde ook in Zoeloe gevind:

"The semi-vowels /y/ and /w/ can combine with most consonantal phonemes to form phoneme clusters, or sequences, and there is no reason for regarding a phoneme cluster of consonant and semivowel as a single phoneme, or even a compound phoneme".

(J.A. Louw, On the Segmental Phonemes of Zulu - Afrika und Übersee, Band XLVI, bladsy 55).

Voorbeelde van sulke kombinasies in Songa is die volgende:

mukwa	: kapmes	(mu:kwa)
ngwinyi	: eienaar, besitter	(ŋwi:pi)
kunyika	: om te gee	(kuni:ka)
kunyangwisa	: om te soog	(kupaŋwi:sa)

Daar kom egter gevalle voor waar hierdie twee semi-vokale alleen oorgangsklanke is, naamlik /u/ = 'w en /i/ = y, in welke gevalle hulle dus geen fonemiese waarde besit nie; hulle dien alleen

die doel van oorgangsklanke in die geval waar /u/ en /i/ in naasmekaarstelling met 'n ander vokaal kom.

w en y word in die volgende gevalle gebruik:

- i. waar die teenwoordige tydsmorfeem -a- gebruik word met 'n onderwerpskakel wat uit 'n vokaal bestaan:

mufana wafamba	:die seun loop = u + a = wa-
muqi wakula	:die boom groei = u + a = wa-
huku yada	: die hoender eet = i + a = ya-
miqi yakula	:die bome groei = i + a = ya-

- ii. waar die oorgangsklank y voorkom tussen die vokaal /u/ van die prefiks van klas 8 en 'n volgende /a/, /i/ of /ε/ en w voor 'n volgende /ɔ/

kuyaka	: om te bou (kuya:ka)
kuyentsha	: om te doen (kuyε:nt{a})
kuyima	: om te staan (kuyi:ma)
kuwosa	: om te braai (kuwɔ:sa)

- iii. waar die negatiewe morfeem a- gebruik word voor 'n onderwerpskakel wat 'n vokaal is, word die oorgangsklank w gebruik in die plek van /u/ en y in die plek van /i/:

wene awufambi	:jy loop nie
muqi awukuli	:die boom groei nie
huku ayidi	:die hoender eet nie

- iv. in die tweede- en derde trappe van die demonstratiewe voornaamwoorde:

Klas 1 enkv.	wansati	lwe	lweya	lweya
Klas 2 enkv.	muti	lo	lowa	lowa
meerv.	miti	le	leya	leya
Klas 3 meerv.	mawole	lawe	lawaya	lawaya
Klas 5 enkv.	yindlu	le	leya	leya

- v. In die deverbatiwewoorte muwosi en muyentshi.

2.5.3. Die konsonante.

2.5.3.I. Die eksplosiewe

/p/ : word aangetref in:

- i. selfstandige naamwoorde:

shikepe	:boot skip	({ike:pe})
shipapa	:handpalm	({ipa:pa})
shipakani	:kat	({ipaka:ni})

- ii. werkwoorde:

kupela	:om klaar te raak	(kupε:la)	20/.....
--------	-------------------	-----------	----------

iii. die volgende woorde na die stemhebbende,
bilabiaale nasaal /m/:

mpela	:regtig, waarlik	(mpɛ:la)
yimpi	:oorlog, impi	(yi:m̥pi)

/ph/ : Word aangetref in:

i. werkwoorde:

kuphula	:om van die vuur te neem	(kuphu:la)
kuphuluka	:om te baar	(kuphulu:ka)
kuphakamisa	:om op te lig	(kuphakami:sa)

/b/ : word aangetref in:

i. selfstandige naamwoorde:

nhaba	:berg	(nha:ba)
mbangu	:afstand	(mba:ngu)
dambu	:son	(da:mbu)

ii. werkwoorde:

kubila	:om te kook	(kubi:la)
kubika	:om te rapporteer	(kubi:ka)
kuba	:om te slaan	(ku:ba)

iii. die selfstandige naamwoordprefiks van klas y:

bushonga	:mooiheid	(buʃ:nga)
buhosi	:opperhoofskap	(buh:si)
bukulu	:grootheid	(buku:lu)

iv. die prefiks van klas I meervoud:

babasati	:vrouens	(babasa:t'i)
batrongwane	:kinders	(batronwa:ne)
batswali	:ouers	(batswa:li)

As fakultatiewe variant kan die stemhebbende,
bilabiaale frikatief /~β/ egter in sommige gevalle
gebruik word:

i. die selfstandige naamwoordprefiks van klas I
meervoud is ba-~ya-, baba-~yaya-:

babasati	(babasa:ti)	of	yayasati	(paβasa:ti)
babanuna	(babanu:na)	of	yayanuna	(paβanu:na)
bhanu	(bha:nu)	of	yhanu	(βha:nu)

ii. in selfstandige naamwoorde:

libala	: plein, vlakte	(liba:la)
liyala	: plein, vlakte	(liβa:la)

iii. in werkwoorde:

kulobola	:om te lobola	(kulɔbɔ:la)
kuloyola	:om te lobola	(kulɔpɔ:la)

iv. in adjektiewe:

-kubabisa	: seer, pynlik wees (kubabi:sa)
-kuyavisa	: seer, pynlik wees (kuyapi:sa)

/~β/ was blykbaar vroeër 'n selfstandige konsonantfoneem, maar het vandag tot so 'n mate sy funksie as selfstandige foneem verloor dat dit in alle gevalle vervangbaar is met die stemhebbende, bilabiaale eksplosief /b/.

/t'/ : kom voor in:

1. selfstandige naamwoorde:

tate	: my vader	(t'a:te)
nyeleti	: ster	(nɛlɛ:ti)
tiko	: land, landstreek	(ti:ko)

ii. werkwoorde:

kutiba	: om te weet, ken	(kut'i:ba)
kuteka	: om te neem, vat	(kut'ɛ:ka)
kutolobela	: om gewoond te wees	(kutɔlobɛ:la)

iii. die prefiks van klasse 5 en 6 meervoud:

timhisi	: hiënas	(timhi:si)
tinyori	: voëls	(tinɔ:ni)
timhondo	: horings	(timhɔ:ndɔ)

iv. die t oekomende tyd infiksmorfeem -ta- en die refleksiewe -ti-:

nditafamba	: ek sal loop	(nditafa:mba)
nditibona	: ek sien myself	(nditibɔ:na)

/d/: word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

dambu	: son	(da:mbu)
tanda	: eier	(t'a:nda)
mudondi	: leerling	(mudɔ:ndi)

ii. werkwoorde:

kulandela	: om te volg	(kuland ^ɛ ɛ:la)
kuda	: om te eet	(ku:da)
kudonda	: om te leer	(kudɔ:nda)

iii. die onderwerpskakel van klas I eerste persoon enkv.:

ndibona hahombe	: ek sien goed	(ndibɔ:na hahɔ:mbɛ)
ndanwa	: ek drink	(nda:nwa)

/k / : Word aangetref in :

1. selfstandige naamwoorde

huku	:hoender	(hu:ku)
kokwana	:grootouer	(kɔkwa:na)
nkunzi	:bul	(nku:nzi)

ii.werkwoorde:

kukanda	:om graan te stamp	(kuka:nda)
kukina	:om te dans	(kuki:na)
kukela	:om te grawe	(kukɛ:la)

iii.die prefiks van klas 8:

kubona	:om te sien	(kubɔ:na)
kuda	:om te eet	(ku:da)
kuyangu	:om te praat	(kuyangu:la)

iv. die lokatiewe prefiks ku-:

kutate	:na my vader	(kuta:te)
kuyene	:na hom	(kuyɛ:nɛ)

/kh/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

shikulukhumbi	: reus	(ʃikulukhu:mbi)
---------------	--------	-----------------

ii.werkwoorde:

kukhumuka	:om weg te gaan	(kukhumu:ka)
kukhinyela	:om gou te maak	(kukhinɛ:la)

iii.die possessiewe voornaamwoordstam vir die derde persoon, klas I enkelvoud en die volgende voegwoord:

-khe	:van hom, haar	(-khɛ)
khansi	:maar	(kha:nsi)

/g/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

dziguma	:kombuis	(dzigu:ma)
zimanga	:mielies	(zima:nga)

ii.werkwoorde:

kuguga	:om oud te word	(kugu:ga)
kugana	:om te trou	(kuga:na)

2.5.3.2. Die nasale

/m/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

nyama	: vleis	(na:ma)
homo	: bees	(hɔ:mo)
nsim u	: land	(<u>nsi</u> :mu)

ii. werkwoorde:

kukuma	: om te vind	(kuku:ma)
kupfumela	: om toe te stem	(kuɸfumɛ:la)
kufukumeta	: om toe te maak, bedek	(kufukumɛ:t'a)

iii. die voorwerpskakel van klas I, derde persoon enkelvoud:

ndimubonile	: ek het hom, haar gesien	(ndimubɔni:le)
ndambona	: ek sien hom, haar	(ndambɔ:na)

iv. die prefiks van klasse I enkv. 2 enkv. en meerv. en klas 3 meerv.:

mufana	: seun	(mufa:na)
muti	: stat	(mu:t'i)
minambu	: mere	(mina:mbu)
madzibze	: klippe	(madzi:bzɛ)

/n/ : Word aangetref in:

i. selfstandige naamwoorde:

wanuna	: man	(wanu:na)
ngwana	: kind	(ɲwa:na)
nkindo	: dadelpalm	(<u>ɲ</u> ki:ndɔ)

ii. werkwoorde:

kunhasika	: om te dink	(kunhasi:ka)
kukina	: om te dans	(kuki:na)
kulandela	: om te volg	(kulandɛ:la)

iii. absolute voornaamwoorde:

dzone	: hy, dit	(dzɔ:nɛ)
tone	: hulle, dit	(t'ɔ:nɛ)

iv. die volgende interjektief en werkwoordsuffiks:

shana	: sê tog	(ʃa:na)
ajulani?	: wat wil hy hê?	(aʒula:ni)

v. die diminutiewe- en resiprokale suffiksmorfeme:

yimbzana	: hondjie	(yim ba za:na)
kubonana	: om mekaar te sien	(kubɔna:na)

As gevolg van fonetiese assimilasie word die volgende foneem variante van /n/ aangetref:

i. /ɲ / : voor die vokaal selfstandige naamwoordstamme in die geval van die prefiks van klas 5 enkelv. en meerv.

nyeleti	: ster	(ɲɛlɛ:t'i)
nyosi	: by	(ɲɔ:si)
nyama	: vleis	(na:ma)

ii. /ŋ/ : Voor velare konsonante:

nganga	: dokter	(nga:nga)
yingwe	: luiperd	(yi:ngwe)
tinkambu	: takke	(tin̩ka:mbu)

iii. /m/ : voor /h/, /b/ en /p /:

mhisi	: hiëna	(mhi:si)
yimbza	: hond	(yi:mbza)
yimpi	: oorlog, impi	(yi:mpi)
timhondo	: horings	(tim̩hɔ:ndɔ)
timbala	: vlaktes	(tim̩ba:la)

2.5.3.3. Die frikatiewe.

/s/ : word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

musi	: boom	(mu:si)
sambu	: been	(sa:mbu)
sasatana	: tante	(sasata:na)
makwesu	: my, ons broer	(makwe:su)

ii. werkwoorde:

kuşanda	: om lief te hê	(kuşa:nda)
kukhaşala	: om moeg te wees	(kukhaşa:la)
kuşunga	: om naaldwerk te doen	(kuşu:nga)
kukoşama	: om te buk	(kukoşa:ma)
kuşwala	: om te dra	(kuşwa:la)

iii. bywoorde:

fuşi	: voorts, weer	(fu:şi)
------	----------------	---------

/z/ : Word aangetref in:

1. die prefiks van klas 4 meervoud:

zilembe	: hoede	(zilɛ:mbɛ)
zilonda	: wonde	(zilɔ:nda)
zifambo	: skoene	(zifa:mbo)

ii. die volgende werkwoord:

kuzeka	: om te kook	(kuzɛ:ka)
--------	--------------	-----------

iii. die volgende verskillende woordsoorte:

zozozo	: so	(zɔzɔ:zɔ)
zaku	: dat	(za:ku)
zozu	: nou	(zɔ:zi)
zinene	: goed	(zinɛ:nɛ)

/f/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

dzifumu	: assegaai	(dzifu:mu)
mfula	: rivier	(mfu:la)
mafusa	: vet, olie	(mafu:sa)

11. werkwoorde:

kufuya	: om vee te besit	(kufu:ya)
kufumala	: om warm te word	(kufuma:la)
kufamba	: om te loop	(kufa:mba)

/s/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

nsisi	:haar	(<u>n</u> si:si)
hosi	:opperhoof	(h <u>s</u> :si)
mhisi	:hiëna	(<u>m</u> hi:si)

ii.werkwoorde:

kusala	:om agter te bly	(kusa:la)
kusula	:om af te vee	(kusu:la)
kusuka	:om weg te gaan	(kusu:ka)

iii.die werkwoord suffikse -isa en -isisa:

kunwisa	:om te laat drink	(kunwi:sa)
kujulisisa	:om naorstigtelik te soek	(kujulisi:sa)

/z/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

masizi	:pyn, verdriet	(masi:zi)
dzikherane	:bosluis	(dzikh <u>z</u> za:n <u>z</u>)

ii.werkwoorde:

kuzingela	:om te jag	(kuzing <u>z</u> :la)
kupheza	:om te steel	(kuph <u>z</u> :za)

iii. die konsonantverbindings bz en dz:

yimbza	:hond	(yi:mb <u>z</u> a)
bzanyi	:gras	(b <u>z</u> a:n <u>z</u> i)
kudzuma	:om te dreun	(kudzu:ma)
kudzima	:om te ploeg	(kudzi:ma)

/h/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

hweti	: maan	(hw <u>h</u> :t <u>h</u> i)
lihondo	: horing	(lih <u>h</u> :nd <u>h</u>)
hosi	: opperhoof	(h <u>h</u> :si)

ii. werkwoorde:

kuhaha	:om te vlieg	(kuha:ha)
kuhemba	:om leuens te vertel	(kuh <u>h</u> :mba)
kuhonda	:om verby te gaan	(kuh <u>h</u> :nda)

2.5.3.4. Die alveolare rolklank.

/r/ : Kom alleen in die volgende leenwoorde voor:

i selfstandige naamwoorde:

peru	:kalkoen = Port.peru	(p <u>r</u> :ru)
raranji	:lemoen=Port.laranja	(rara:n <u>r</u> i)
karitshi	:karretjie=Afr.karretjie	(kari:t <u>r</u> i)

/tr/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

dzilitrumane	:rooi klei	(dzilitruma:ne)
ntrongwane	:kind	(ntrɔŋwa:ne)
ntrunga	:heuvel, berg	(ntru:nga)
shitranga	:graanskuur	(sitra:nga)

ii. werkwoorde:

kutrutruma	:om te hardloop	(kutrutru:ma)
------------	-----------------	---------------

iii. adjektiewe:

-ntrongo	:klein	(-ntrɔ:ngɔ)
----------	--------	-------------

2.5.3.5. Die laterale.

/l/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

ndilo	:vuur	(ndi:lo)
wole	:wolk	(wɔ:lɛ)
sole	:kalf	(sɔ:lɛ)

ii. werkwoorde:

kuyingela	:om te hoor	(kuyingɛ:la)
kulangusa	:om te kyk, staar	(kulangu:sa)
kutswala	:om te baar	(kutswa:la)

iii. die werkwoord suffikse -ela en -akala:

kufambela	:om te besoek	(kufambɛ:la)
kubonakala	:om duidelik te wees	(kubɔnaka:la)

iv. absolute naamwoord vir klas 6 enkelv.

lone	:dit	(lɔ:nɛ)
------	------	---------

v. demonstratiewe voornaamwoorde:

laba	:hierdie	(la:ba)
loli	:hierdie einste	(lɔ:li)

/t/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

nhlampfi	:vis	(nɬa:mɔfi)
nhlanga	:riet	(nɬa:nga)
nhlana	:rug.	(nɬa:na)

ii. werkwoorde:

kuhlaya	:om te bedoel, sê	(kula:ya)
kuhleka	:om te lag	(kula:ka)
kulahla	:om weg te gooi	(kula:la)

2.5.3.6. Die prepalatale.

/ʃ/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

shumushweni	:vroeg in die oggend	(ʃumuʃwe:ni)
shihashi	:wilde dier	(ʃiha:ʃi)
hanshi	:perd	(ha:nʃi)

ii. werkwoorde:

kudlubusheka	:om terug te gaan	(kuluʃuʃɛ:ka)
--------------	-------------------	---------------

kushindla :om af te slag (ku^hi:n^hba)
 kushaba :om te koop (ku^ha:ba)

iii. die prefiks van klas 4 enkelvoud:

shilembe :hoed (i^hil^hε:mb^hε)
 shientsho :daad (i^hi'ε:nt^hε)
 shipakani :kat (i^hipaka:ni)

2.5.3.7. Die affrikate.

/tl/ : Kom voor in:

i. selfstandige naamwoorde:

dzitlatlela :vlerk (dzitlatl^hε:la)
 tlabi :wolk (tla:bi)

ii. werkwoorde:

kukantlatela :om te trap in (kukantlat^hε:la)

/tlh/ : Kom voor in:

i. selfstandige naamwoorde:

ntlhangano :vergadering (ntlhanga:no)

ii. werkwoorde:

kutlhaba :om te steek (kutlha:ba)
 kutlhatheka :om 'n pot op vuur te plaas (kutlhatl^hε:ka)

/tʃ/ : Kom voor in:

i. selfstandige naamwoorde:

yindlu :huis, hut (yi:n^hbu)
 ndlopfu :olifant (n^hɔ:ɔ^hfu)
 mandla :krag (ma:n^hba)

ii. werkwoorde:

kudlaya :om dood te maak (ku^hɔ:ya)
 kudlubusheka :om terug te gaan (ku^hubu^hε:ka)

/tʃ/ : Kom voor in:

i. selfstandige naamwoorde:

ntshule :stof (nt^hu:le)

ii. werkwoorde:

kutshukumeta :om weg te gooi (kut^hukum^hε:t'a)
 kutshula :om te benoem (kut^hu:la)
 kutshaba :om bang te wees (kut^ha:ba)

/tʃ/ : Word aangetref in:

i. selfstandige naamwoorde:

mutʃu :bos (mu:tʃu)
 tʃunga :pot (tʃu:nga)
 nhlatʃu :luislang (n^ha:tʃu)

ii. werkwoorde:

kutʃoba :om te oes, breek (kutʃa:ba)
 kutʃibela :om vuur te maak (kutʃib^hε:la)
 kutʃika :om te laat staan, vaar (kutʃi:ka)

/tsh/ : Word aangetref in:

1. werkwoorde:

kutshama	: om te sit	(kutsha:ma)
kutshema	: om te kap	(kutsh e :ma)

/dz/ : Kom voor in:

1. selfstandige naamwoorde:

wadzi	: patrys	(wa:dzi)
mudzi	: liggaam	(mu:dzi)

/dz/ : Word aangetref in:

1. selfstandige naamwoorde:

madzimi	: leuens	(madzi:mi)
---------	----------	------------

ii. werkwoorde:

kudzila	: om te ween	(kudzi:la)
kudzinda	: om te wag vir	(kudzi:nda)
kudzibala	: om te vergeet	(kudziba:la)

iii. die prefiks van klas 3 enkv. en in die telwoord vir "twee":

dzibze	: klip	(dzi:bz e)
-bidzi	: twee	(-bi:dzi)

~~A~~pf/ : word aangetref in :

1. selfstandige naamwoorde:

mpfubu	: seekoel	(<u>m</u> o fu:bu)
nhlampfi	: vis	(<u>n</u> a : <u>m</u> o fi)
yimpfu	: skaap	(yi: <u>m</u> o fu)

ii. werkwoorde:

kupfala	: om toe te maak	(ku o fa:la)
kupfuma	: om toe te stem	(ku o fu:ma)
kupfula	: om oop te maak	(ku o fu:la)

2.5.3.8. Die suigklanke.

/ʔ/ : Kom voor in:

1. selfstandige naamwoorde:

dzicibi	: waterpoel	(dziʔi:bi)
licingo	: heining	(liʔi:ngo)

ii. werkwoorde:

kuciʔa	: om skerp te maak	(kuʔi:ʒa)
--------	--------------------	-----------

/C/ : Kom voor in:

1. werkwoorde:

kuqoma	: om verloof te raak	(kuCʔ:ma)
kuqala	: om te begin	(kuCa:la)
kuqamuka	: om te verskyn	(kuCamu:ka)

ii. adjektiewe:

-nqono	: beter	(nCʔ:nʔ)
--------	---------	----------

iii. ideofone:

-nqu : stof wat opstyg(-nCu)

/gC/ : Kom voor in :

1. werkwoorde:

kugqina : om te eindig (kugCi:na)

2.5.3.9. Inventaris van die fone en foneme van Songa en hulle ortografiese ekwivalente:

a. Die vokale:

/i/ = i

/a/ = a

/u/ = u

/ɛ~e/ = e

/ɔ~o/ = o

b. Die konsonante:

/p/ = p

/ph/ = ph

/b~β/ = b

/t'/ = t

/th/ = th

/d/ = d

/k/ = k

/kh/ = kh

/g/ = g

/m/ = m

/n~ŋ~p/ = n

/~m/ = m

/ʃ/ = ʃ

/z/ = z

/dz/ = dz

/f/ = f

/s/ = s

/bz/ = bz

/z/ = z

/r/ = r

/tr/ = tr

/l/ = l

/ʎ/ = hl

/ʃ/ = sh

/tl/ = tl

/tlh/ = tlh

/h/ = dl

/tʃ/ = tsh

/ntʃ/ = ntsh

/tʃ/ = tʃ

/tʃh/ = tʃh

/ts/ = ts

/dz/ = dz

/pf/ = pf

/ʎ/ = c

/C/ = q

/gC/ = gq

HOOFSTUK 3

3.0. Die sinkroniese fonologie van Songa.

In die bespreking van die verskillende fonologiese prosesse gaan ons uit van die oorsaak van die klankverandering.

3.1. Labialisering met 'n velare konsonant as resultaat.

As gevolg van die onbestaanbaarheid van twee bilabiaale konsonante langs mekaar, word die konsonantopeenvolging [⌘] mw altyd ngw.

Plekke van voorkoms:

- a. in die geval van die prefiks van klasse I en 2 enkelvoud waar mu- te staan kom voor 'n vokaalselfstandige naamwoordstam:

mu-inyi	= [⌘] mwinyi	=ngwinyi	:eienaar
mu-ana	= [⌘] mwana	=ngwana	:kind
mu-aka	= [⌘] mwaka	=ngwaka	:jaar
mu-ala	= [⌘] mwala	=ngwala	:nael

- b. wanneer die verkleinwoordsuffiks -ana en die lokatiewe suffikse -weni/-wini gebruik word met selfstandige naamwoorde wat -mo/-mu as uitgangslattergrepe het:

homo	= [⌘] homwana	=hongwana	:besie
nomo	= [⌘] nomwana	=nongwana	:mondjie
nsimu	= [⌘] nsimwana	=nsingwana	:landjie

Voorbeelde van lokatiefvorming:

homo	= [⌘] homweni	=hongweni	:by die bees
nomo	= [⌘] nomweni	=nongweni	:in die mond
nsimu	= [⌘] nsimwini	=nsingwini	:in die land

3.2. Labialisering met 'n alveolare konsonant as resultaat.

Aangesien die konsonantverbinding [⌘]bw onbestaanbaar is in Songa, word so 'n verbinding altyd bz.

Plekke van voorkoms:

- a. in die geval van die prefiks van klas 7 waar dit te staan kom voor 'n vokaalselfstandige naamwoordstam:

bu-anyi	= [⌘] bwanyi	=bzanyi	:gras
bu-ala	= [⌘] bwala	=bzala	:bier

- b. in die geval van die verkleinwoord- asook lokatiefvorming van selfstandige naamwoorde met -bo/-bu as uitgangslattergrepe:

likambu	=likambwana	=likambzana	:takkie
nambu	=nambwana	=nambzana	:meertjie
hubo	=hubwana	=hubzana	:liedjie

Voorbeelde van lokatiefvorming:

likambu	=likambwini	=likambzini	:opdie tak
mpfubu	=mpfubwini	=mpfubzini	:by die seekoel
nambu	=nambwini	=nambzini	:in die meer
hubo	=hubweni	=hubzeni	:in die lied

3.3. Palatalisering met 'n alveolare konsonant as resultaat.

Die invloed van die Oerbantoe kousatiewe werkwoordsuffiks *-ya* = *-isa* in Songa, word aangetref in die werkwoorde wat op *-la* uitgaan, naamlik *-la* = *ta*:

wela	=weta	:oor 'n rivier neem
pfumela	=pfumeta	:laat toestem
hela	=heta	:klaarmaak
fukumela	=fukumeta	:toemaak

3.4. Assimilasie.

3.4.1. Progressiewe assimilasie.

- a. Wanneer die geslote voor- en agtervokale /i/ en /u/ resp. in 'n volgende lettergreep gevolg word deur /ɔ/ en /ɛ/, assimileer die laasgenoemde daaraan tot /o/ en /e/ :

bumbilo	:goedhartigheid, menslikheid	(bumbi:lo)
ndilo	:vuur	(ndi:lo)
ntiso	:werk	(nti:so)
yimbza imlume atolo:	'n hond het hom gister	(imlu:me)
gebyt.		

- b. Wanneer die stemhebbende, bilabiale nasaal /m/ die vokale /ɛ/ en /ɔ/ onmiddellik voorafgaan, word /e/ en /o/ resp. gebruik:

homo	: bees	(ho:mo)
nomo	: mond	(no:mo)
shitshamo	: stoel	(ʃitsha:mo)

3.4.2. Regressiewe assimilasie.

Dit is veral die stemhebbende, alveolare nasaal /n/ wat voorkom in die prefiks van klas 5 enkelvoud en klas 5 en 6 meervoud wat aan hierdie fonologiese proses onderhewig is.

- a. Wanneer die volgende konsonant 'n bilabiale konsonant, 'n gutterale /h/ of 'n denti-labiale konsonant is, word /n/ as gevolg van regressiewe assimilasie geassimileer tot /m/ :

^h yin-bza	=yimbza	: hond
^h n-pfubu	=mpfubu	: seekoel
^h n-hisi	=mhisi	: hiëna
^h tin-hondo	=timhondo	: horings
^h tin-bambu	=timbambo	: ribbebene
^h tin-fudzu	=timfudzu	: skilpaale

- b. Wanneer die volgende konsonant 'n velare konsonant is, vind regressiewe assimilasie plaas sodat /n/ = /ŋ/ :

^h yin-gwe	= yingwe	: lui-perd	(yi:ngwe)
^h n-kuku	= nkuku	: hoender	(ŋku:ku)
^h tin-kambu	= tinkambu	: takke	(tiŋka:mbu)

3.4.3. Tegelyke pro- en regressiewe assimilasie.

In die volgende voorbeeld assimileer /n/ aan /p/ tot /mp/ terwyl /p/ weer aan /n/ assimileer tot /b/:

li <u>y</u> ala	=timbala	: vlaktes
-----------------	----------	-----------

3.4.4. Volledige assimilasie.

Dit beteken dat twee vokale of konsonante tot so 'n mate assimileer dat daar 'n heeltemal nuwe vokaal of konsonant ontstaan waarvan die eienskappe geheel-en-al verskil van dié van die oorspronklike komponente.

van

Die proses kom voor in die geval van klinker-samesmelting waar 'n possessiefskakel aan die possessiewe voornaamwoordstamme van die eerste en tweede persone meervoud geprefigeer word:

makwe <u>u</u>	: my, ons broer suster	=ma-kwa-i <u>su</u>
makwe <u>nu</u>	: jou, julle broer suster	=ma-kwa-i <u>nu</u>
ti <u>h</u> omo te <u>u</u>	: ons beeste	=ta-i <u>su</u>
ti <u>z</u> ala bzenu	: julle bier	=bza-i <u>nu</u>

3.4.5. Konsonantalisasie

Hierdie fonologiese proses vind plaas wanneer die vokale i, e en o se plekke ingeneem word deur die semivokaal y en u en o se plekke deur die semi-vokaal w.

Hierdie proses vind in Songa in die volgende gevalle plaas:

- a. wanneer die prefiks van klas 5 enkelvoud, naamlik

^hni-, te staan kom voor 'n vokaalselfstandige naamwoordstam, word die /i/ se plek deur sy ooreenstemmende semi-vokaal ingeneem:

*ni-osi	=nyosi	: by
*ni-eleti	=nyeleti	: ster
*ni-ama	=nyama	: vleis
*ni-imba	=nyimba	: swangerskap

- b. by die verkleinwoord- en lokatiefvorming van selfstandige naamwoorde wat uitgaan op 'n o of 'n u:

huku	=hukwana	: hoendertjie
yindlu	=yindlwana	: huisie
nhloko	=nhlokwana	: hofie
ntiso	=ntiswana	: werkie

Voorbeelde van lokatiefvorming is die volgende:

huku	=hukwini	: by die hoender
nhloko	=nhlokweni	: op die hoof
yindlu	=yindlwini	: in die huis
ntiso	=ntisweni	: by die werk

- c. In die geval van labialisering met 'n velare konsonant as resultaat, ondergaan die vokaal van die selfstandige naamwoordprefiks nie elisie nie, maar konsonantaliseer tot sy ooreenstemmende semi-vokaal:

*mu-ana	=*mwana	=ngwana	: kind
*mu-inyi	=*mwinyi	=ngwinyi	: eienaar
*mu-eti	=*mweti	=ngweti	: maan
*mu-aka	=*mwaka	=ngwaka	: jaar

- d. wanneer die teenwoordige tyds -a gesuffigeer word aan die vokaalonderwerpskakels, konsonantaliseer daardie onderwerpskakels tot hulle ooreenstemmende semi-vokale:

u-a- =wa-	: mufana wafamba	: die seun loop
u-a- =wa-	: muti washa	: die stat brand
i-a- =ya-	: miti yasha	: die statte brand
i-a- =ya-	: yimbza yanwa	: die hond drink

- e. by die vorming van die possessiefskakels, bv.:
u-a- =wa-	: ntrongwane wamuti	: die kind van die stat
u-a- =wa-	: muti wanduna	: die indoena se stat
i-a- =ya-	: yingwe yanhaba	: die bergluiperd

3.4.6. Vokale in naasmekaarstelling.

Wanneer twee vokale naasmekaar te staan kom, kan een van die volgende monnikhede plaasvind:

- a. konsonantalisasie van die eerste vokaal vind plaas:

*ni-ama	=nyama	: vleis
*ni-osi	=nyosi	: by

*ni-eleti =nyeleti :ster

- b. die twee vokale bly onveranderd terwyl 'n glottis die twee afsonderlik hou:

shientsho : daad =kuyentsha
 zientsho : dade = kuyentsha

- c. die semi-vokaal y word geïnfigeer tussen die twee vokale wanneer die tweede vokaal 'n e, i of a is, terwyl w geïnfigeer word wanneer dit 'n o is:

kuyaka : om te bou
 kuyima : om te staan
 kuyentsha : om te doen
 kuwosa : om te braai

- e. klinkersamesmelting vind plaas wanneer die vokaalopeenvolging a + i is:

tihuku tesu : ons hoenders =ta-iqu
 yindlu yenu : julle huis =ya-inu

3.5. Die prosodiese eienskappe van Songa.

3.5.1. Lengte.

Lengte word aangetref op die tweede-laaste lettergreep van elke woord:

kubona : om te sien (kubə:na)
 wansati : vrou (wansa:ti)
 tolo : gister (tə:lə)
 lawa : hierdie (la:wa)

Lengte tesame met toon word aangewend om die verskil aan te toon tussen die tweede- en derde trappe van die demonstratiewe voornaamwoorde wat in Songa foneties identies is. Die derde trap se uitgangslattergreep het naamlik 'n hoog-laag dalende toneem met lang lengte, terwyl die tweede trap se uitgangslattergreep kort lengte het:

wansati lweya :daardie vrou (ˈ - -)
 wansati lweyaaa :daardie vrou (ˈ - ˌ)
 dzibze lebziya :daardie klip (ˈ - -)
 dzibze lebziyaaa :daardie klip (ˈ - ˌ)

3.5.2. Intonasie.

Intonasie het onder andere 'n semanties-distinktiwe funksie, dit wil sê om die verskil aan te dui tussen die stelsin teenoor die vraagsin : waar die sinsintonasie van die gewone stelsin laer word hoe nader daar na die einde van die sin gekom word, styg hierdie intonasie egter in die geval van die vraagsin.

Ndipfa kaMakamu	:ek kom van Makamu	()
Ndipfa kaMakamu?	:kom ek van Makamu?	()
Atshama laha	:hy bly hier	()
Atshama laha?	:bly hy hier?	()

Aangesien die bestudering van die prosodiese eienskappe van Songa 'n volwaardige studie opsigself is , volstaan ons met hierdie paar baie algemene opmerkinge daaroor.

HOOFSTUK 4.

4.0. Die diakroniese fonologie van Songa.

4.1. Die Primêre Oerbantoe vokale.

- B. a bly a :Ba-:prefiks klas 2; ha-:prefiks klas 16; -saqu: drie = B. -tatu.
- B. i bly i :mi-:prefiks klas 4; shi-:prefiks klas 7; kudzila om te ween = B.-lila
- B. u bly u :mu- :prefiks klas I en 3; ^{ku}i-:prefiks klas 15; -saqu: drie = B. -tatu; kukula: om te groei = B. -kula.
- B. e = ϵ :-ela:applikatiewe werkwoordsuffiks;-eka: neuter werkwoordsuffiks; kuhleka: om te lag = B.-keka.
- B. o = $\circ$:kubola:om sleg te word = B.-yola; kubona: om te sien = B.-yona.

Die reëls vir gebruik al dan nie van /e/ en /o/ is alreeds elders behandel, vergelyk 3.2.1.

Die "geslote" vokale van Oerbantoe, naamlik ien ū, het /i/ en /u/ in Songa geword, soos blyk uit die volgende voorbeelde:

- B. $\hat{i}$ = i :zi-:prefiks van klas 8 =B.-yī; ti-: prefiks van klas 10= B.li-ni-;hosi: opperhoof, kaptein.
- B. ū = u mafusa: vet =B.-kūta; kufuya:om vee te besit =B.-tūya; dzifumo:assegaai =B.-tūmo; kupfuna: om te oes = B.-yūna; kupfuma: om saam te stem = B.lūma.

4.2.Die primêre Oerbantoe konsonante.

4.2.1.Die Oerbantoe eksplisiewe.

- B. k bly k :ku-:prefiks klas 15;-eka:neuter werkwoordsuffiks;kupfuka:om op te staan, wakker te word = B.-vūka; ngwaka:jaar = B.-yaka;kukula:om te groei = B.-kula.
- = kh :kuyakha: om te bou = B.-yaka (word soms gehoor)
- B. t = q :saqu:drie =B.-tatu; ^{ku}swala:om te dra = B.-tuala.
- B. p = h :kuha: om te gee = B.-pa;ha-: loka-tiefprefiks van klas 16; hansi: op die grond, onder; handle: buitekant.

4.2.2. Die Oerbantoe frikatiewe.

- B. y = y :kufuya: om vee te besit =B.-tūya; bziboya: wol,hare = B.-yoya
- = w :ndawu : leeu = B. ni-lau.

- B. l bly l : -ela: applikatiewe werkwoordsuffiks;
kubala: om te tel = B. -yala; shilepfu:
baard = B. -lêlu.
- B. v bly v : va-/vaya-: prefiks klas 2; -vaya: seer
wees = B. -vaya.
- = b : kubona: om te sien = B. -vona; kubuya:
om terug te keer = B. -yuya.

In verband met die gebruik van v (p) vergelyk
2.3.3.

4.2.3. Die Oerbantoe nasale.

- B. n bly n : -ana: resiprokale werkwoordsuffiks; na-:
bindvormelement.
- B. m bly m : ma-: prefiks klas 6; kuluma: om te byt
= B. -luma.

4.3. Die primêre Oerbantoe konsonante na nasale.

4.3.1. Nasaal + konsonant.

- B. nk = h : kunuha: om sleg te ruik = B. -nunka;
hala: krap = B. -kala; homo: bees,
vgl. Zoeloe inkomo
- word nk : nkunzi: bul
- B. nt = n : mhunu : mens.

Inverband met die laasgenoemde voorbeeld wil
ons net die aandag op die volgende vestig:

"Note that Ronga uses a peculiar form
for this, viz. mhunu, pl. bhanu, in
which the aspiration has been transferred
from the stem to the prefix".

(C.M. Doke, The Southern Bantu Languages, bladsy 184).

Dit is ook die geval in Songa.

- B. mp bly mp : mpela: regtig, werklik.
- B. ng bly ng : kuqunga: om naaldwerk te doen = B.
-tunga; kudzinga: om te probeer
= B. -linga.
- B. nd bly nd : kudzinda: om te wag/wag te hou;
kulandela: om te volg = B. -landa.
- B. mb bly mb : kubumba: om te vorm = B. -yumba

4.3.2. Nasaal + i + konsonant.

- B. ni-k = h : huku: hoender = B. -kuku
- B. ni-t = nh : nhonyana: meisie; nhaba: berg = B.
-taya .
- B. ni-p = mp : yimpi: oorlog = B. -pi
- = nh : nhungane: vlieg
- = mh : mhisi : hiëna = B. -piti; mhala:
rooibok = B. -pala

B.ni- <u>g</u> =ng	:ngubo: kombers = B.-ni- <u>g</u> uyo;
	ngulube : vark =B. <u>g</u> uluye
B.ni-l =nd	:ndawu : leeu =B. ni-l <u>g</u>
B.ni- <u>y</u> =mb	:mbuti: bok = B.ni- <u>y</u> uli; mbewu: saad =B.ni- <u>y</u> eu.

In die geval van gebruikmaking van adjektiewe met die adjektiefskakels van klasse 9, 10 en 11, vind daar geen klankveranderinge plaas nie:

mbuti'leyikulu	: 'n groot bok
timbuti letikulu:	groot bokke
tihuku letibidzi:	twee hoenders
tiyimpfu letiqasu:	drie skape

4.3.3. Nasaal + u + konsonant.

B.mu het as klasprefiks behoue gebly voor enkel-sowel- as meerlettergrepige selfstandige naamwoordstamme van klasse 1 en 3:

mudondisi	: onderwyser
mudzwisi	: veewagter
muti	: stat
musi	: rook

In die gevalle egter waar hierdie klasprefiks te staan gekom het voor vokaal selfstandige naamwoordstamme, het daar velarisasie plaasgevind:

B.mu = ^{mw} mw = ngw	:ngwaka	: jaar
B.mu = ^{mw} mw = ngw	:ngweti	: maan
B.mu = ^{mw} mw = ngw	:ngwala	: nael

In die geval van die voorwerpskakel van klas I, word -m- sowel- as -mu- voor meerlettergrepige werkwoorde gebruik, maar voor enkellettergrepigies alleen -mu-:

ndimubona	: ek sien hom/haar
ndimbona	: ek sien hom/haar
nditamuba	: ek sal hom/haar slaan.

4.4. Die Oerbantoe palatale.

4.4.1. Die Stemlose Oerbantoe palatale,

B. <u>t</u> =tlh	: -tlhanu : vyf = B. - <u>t</u> anu
=hl	: kuhlampfuna: om te kou =B. - <u>t</u> akû-na
B. <u>k</u> = hl	: kufihla: om weg te steek =B. -pika.
bly k	: mkalala: kraal (Eng. bead) =B. - <u>k</u> alu

4.4.2. Die stemhebbende Oerbantoe palatale.

B. γ = dl :kudlula: om te oortref = B. γ ula.
 word y :kuya: om te gaan = B. γ a
 B. l = dl :ndlebe: oor

4.5. Vokaalinvloed op verskillende konsonante.

4.5.1. Konsonante voor primêre vokale.

B. ki bly ki :nkila: stert = B. -kila.
 word shi- :prefiks klas 7 :shifambo: skoën .
 B. ti = si :muqi: boom = B. -ti
 B. pi
 B. γ i = i :onderwerpskakel van klas 4 en 9.
 = yi :kuyimbelela: om te sing = B. γ umba
 B. li = dzi- :klas prefiks klas 5;
 kudzila: om te ween = B. -lila;
 kudzinda: om te wag/wag te hou = B. -linda.
 B. vi = bi :kubika: om te berig = B. -vika; -bidzi:
 twee = B. -vili
 B. ku bly ku :ku-: klas prefiks van klas 15;
 kukula: om te groei = B. -kula.
 B. tu = su :kusuma: om te stuur = B. -tuma;
 -sasu: drie = B. -tatu
 B. pu = hu :kuhuma: om uit te gaan = B. -puma
 E. γ u = u :onderwerpskakel klas 3.
 = wu :voorwerpskakel van klas 3.
 B. lu = lu :klas II se prefiks; kuluma: om te
 byt = B. -luma.
 = li :wisselvorm van klas II se prefiks.
 B. vu = bu :prefiks klas 14; kubumba: om te
 vorm = B. -yumba; kubuya: om terug
 te keer = B. -vuya.

4.5.2. Die primêre konsonante voor "geslote" vokale.

B. kf = si :musi: rook = B. γ oki; hosi :
 opperhoof.
 B. tf = si :mhisi: hiëna = B. -piti
 = shi :kushiya: om agter te laat = B. -tiya.
 = hi :hine: ons = B. -ti.
 B. pf = fi :kufihla: om weg te steek = B. -pika
 kufinya: om die neus te blaas.
 = hi :mhisi : hiëna = B. -piti
 B. γ f = ti :-ti-: refleksiëwe infiksmorfeem;
 = B. - γ f; dzitihlo: oog = B. - γ fiko;
 muti: stat.
 B. lf = ti :ngweti: maan = B. - γ elf; mbuti: bok
 = B. -vulfi

B. <u>v</u> i = zi	:zi - :prefiks klas 8;
= ki	:kukina:om te dans = B.-vina
B. k <u>u</u> = fu	:shifuba: bors; lufudzu: skilpad = B.-k <u>u</u> l <u>u</u> ; mafusa: vet = B.-k <u>u</u> ta.
=mpf	:kuhlampfuna: om te kou = B. -tak <u>u</u> -na
=ku	:kukumana:om te vind.
B. t <u>u</u> = fu	:kufuya:om vee te besit = B.-t <u>u</u> ya; dzifumo : assegaai = B.-t <u>u</u> mo.
B. p <u>u</u> = hu	:kuhuma : om uit te kom = B.-p <u>u</u> ma
B. <u>y</u> u = pfu	:ndlopfu: olifant = B.- <u>y</u> u
B. l <u>u</u> = pfu	:shilepfu: baard = B.-lel <u>u</u>
B. vu = pf	:kupfuka: om wakker te word/op te staan = B.- <u>y</u> u <u>ka</u> ; kupfuna: om te oes = B.- <u>y</u> u <u>na</u> .

4.5.3. Die konsonante voor die semi-vokale.

4.5.3.1. Voor die "oop" semi-vokale.

B. kya = sha	:sha-: possessiefskakel van klas 7; kusha: dagbreek + B.-kya = B.-kia.
B. tya = sa	:muqi = muqana :boompie = B.-ti
B. pya = tsha	:-tsha: nuut = B.-pya = B.-pia
= sa	:kuhisa : om te brand = B.-pya = B. -pia.
B. <u>y</u> ya = ya	:ya-:possessiefskakel klasse 4 en 9; kuya: om te gaan = B. <u>y</u> ya = B.- <u>y</u> ia.
B. lya = dza	:dza-: possessiefskakel klas 5.
= da	:kuda: om te eet = B.-lya = B.-lia.
B. <u>y</u> ya = bz	:kubzala:om te saai = B.- <u>y</u> ya
B. kwa bly kwa	:kwa-:possessiefskakel klasse 15 en 17.
B. twa = swa	:kuqwala: om te dra.
B. pwa = hiwa	:bohiwa: vasgebind word.
B. <u>y</u> wa = wa	:wa-:possessiefskakel klas 3; kuwa: om te val = B.- <u>y</u> wa = B. - <u>y</u> ua
B. lwa = lwa	:lwa-:possessiefskakel klas II; kulwa: om te baklei = B.-lua.
= la	:la-:wisselvorm van lwa-
B. <u>y</u> wa = bza	:bza-:possessiefskakel klas 14; bzanyi : gras; kubzela: om te vertel = B.- <u>y</u> uela.

4.5.3.2. Voor die "geslote" semi-vokale.

B. kya = sa	:susa:laat wegneem, kousatief van suka ; hosana: opperhoof se seun diminutief van hosi.
-------------	---

B.ṭya = sha	:kuyembesha: om te laat aantrek, kousatief van kuyembeta.
= sa	:kusula: om af te vee = B.-ṭyula =B.-ṭiula.
B.p̣ya	
B.ɣya	
B.ḷya = ta	:ta-: possessiefskakel klas 10.
B.ṿya = ba	:kutsoba: om vuurmaakhout bymekaar te maak
* za	:za-: possessiefskakel klas 8.
= tsw	:kutswala: om geboorte te gee.
B.ḳwa = fa	:kufa: om te sterf +B.-ḳwa =B.-ḳua
B.ṭwa	
B.p̣wa = fa	:kufana: om eenders te wees = B.-p̣wana =B.-p̣uana
B.ɣ̣wa = pfa	:shindlopfana: olifantjie.
= twa	:kutwalakala: hoorbaar wees = B. -iɣ̣wa = B.-iɣ̣ua
B.ḷwa = pfa	:kupfa: om te kom van =B.-ḷwa =B. -ḷua; kupfala: om toe te maak = B. ḷuɣala

4.6. Nasaal + vokaal/semi-vokaal.

B. nu bly nu	:kunuha: om sleg te ruik = B.nunka
B. ṇi = nyi	:lihunyi: vuurmaakhout; nyoni: voël = B.ɣ̣uṇi.
= ni	:-ni: lokatiewe suffiks.
B.mi' bly mi	:mi-: klasprefiks klas 4; ḷdzimi: tong =B.-limi
B. nya = na	:kuna: om te reën = B.-nya = B.-nia
= nya	:nyati: buffel = B.-ati.
B. Mya	
B. mu bly mu	:mu-klasprefiks klasse I en 3; kulumuka: om te speen.
B. mo bly mo	:nomo: mond * B.-lomo.
B.nwa = niwa	:boniwa: gesien word.
B.mwa = ngwa	: ngwaka: jaar.
B.mwe = ngwe	:ngweti: maan = ^ɛ mweti; nongweni: in die mond. ^ɛ nomweni.
B.ṃi = ni	:-ni: meervoud imperatiewe suffiks.
B.ṇya = nya	:kunya: om te ontlaas = B.-nya =B. -nia.
B.ṇwa/B. ṃwa=nwa	:kunwa: om te drink = B.-ṃwa =B. -ṃua .

HOOFSTUK 5.

5.0. Die morfologie van Songa.

5.1. Die selfstandige naamwoord.

Amaat Burssens gee 'n interne klassifikasie van die Bantoetal⁴, wat, soos hyself sê, gegrond is op die gegewens gegee deur Doke, Johnston, Guthrie, e.a.

In hierdie klassifikasie onderskei hy onder andere 'n noord-oostelike ³zone wat die volgende gebiede insluit: Uganda, Tanganyika, Kongo en Ruanda Burundi met die volgende verteenwoordigende tale: Gishu, Konjo, Nyoro, Ganda, Ruanda-Burundi, Shi, Gikuyu en Kamba.

Een van die onderskeidende kenmerke van hierdie tale is:

"Prefixen met voorklinker (niet in het gikuyu en Kamba)."

(A. Burssens, Inleiding tot die studie van die Kongolese Bantoetale - Kongo Overzee Biblioteek VIII, bladsy 5).

Die klasprefiks met die "voorklinker" is blykbaar dieselfde verskynsel wat ook in Tsonga, Ronga en Tswa voorkom en wat deur Junod, Bishop, e.a. genoem word die "Proclitic A."

In verband met die voorkoms daarvan in Tswa, sê Persson die volgende:

"... in many respects (it) resembles the initial vowel of the noun prefix in the Bantu languages of dissyllabic prefix type. This feature may be considered one of the hallmarks of the Thonga cluster."

(J.A. Persson, Outlines of Tswa Grammar, bladsy iii).

Junod het hierdie "voorklinker" 'n "euphonic letter" in sy Grammaire et Manuel de Conversation Ronga gencem, maar later van hierdie term afgesien.

H.L. Bishop, wat op die gebruik hiervan ingegaan het, sê die volgende daaromtrent:

"Some have called it an article, but this seems to be a mistake. There is no article of any kind in Shi-Ronga."

(H.L. Bishop, On the use of the "Proclitic A" in ShiRonga - Bantu Studies, Vol.2, 1923).

In verband met die gebruik al dan nie hiervan, sê hy die volgende:

"It is most common before a substantive in the Nominative case, when such substantive is the first word in a sentence or clause, and also after a pause in speech. It very often appears with the locative case, though it can hardly be said that it must appear with that case. It is also used with other parts of speech, as will appear below. It does not alter accentuation. It sometimes becomes e- in Maputu, the southern end of Ronga territory bordering on Zululand".

(H.L.Bishop, Aangehaalde werk).

Aangesien Bishop geen verklaring kon gee vir die teenwoordigheid van hierdie a- nie, sluit hy sy artikel as volg af:

"May not the use of the proclitic a be influenced by the intonation or rhythm of the whole sentence ? It is not an article. It is not merely euphonic. Is it not best to call it the "Proclitic A", a name which is apt, and sufficiently descriptive?"

(H.L. Bishop, aangehaalde werk).

H.A. Junod noem in sy Elementary Grammar of the Thonga- Shangaan Language ook die teenwoordigheid van hierdie "voorklinker" in die Thonga- Shangaan taal:

"This vowel which is entirely absent in Suto, exists in Thonga. But, as in Ovampo, where it is o-, it is the same for all the prefixes, viz. e- in the Djonga dialect and a- in Ronga and Hlengwe.

This vowel called improperly an article by some, has no meaning at all. It does not serve to show if the noun is definite or indefinite as the European article does. It has no power of determination, of limitation, in the present state of the language. It is not even an euphonic letter, as was first thought. That it had a determinative meaning in former times is highly probable and can be inferred from the rules of its actual use.

The initial vowel certainly tends to become obsolete. Many natives especially the educated ones, drop it altogether, likely under the influence of book knowledge.

But those who speak their tongue quite in old style, follow very precise rules in the use of it".

(H.A. Junod, aangehaalde werk, bl.26).

Junod gee ook die reëls vir die aanwending al dan nie daarvan, maar ons haal dit nie aan nie, aangesien Doke dit baie kort as volg saamgevat het:

"The rules of its use are much akin to those of the initial vowel in Nguni, but it is used sometimes even with locatives. It is not found with nouns of class 1(a), or with axiomatic negatives, it drops in vocative formation and offer certain formatives, but it exerts an influence upon the conjunctive formative na- and the instrumental formative ha-, substitution of i taking place, and those appearing as ni- and hi- respectively."

(C.M. Doke, The Southern Bantu Languages, bl.184).

Nie een van die bogenoemde grammatici kon of het probeer om te verklaar waar hierdie aanvangsklinker sy oorsprong het nie. Bishop het wel probeer, maar kon nie 'n aanvaarbare verklaring gee nie.

Aangesien daar in Songa ook 'n aanvangs a- aangetref word aan die prefiks van die selfstandige naamwoord sal ons probeer om die oorsprong daarvan vas te stel, deur na die werke van Meinhof te gaan.

"Vor dem Nomen erscheint in vielen Bantusprachen ein hinweisendes pronominales Element, das wir der Kürze halber Artikel nennen, obwohl sein Gebrauch natürlich ein anderer ist als der des Artikels in europäischen Sprachen. In vielen Bantusprachen ist der Artikel aber nicht in Gebrauch."

(O. Meinhof, Grundzüge einer Vergleichenden Grammatik der Bantusprachen, bl.68),

Die volledigste vorm van hierdie aanvangsklinker word nog in Masaba aangetref waar die prefiks vir klas 6 byvoorbeeld kama- is, vergelyk kama-bali: klippe; klas 3 se prefiks is kumu-: kumu-bano: mes ; klas 4 s'n is kimi-, vergelyk kimi-bano: messe en die klasprefiks van klas 7 is kiki- voor enkellettergrepige selfstandige naamwoordstamme, vergelyk kiki-ndu : 'n ding.

Hierdie aanvangsvokaal kan na Oerbantoe ya- herlei word, maar as gevolg van 'n fonologiese proses van regressiewe vokaalassimilasie, het die vokaal - a van ya- altyd aan die vokaal van die prefiks geassimileer terwyl die konsonant y- elisie ondergaan het, om hierdie rede, kry ons tot vandag toe nog in Nyoro en Ganda die volgende:

"..... vor volgendem u regelmässig o steht, vor volgendem i stets e, vor volgendem a aber a, so ist kein Zweifel, dass der ursprüngliche vokal a- war, wie er noch im Kele erhalten ist....."

(C. Meinhof, aangehaalde werk, bl. 68).

Dit is dus dieselfde a- wat ons in Ronga, Tswa en ook in Songa aantref. Aangesien hierdie aanvangsklinker stadig besig is om in onbruik te raak, sal ons in hierdie tale dus ook uiteindelik enkellettergrepige selfstandige naamwoordprefikse kry soos wat die geval in die Sotho tale is. In plaas van adzi-, eshi- en ati-, kan dit dus later alleen dzi-, shi- en ti- wees.

Daar is reeds 'n proses in Songa werksaam waarvan die uiteindelijke resultaat moeilik voorstelbaar is; daar word naamlik dikwels gedurende gesprekke die woorde ununa i.p.v. wanuna; ihuku i.p.v. ahuku; unwana i.p.v. angwana gehoor.

Ons sal in hierdie verhandeling, in ooreenstemming met wat Junod gedoen het, ook nie die aanvangsvokaal voor die prefiks gebruik nie.

Vervolgens sal ons oorgaan tot die bespreking van die verskillende selfstandige naamwoordklasse. Die numering daarvan sal in ooreenstemming met dié van Zoeloe wees, terwyl die ooreenstemmende numering van Meinhof soos dit vir Oerbantoe gedoen is in hakies aangedui sal word.

Klas I. (B. mu- ya-, klasse I en 2).

Enkelvoudprefiks: mu-

Meervoudprefiks : ba-

Soos reeds vermeld kan die bilabiaale frikatiewe /p/ as wisselvorm dien vir die eksploesiewe, bilabiaale /b/ van die meervoudsmorfeem.

mutswali	:ouer	=batswali
mufambi	:reisiger	=bafambi
mudzwisi	:veewagter	=badzwisi
mufana	:seun	=bafana

In die geval van die deverbatië selfstandige naamwoorde wat afgelei is van vokaalwerkwoordstamme, word daar gebruik gemaak van die twee oorgangsklanke w en y :

muyaki	:bouer	=bayaki
muyentshi	:doener	=bayentshi
muwosi	:braaier	=bawosi

Enkelvoudprefiksvariant: nul-morfeem, n-, wa-

Meervoudprefiksvariant: ba-,baba-

In die geval vir die woorde vir "man" en "vrou" word daar in die enkel- sowel- as die meervoud variante prefikse gebruik:

nuna/wanuna	: man	=banuna/babanuna
nsati/wansati	: vrou	=basati/babasati

'n Verklaring vir die prefiks wa- is dat dit waarskynlik 'n possessiefskakel is van 'n beskrywende possessief, naamlik mhunu wanuna: mansmens en mhunu wansat_i: vroumens. Aan die meervoudsprefiks vir nuna en nsati word dan geprefigeer die meervouds possessiefskakel, naamlik bhanu ba-banuna en bhanu ba-basati. Hierdie possessiefskakels het toe so vas gegroei aan die prefiks dat vandag nuna-wanuna en nsati-wansati gebruik word

Doke het dieselfde verklaring gegee vir soortgelyke gevalle in Ronga:

"These are originally pronouns of possessive origin."

(C.M.Doke, The Southern Bantu Languages, bladsy 184).

Enkelvoudprefiksvariant: gw-

ngwana	:kind	=bana
ngwinyi	:eienaar	=benyi

Enkelvoudprefiksvariant: mh-

Meervoudprefiksvariant: bh-

mhunu	:mens	=bhanu
-------	-------	--------

In hierdie woord het die aspirasie van die stam getransponeer na die prefiks. Dit is ook die geval in Ronga.

Klas I(a).(B.- ya-, klasse I(a) en 2(a)).

Enkelvoudprefiks: nul-morfeem

Meervoudprefiks: bo-

kokwana	:grootouer	=bokokwana
tate	:my/ons vader	=botate
mame	:my/ons moeder	=bomame
qasana	:tante	=boqasana

Vir die terme "my, jou, sy vader/moeder"
moet daargebruik gemaak word van 'n possessief-
konstruksie met die possessiewe voornaamwoordstamme:

tate wanga	:my vader	=botate banga
tate waku	:jou vader	=botate baku
tate wakhe	:sy, haar vader	=botate bakhe

Die korresponderende meervoude is soos volg:

tate wequ	:ons vader	=botate bequ
tate wenu	:julle vader	=botate benu
tate wabo	:hulle vader	=botate babo

Dieselfde konstruksie word gebruik vir die
terme van "my, jou, ens. moeder."

Die terme vir "my, ens. broer/suster" lui
soos volg:

makwequ	:my, ons broer/suster	=bomakwequ
makwenu	:jou, julle broer/suster	=bomakwenu
makwabo	:sy, haar hulle broer/suster	=bomakwabo

In hierdie verband is dit interessant dat
daar nie in Songa, soos in Zoeloe byvoorbeeld, afsonder-
like terme bestaan vir "broer" teenoor "suster" nie,
maar dat daar in hierdie geval van 'n beskrywende
possessiewe konstruksie gebruik gemaak moet word met
"shihisa/shilisa/nuna: marlik" en "nsati/wansati:
vroulik":

makwequ washihisa/washilisa/wanuna:	my, ons broer
makwequ wansati/wawansati	: my, ons suster

Die meervoude van die bogenoemde is soos volg:

bomakwequ babashihisa/babashilisa/babanuna:	my ons broers
bomakwequ babasati	:my ons susters

In die volgende gevalle het die possessief-
skakel elisie ondergaan sodat 'n samekoppeling ontstaan
het:

ngwananga	:my kind	=bananga
ngwanaku	:jou kind	=banaku
ngwanakhe	:sy, haar kind	=banakhe

In die geval van die volgende terme het daar
op dieselfde wyse samekoppelings ontstaan:

nkatanga	:my vrou	=bakatanga/bokatanga
nkataku	:jou vrou	=bakataku/bokataku
nkatakhe	:sy vrou	=bakatakhe/bokatakhe

Die volgende terme vir "moeder" is in die
tekste gevind:

ngwaku	:jou moeder	=bongwaku
ngwakhe	:sy, haar moeder	=bongwakhe

In Zoeloe bestaan daar afsonderlike terme vir "seun" teenoor "meisie", naamlik umfana teenoor intombi. In Songa word daar nie sulke afsonderlike woorde aangetref nie, maar word daar weereens gebruik gemaak van 'n beskrywende possessiefkonstruksie om die geslagsverskil aan te dui:

ntongwane wanuna :seun =batrongwane banuna

ntrongwane wansati:meisie =batrongwane basati

Wanneer 'n persoon aangespreek word, word dikwels gebruik gemaak van die term "jy, kind/afstammeling van"

Wene, ngwaTembe, tana la! :jy, kind/afstammeling van Tembe, kom hier!

Wene, ngwahuku...!: jy, kind/afstammeling van 'n hoender...!

Die meervoudsprefiks ba- word aan die enkelvoudsprefiks geprefigeer:

nine bongwaTembe :julle, afstammeling, kinders van Tembe

nine bongwahuku :julle, afstammeling, kinders van 'n hoender.

Klas 2. (B.mu- mī-, klasse 3 en 4)

Enkelvoudsprefiks: mu-

Meervoudsprefiks : mī-

Die enkelvoudsprefiks mu- word alleen aangetref voor die enkellettergrepige selfstandige naamwoordstamme:

muti	: stat	=miti
muṣi	: boom	=miṣi
musi	: rook	= --

Aangesien mu- die eienskap het om baie maklik met die aanvangskonsonant van die selfstandige naamwoordstam te kombineer, word die volgende morfeemvariante aangetref:

mu-k-=nk	nkele	:gat	=minkele
	nkindo	:dadelpalm	=minkindo
mu-d-=nd	ndilo	:vuur	=mindilo
mu-dz-=ndz	ndzuti	:skaduwee	=mindzuti
mu-t-=nt	ntiṣo	:werk	=mintiṣo
mu-s-=ns	nsisi	:haar	=minnsisi
	nsindo	:geraas	=minnsindo
mu-n-=n	nambu	:meer	=minambu
mu-f =mf	mfula	:rivier	=mimfula

Enkelvoudsprefiksvariant: ṁw-

Meervoudsprefiksvariant: miṁw-

ngwaka	:jaar	=mingwaka
ngwala	:nael	=mingwala
ngweti	:maan	=mingweti

Klas 3.(B.li- ma-, klasse 5 en 6).

Enkelvoudprefiks: dzi-

Meervoudprefiks: ma-

Die enkelvoudsprefiksmorfeem dzi- verskyn alleen voor die enkellettergrepige selfstandige naamwoordstamme:

dzibze	:klip	=madzibze
dzane	:honderd	=madzane

Enkelvoudprefiks : nul-morfeem

tiko	:landstreek	=matiko
dambu	:son	=madambu
wole	:wolk	=mawole
katla	:skouer	=makatla

Die enkelvoudsprefiksmorfeem dzi- word egter dikwels ook met die twee- en meerlettergrepige selfstandige naamwoordstamme gebruik:

dzishihhi	:wenkbrou	=mashihhi
dzikhezane	:bosluis	=makhezane

Netsoos in die geval van Zoeloe en ander Bantoetale, bestaan daar in Songa 'n aantal selfstandige naamwoorde wat geen enkelvoud het nie:

mati	: water
masi	: melk
mase	: speeksel
mafusa	: vet, olie

Die volgende selfstandige naamwoorde het in die meervoud wisselvorme:

dzitihlo	: oog	=matihlo/mahlo
dzitinyo	: tand	=matinyo/menyo
dzitanda	: eier	=matanda/manda

Die volgende leenwoorde uit die Europese tale word ook in hierdie klas aangetref:

dzipate	: eend	=mapate vgl.Port.pata
peru	:kalkoen	=maperu vgl.Port peru
raranji	:lemoen	=mararanji vgl.Port.laranja
keritshi	:perdekar	=makaritshi vgl.Afr. karretjie
dzihembe	:hemp	=mahembe vgl.Afr.hemp
dzibuluku	:broek	=mabuluku vgl.Afr.broek
tafula	:tafel	=matafula vgl.Afr.tafel

Klas 4.(B.ki-vi- (vi-), klasse 7 en 8)

Enkelvoudprefiks: shi-

Meervoudprefiks: zi-

shibaya	: beeskraal	=zibaya
shikhosana	: ouvrrou	=zikhosana
shilonda	: wond	=zilonda
shipakani	: kat	=zipakani
shilepfu	: baard	=zilepfu
shipapa	: handpalm	=zipapa
shilembe	: hoed	=zilembe

Die tale van verskillende volke en stamme val ook in hierdie selfstandige naamwoordklas:

shiLungu	: die taal van die blankes
shiRonga	: die taal van die BaRonga
shiKonde	: die taal van die MaKonde
shiSonga	: die taal van die Tembe-Thonga

Die volgende leenwoord uit Afrikaans kom ook in hierdie klas:

shipokwe	: spook	=zipokwe
----------	---------	----------

Shi- word ook aangewend met 'n derogatiewe- en verkleiningsfunksie (vgl. 5.3.1.3.)

Klas 5. (B.ni- 1f- nf-, klasse 9 en 10).

Enkelvoudprefiks: ni-

Meervoudprefiks: ti -

*ni-osi	=nyosi	: by	=tinyosi
*ni-eleti	=nyeleti	: ster	=tinyeleti
*ni-oka	=nyoka	: slang	=tinyoka
*ni-ati	=nyati	: buffel	=tinyati

Enkelvoudprefiksvariant: yin-

Meervoudprefiksvariant: tiyin-

yindlu	: huis	=tiyindlu
--------	--------	-----------

Enkelvoudprefiksvariant: yiŋ-

Meervoudprefiksvariant: tiyiŋ-

yingwe	: lulperd	=tiyingwe
--------	-----------	-----------

Enkelvoudprefiksvariant: yim-

Meervoudprefiksvariant: tiyim-

yimbza	: hond	=tiyimbza
yimpi	: oorlog, impi	=tiyimpi
yimpfu	: skaap	=tiyimpfu

Enkelvoudprefiksvariant: -

Meervoudprefiksvariant: ti -

ngulube	: vark	=tingulube
nganga	: dokter	=tinganga
ngwenya	: krokodil	=tingwenya

Enkelvoudprefiksvariant: n-

Meervoudprefiksvariant: tin-

nhlampfi	: vis	=tinhlampfi
ndlopfu	: olifant	=tindlopfu

Enkelvoudprefiksvariant: m-

Meervoudprefiksvariant: tim-

mbuti	:bok	=timbuti
mhisi	:hiëna	=timhisi
mhala	:rooibok	=timhala
mhungane	svlieg	=timhungane

Enkelvoudprefiksvariant: nul-morfeem

Meervoudprefiksvariant: ti-

huku	:hoender	=tihuku
homo	:bees	=tihomo
hosi	:opperhoof	=tihosi

Klas 6 (B.lu- tu-, klasse II en 10).

Enkelvoudprefiks: lu-

Meervoudprefiks: tin-

lu- was waarskynlik die oorspronklike prefiks-morfeem in die enkelvoud, maar as gevolg van die invloed van Zoeloe het li- die plek van lu- tot so 'n mate ingeneem, dat dit vandag die prefiks is wat die meeste gebruik word.

lisiba/lusiba	:veer	=tinsiba
lihlanga/luhlanga	:riet	=tinhlanga
lisimo/lusimo	:lied	= tinsimo

Meervoudprefiksvariant: tim-

libambo/lubambo	:ribbebeen	=timbambo
libala/lubala	:vlakke	=timbala
lihondo/luhondo	:horing	=timhondo

Ons wil die aandag net op die volgende twee woorde vestig waarvan die meervoud met behulp van ma- gevorm word en nie met ti- nie:

tilo(kl.5 enkv.)	:hemel	=matilo
lidzimi/ludzimi	:tong, leuen	=madzimi

Klas 7.(B. vu-, klas 14)

Enkelvoudprefiks: bu-

bushonga	: mooiheid
bukulu	: grootheid
butrongwane	: kinderagtigheid
buhosi	:koningskap
bununa	:manlikheid

Enkelvoudprefiksvariant: bz-

Meervoudprefiks: ma-

Wanneer die meervoudprefiksmorfeem ma- gebruik word, dui dit verskillende soorte aan.

bzanyi : gras =mabzanyi:verskillende soorte gras.

bzala : bier =mabzala:verskillende soorte bier

Klas 8.(B.ku-, klas 15).

kufamba : om te loop, die loop
kuhona : om te sondig, die sonde
kuluka : om te vleg, die gevleg
kunwa : om te drink, die gedrink
kujula : om te soek, die gesoek.

Die semi-vokale y en w word in die volgende gevalle tussen die prefiks en die vokaalselfstandige naamwoordstam geïrfigeër:

kuyaka : om te bou
kuyima : om te staan
kuyimbelela: om te sing
kuyingela : om te luister
kuwosa : om te braai

B.klas 16. pa-

handle : buitekant
hansi : onder, op die grond
henhla : oorkant =ha-inhla

B.klas 17. ku-.

kule : ver weg
kusuhi : naby

5.2. Die vorming van selfstandige naamwoorde.

5.2.1. Die deverbatiëwe.

Selfstandige naamwoorde word van werkwoorde afgelei deur middel van die vervanging van die uitgangsvokaal -a van die werkwoordstam met -i wanneer 'n persoon aangedui word en -o wanneer dit onpersoonlik is.

mufambi : reisiger =bafambi < kufamba
mudzimi : boer, ploëter=badzimi < kudzima
muyaki : bouer =bayaki < kuyaka
muwosi : braaier =bawosi < kuwosa
shihoni : sondaar =zihoni < kuhona

By deverbatiëwe van 'n passiewe werkwoordstam bly die uitgangs -a behoue:

mubohiwa :gevangene =babohiwa & kubohiwa
mukolwa :gelowige =bakolwa < kukolwa

Voorbeelde van onpersoonlike deverbatiwe
is die volgende:

shifambo :skoel =zifambo & kufamba
shihlalo :stoel =zihlalo & kuhlala
shitshamo :stoel =zitshamo & kutshama
shihone :sonde =zihono < kuhona
shientsho :daad =zientsho < kuyentsha
dzibito :naam =mabito < kubita
liqando :liefde _ < kuganda

5.2.2. Selfstandige naamwoorde kan van ander self-
standige naamwoorde afgelei word deur middel van die
prefigering van die prefiks van klas 7, nl.bu-

ntrongwane : kind = butrongwane :kinderagtigheid
nuna : man = bununa :manlikheid
hosi :opperhoof= buhosi: opperhoofskap
yimbza :hard = buyimbza :hardvogtigheid
(onmenslikheid)

5.2.3. Deur middel van die prefigering van bu- aan
adjektiefstamme kan selfstandige naamwoorde daarvan
afgelei word:

-kulu : groot = bukulu : grootheid
-ntrongo: klein = buntrongo : kleinheid
-fani : sleg = bufani :slegheid
-nyingi : baie = bunyingi: hoeveelheid

5.2.4. Bu- word in die volgende gevalle geprefigeer aan 'n
werkwoordeliksintaktiese konstruksie om die begrippe
van "ooste" en "weste" weer te gee:

bhumadambu : die ooste
bupeladambu : die weste

5.3. Afleidings van die selfstandige naamwoord.

5.3.1. Die verkleinwoord.

5.3.1.1. Die diminutief van die selfstandige naamwoord
word gevorm deur middel van die suffigering van -ana
in die plek van die uitgangsvokaal daarvan:

Reël 1 :

Suffigeer -ana in die plek van die uitgangs-
vokaal van die selfstandige naamwoord wanneer dit 'n
-i, -e of -a is of -pfu en -pfi:

muti = mutana :statjie
yingwe = yingwana :luipertjie
musi = musana :rokie
ngwala : ngwalana :naeltjie
shilepfu : shilepfana :baardjie
ndlopfu = ndlopfana :olifantjie

yimpfu	=	yimpfana	: skapie
nhlampfi	=	nhlampfana	: vissie

Reël 2:

Wanneer die uitgangslattergreep van die selfstandige naamwoord -mo/-mu is, vind daar labialisering met 'n velare konsonant as resultaat plaas wanneer -ana gesuffigeer word:

nomo	=	nongwana	: mondjie
homo	=	hongwana	: besie
nhamo	=	nhangwana	: nekkie
ntamu	=	ntangwana	: kraggie
nsimu	=	nsingwana	: landjie

Reël 3 :

Wanneer die uitgangslattergreep van die selfstandige naamwoord -bo / -bu is, vind daar labialisering met 'n alveolare konsonant as resultaat plaas wanneer -ana gesuffigeer word:

likambu	=	likambzana	: takkie
nambu	=	nambzana	: meertjie
mpfubu	=	mpfubzana	: seekoeitjie
habu	=	habzana	: apie
shifambo	=	shifambzana	: skoentjie
nhlobo	=	nhlobzana	: fonteintjie
mombo	=	mombzana	: gesiggie
hubo	=	hubzana	: liedjie

Wanneer enige ander vokaal as -o / -u op b volg, vind daar geen klankverandering plaas nie :

ndlebe	=	ndlebana	: oortjie
--------	---	----------	-----------

Reël 4 :

Wanneer die uitgangsvokaal van die selfstandige naamwoord 'n -o / -u is, word -wana gesuffigeer (die gevalle onder reëls 1, 2 en 3 uitgesluit):

huku	=	hukwana	: hoendertjie
yindlu	=	yindlwana	: huisie, hutjie
nhloko	=	nhlokwana	: hofie
litiho	=	litihwana	: vingertjie
tilo	=	tilwana	: hemeltjie
ntiso	=	ntiswana	: werkie

Reël 5

Wanneer die laaste lettergreep van die selfstandige naamwoord -ndo is, word -nd = -ndz of bly onveranderd:

lihondo = lihondzwana /lihondwana : horingkie
 shilonda= shilondzwana/shilondwana : wondjie
 nkindo = nkindzwana/nkindwana : dadelpalmpie
 nsindo = nsindzwana/nsindwana : gerasie

Informant Tembe het die volgende verkleinwoord aan my gegee wat blykbaar 'n uitsondering is wat uit Zoeloe ontleen is:

gole : kalf = godlana/golana : kalfie

5.3.1.2. Die suffiks -nyana word sonder enige klankveranderinge gebruik om 'n sterker graad van verkleining aan te dui:

yimbzanyana : 'n baie klein hondjie
 hukunyana : 'n baie klein hoendertjie
 mufananyana : 'n baie klein seuntjie
 nambunyana : 'n baie klein meertjie
 homonyana : 'n baie klein besie

5.3.1.3. Die suffiks -anyana dui nog 'n verdere trap van verkleining aan:

yimbzanyana : sommer 'n baie klein hondjie
 hukwanyana : sommer 'n baie klein hoendertjie

5.3.1.4. Die gebruik van die prefiks shi- :

Soos reeds gemeld by die bespreking van klas 4, word die prefiks shi- (B.ki-) ook gebruik om diminutiewe van selfstandige naamwoorde te vorm. Hierdie prefiks het egter altyd in Songa, net soos in Tsonga, ook nog die hulp van die diminutiewe suffiks -ana nodig en kan nie meer selfstandig, soos in Venda en Shona, as diminutiewe prefiks gebruik word nie. Ons kan dus beweer dat hierdie funksie van shi- stadig besig is om in onbruik te raak.

In Kongo word verkleinwoorde nog met hierdie klasprefiks gevorm:

"Im Kongo werden Deminutiva nach dieser Klasse gebildet, indem man den stamm verdoppelt, z.B.
 ki-tuti -tuti : "kleine Wolke von tuti 5 "Wolke",
 ki-yata -yata "kleines Dorf" von yata 5 "Dorf",
 ki-disu-disu "kleines Auge" von disu 5 "Auge"

(C. Meinhof, Grundzüge einer vergleichenden Grammatik der Bantusprachen, bl. 41)

B. klas 7, nl. ki- word ook in Swahili met 'n diminutiewe funksie aangewend.

In Venda word hierdie klasprefiks ook nog aktief as diminutiefsuffiks gebruik:

"This is a very miscellaneous class (nl. die tshi-~~zvi~~- klas) including languages; cultures; customs of tribes, or races or groups of people; diminutives (which with persons usually implies smallness and shortness) e.g.

tshi^{tu}~~shu~~ : contemptible little hut zwi^{du}du

tshitukana: small and short boy zwitukana".

(D. Ziervogel en R.S. Dau, Handbook of the Venda language, bl.89).

In Shona korrespondeer die svi- u- klas met shi- zi- klas van Songa svi- word ook in Shona met 'n diminutiewe funksie aangewend:

"This is also a class signifying something small, and also thin often used to express contempt."

(S.K. Jackson, Shona Lessons, bl. 54).

Jackson gee dan die volgende voorbeelde ter illustrering van sy bewering:

"Ndaona svinyoka svitete: I saw a thin little snake.

Hasv^uirumi isvo svinyoka, asi ndaka

- sviuraya : It does not bite, the little snake, but I killed it".

(S.K. Jackson, aangehaalde werk, bl.54).

C.S. Louw sê die volgende van die chi- zi- klas van Chi^uKaranga:

"Most names of diminutives belong to the chi- class, and are formed either by changing the original class prefix into chi-, or by prefixing chi- to the whole word, e.g. musero: flat basket makes the diminutive chisero; munu; person: chimunu"

(C.S. Louw, A Manuel of the ChiKaranga Language, bl.9).

Hierdie funksie was ook vroër deur die prefiks se- in Tswana verrig, soos uit die volgende argaïstiese woorde wat plantname is, blyk:

Moretologa	:Ximenia caffra	Willd.
Seretologane	:Ximenia americana	Linn.
Mmabi	:Urer ^u atenax	N.E. Brown
Sebabetsane	:Tragia rupestris	Sond.

Ngôgô	: Euphorbia ingens	E. Mey.
Segôgwane	: Stapelia nobilis	N.E. Brown
Mokgalo	: Ziziphus mucronata	Willd.
Sekgalo-fatse	: Ziziphus zeyheriana	Sond.

Se- verrig die diminutiewe funksie dus in hierdie gevalle ook nie alleen nie, maar het die hulp van die diminutiewe suffiks -ane nodig en in die laaste geval die woord -fatse.

Met verdere navorsing in hierdie verband kan daar dalk meer sulke voorbeelde gevind word.

P.J. Coertze het die gebruike van die selfstandige naamwoordprefiks se- van Tswana, nagevors en ook getabuleer, maar was blykbaar nie bewus van hierdie, nou reeds uitgestorwe funksie, van se- nie. In hierdie verband kan die volgende artikel geraadpleeg word: P.J. Coertze, Die Betekenis en Funksie van die Voorvoegsel van die sewende klas van selfstandige naamwoorde in die Sotho Tswana Groep van Bantoetale-Bantu Studies, Vol.X, 1936.

Hierdie prefiks word ook met 'n kleinerende en derogatiewe funksie aangewend:

shinuna : 'n onbeduidende, veragtelike man

shiwansati : 'n veragtelike vrou

shihosi : 'n nikswerd opperhoof

Voorbeelde van gebruik van shi- met diminutiewe funksie, is die volgende:

shiyimbzana : hondjie = ziyimbzana

shihukwana : hoendertjie = zihukwana

shitiyimpfana : skapie = zitiyimpfana

shidzibzana : klippie = zimadzibzana

Hierdie selfde selfstandige naamwoordklas word in Tsonga ook met ougmentatiewe betekenis aangewend. Vergelyk die volgende : E.B. van Wyk, An Augmentative Noun Class in Tsonga - African Studies, Vol.16, 1957.

5.3.2. Die lokatief.

Reël 1

Wanneer die uitgangsvokaal van die selfstandige naamwoord in -a of -e is, suffigee -eni:

shibaya : shibayeni : in die kraal

lihlanga : lihlangeni : in die riet

ndlebe : ndlebeni : in die oor

nenge : nengeni : op die been

nkele : nkeleni : in die gat

Reël 2.

Wanneer die uitgangsvokaal van die selfstandige naamwoord 'n -i is of die laaste lettergreep -pfu is, suffigeer -ini:

hosi	= hosini	: by die opperhoof
yimpi	= ympini	: in die oorlog
mhis	= mhisini	: by die hiëna
nhlampfi	= nhlampfiini	: by die vis
shilepfu	= shilepfini	: in die baard
ndlopfu	= ndlopfini	: by die olifant
yimpfu	= ympfni	: by die skaap.

Reël 3.

Suffigeer -wini wanneer die selfstandige naamwoord se uitgangsvokaal 'n -u is, uitgesonderd die gevalle wat onder reëls 4 en 5 behandel word en wanneer die uitgangslettergreep -pfu is:

busiku	= busikwini	: in die nag
huku	= hukwini	: by die hoender
mbangu	= mbangwini	: op die plek

Reël 4.

Wanneer die selfstandige naamwoord -mo/ -mu as uitgangslettergreep het, vind daar labialisering met 'n velare konsonant as resultaat plaas wanneer -weni / -wini respektiewelik gesuffigeer word:

nomo	= nongweni	: in die mond
homo	= hongweni	: by die bees
shikomo	= shikongweni	: by die skoffelpik
nsimu	= nsingwini	: in die land
ntamu	= ntangwini	: in die krag
dzifumu	= dzifungwini	: op die assegaai

In al die ander gevalle waar die konsonant wat die vokale -o / -u voorafgaan, nie 'n m is nie, word -weni / -wini gesuffigeer:

ndilo	= ndilweni	: in die vuur
nhloko	= nhlokweni	: op die hoof
dziboko	= dzibokweni	: op die arm
dzitihlo	= dzitihlweni	: in die oog
busiku	= busikwini	: in die nag

Vergelyk verder reël 3.

Reël 5

Wanneer die uitgangslettergreep van die selfstandige naamwoord -bo / -bu is, vind labialisering met 'n alveolare konsonant as resultaat plaas wanneer -weni / -wini gesuffigeer word :

shifambo	= shifambzeni	: in die skoën
nhlobo	= nhlobzeni	: in die fontein

hubo	= hubzeni	: in die lied
mombo	= mombzeni	: in die gesig
mpfubu	= mpfubzini	: by die seekoei
likambu	= likambzini	: op die tak
nambu	= nambzini	: in die meer
habu	= habzini	: by die aap

5.3.2.1. Daar word ook algemeen gebruik gemaak van die lokatiewe prefiks e- tesame met die lokatiewe suffikse. Dus kan al die voorbeelde in 5.3.2. gegee, ook met die lokatiewe prefiks e- gebruik word:

eshibayeni	: in die kraal
ehosini	: by die opperhoof
ebusikwini	: in die nag
eshilepini	: in die baard
enongweni	: in die mond
enambzini	: in die weer

In die tekste is daar ook heelwat voorbeelde van die lokatiefvorming met behulp van die prefiks e- tesame met die -suffikse, daarom haal ons net die volgende twee voorbeelde uit teks nommer 1, nl.

"Ahuku",aan: "Bakunhasika, bakela nkele endleleni la afambaku hakone ": hulle het gedink en 'n vanggat in die pad waarmee sy loop, gegrawe.

"Atlhasiki busikwini afambaku fusi aya kukone ensingwini ekuyibeni" : sy het toe weer in die nag na die land gegaan waar sy steel.

5.3.2.2. Die lokatief van selfstandige naamwoorde van klas 1(a) word gevorm met behulp van die lokatiewe prefiks ku- (B. ku-, klas 17): kutate: by, na my vader = kubotate; kumame: by, na my moeder = kubomame; kuqase: by, na my tante = kubosase; kukokwana: by, na my grootouer = kubokokwana; kuTembe : by, na Tembe
kuAmos : by, na Amos

Wanneer lokatiewe van selfstandige naamwoorde van klas 1 gevorm word, geld die gewone reëls van lokatiefvorming, of ku- word gebruik:

wansati	wansatini/kuwansati: by die vrou
babasati	babasatini/kubabasati: by die vrouens
wanuna	wanuneni/kuwanuna: by die man
babanuna	babanuneni/kubabanuna: by die mans
ntrongwana	ntrongwaneni/kuntrongwana :by die kind
batrongwana	batrongwaneni/kubatrongwana: by die kinders.

Opmerking:

Die lokatiewe prefiks e- kan natuurlik ook gebruik word tesame met die lokatiewe suffikse:

ewansatini, ebabanuneni, ens.

5.3.2.3. Die lokatiewe prefiks ka- word met die verwantskapsterme gebruik met die betekenis van "plek van":

kamalume	: by my oom se stat, plek
kakokwana	: by my grootouer se stat, plek
kamakwabo	: by my broer/suster se stat, plek.

5.3.2.4. Die lok. van die demon. vnwe.vgl. 6.2.3

5.3.2.5 Die lok. van die kwant. vnwe.vgl. 6.6.6

5.3.2.6. Die lok. van die abs. vnwe. vgl. 6.1.3.

HOOFSTUK 6.

6.0. Die voornaamwoord.

6.1. Die absolute voornaamwoord.

Die gemeenskaplike absolute voornaamwoordstam is -one behalwe in die geval van die eerste persoon enkel- en meervoud asook die tweede persoon meervoud wat -ine is en die tweede- en derde persone klas I enkelvoud wat -ene is.

6.1.1. Tabel van absolute voornaamwoorde.

1ste pers.	mine	hine
2de pers.	wene	nine
Klas I: mu- ba-:	yene	bone
Klas 2: mu- mi-:	wone	yone
Klas 3: dzi- ma-:	dzone	wone
Klas 4: shi- zi-:	shone	zone
Klas 5: yi(N)- ti(N)-:	yone	tone
Klas 6: lu-/li- ti(N)-:	lone	tone
Klas 7: bu- ma-:	bzone	wone
Klas 8: ku-:	kone	
B.klas 17 ku-:	kone (khone)	

6.1.2. As wisselvorm vir die absolute voornaamwoordstam op -ne word ook dikwels gebruik gemaak van 'n stam op -na:

Iste pers.	mina	hina
2de pers.	wena	nina
Klas I: mu- ba-:	yena	bona
Klas 2: mu- mi-:	wona	yona
Klas 3: dzi- ma-:	dzona	wona, ens.

6.1.3. Die lokatief van die absolute voornaamwoord word met behulp van die lokatiewe prefiks ku- gevorm:

Iste persoon	kumine	kuhine
2de persoon	kuwene	kunine
Klas I: mu- ba-:	kuyene	kubone
Klas 2: mu- mi-:	kuwone	kuyone
Klas 3: dzi- ma-:	kudzone	kuwone, ens.

Voorbeelde van gebruik van die absolute voornaamwoorde:

Mine ndijula kunwa bzone: ek wil dit (die bier) drink,
Hine hifuya tihomo letinyingi, khansi bone bafuya
tihuku ntse: ons besit baie beeste, maar hulle besit
net hoenders.

Yene ajula kutshama kumine: hy wil by my sit.

Nishabe tihuku tenu kushone (shikshosana) : julle het
julle hoenders by die ou vrou gekoop.

6.2. Die possessiewe voornaamwoordstamme.

Iste persoon	-nga	-igu
2de persoon	-ku	-inu

Klas 1: mu- ba-:	-khe	-bo
Klas 2: mu- mi-	-wo	-yo
klas 3: dzi- ma-	-dzo	-wo
Klas 4: shi- zi-:	-sho	-zo
Klas 5: yi(N)- ti(N)-:	yo	-to
Klas 6: lu-/li- ti(N)-:	-lo	-to
Klas 7: bu- ma-:	-bzo	-wo
Klas 8: ku- --	-ko/-kho	-

Voorbeelde van gebruik.

Tihomo tanga tida bzanyi nhabeni: my beeste vreet gras op die berg.

Lisiba layo (huku) lishongile: die veer van die hoender is mooi.

Bitto dzakhe dzaliKwenzani: sy naam was Kwenzani gewees.

Babasati bajula batrongwane babo: die vrouens soek hulle kinders.

6.3. Die demonstratiewe voornaamwoord.

Daar bestaan in Songa alleen drie trappe en nie vyf nie soos in Ronga.

In verband met die onderskeid tussen die tweede- en derde trappe wat foneties identies is, is die enigste onderskeid die hoog-laag dalende toneem op die derde trap se uitgangslettergreep.

'n Wisselvorm met 'n uitgangs -o word soms met die tweede trap aangetref, byvoorbeeld labo i.p.v. labaya.

6.3.1. Tabel van demonstratiewe voornaamwoorde.

Klas I :	mu- :	lwe	lweya	lweya
	ba- :	laba	labaya	labaya
Klas 2:	mu- :	lo	lowa	lowa
	mi- :	le	leya	leya
Klas 3:	dzi- :	ledzi	ledziya	ledziya
	ma- :	lawa	lawaya	lawaya
Klas 4:	shi- :	leshi	leshiya	leshiya
	zi- :	lezi	leziya	leziya
Klas 5:	yi(N)-:	le	leya	leya
	ti(N)-:	leti	letiya	letiya
Klas 6:	lu-/li-:	lolu/leli	loluya/leliya	loluya/leliya
	ti(N)-:	leti	letiya	letiya
Klas7 :	bu- :	lebzi	lebziya	lebziya
	ma- :	lawa	lawaya	lawaya
Klas 8:	ku- :	loku	lokuya	lokuya
B.klas 16:	ha- :	laha	lahaya	lahaya
B.klas 17:	ku- :	loku	lokuya	lokuya
B.klas 18:	mu- :	lomu	-	-

6.3.2. Voorbeelde van gebruik.

Letitihomo tijula kunwa mati nhlobzeni: hierdie beeste wil in die fontein water drink.

Hijula kudlaya tihuku letiya hikwato: ons wil al daardie hoenders doodmaak.

Ntrongwane lwe akanabatswali, bafile: hierdie kind het nie ouers nie, omdat hulle oorlede is.

Yingwe leya, itaheta tihomo tanga: daardie luiperd sal al my beeste doodmaak.

6.4. Die emfatiese demonstratief.

Junod het 'n soortgelyke demonstratief in Shangaan beskrywe (vgl. H.A. Junod, Elementary Grammar of the Thonga-Shangaan Language, bladsy 30) en volgens mededeling van J.A. Louw van die Universiteit van Suid-Afrika, bestaan daar in Tsonga ook sulke soortgelyke demonstratiewe.

Die betekenis wat in Songa deur hierdie demonstratiewe weergegee word, is "hierdie einste....., daardie einste....., ens."

6.4.1. Tabel van emfatiese demonstratiewe

Klas 1: mu-	:	yolweyi	yolweyo	yolweya
ba-	:	bolaba	bolabo	bolabaya
Klas 2: mu-	:	wolowu	wolowo	wolowuya
mi-	:	yoleyi	yoleyo	yoleya
Klas 3: dzi-	:	dzoledzi	dzoledzo	dzoledziya
ma-	:	wolawa	wolawo	walowaya
Klas 4: shi-	:	sholeshi	sholesho	sholeshiya
zi-	:	zolezi	zolezo	zoleziya
Klas 5: yi(N)-	:	yeleyi	yoleyo	yoleyiya
ti(N)-	:	toleti	toleto	toletiya
Klas 6: lu-/li-	:	lololi/loleli lololo/lolelo loluya/loleliya		
ti(N)-	:	toleti	toleto	toletiya
Klas 7: bu-	:	bzolebzi	bzolebzo	bzolebziya
ma-	:	wolawa	wolawo	wolawaya
Klas 8: ku-	:	koloku	koloko	kolokuya

Soos uit die tabel blyk ondergaan die uitgangslattergreep van die absolute voornaamwoord elisie en die eerste trap van die demonstratiewe voornaamwoord word dan in die plek daarvan gesuffigeer. 'n Uitsondering word egter in die geval van klas I enkelvoud aangetref waar dit yo-in plaas van ye- is.

6.4.2. Die tweede trap het vir al die klasse 'n wisselvorm met -ya:

Klas I mu-	: yolweyi	yolweya	yolweya
ba-	: bolaba	bolabaya	bolabaya
Klas 2:mu-	: wolowu	wolowuya	wolowuya
Klas 3:dzi-	: dzoledzi	dzoledziya	dzoledziya
ma-	: wolawa	wolawaya	wolawaya, ens.

6.4.3. Hierdie emfatiese demonstratief het egter ook nog 'n verkorte vorm wat daaruit bestaan dat die middelste lettergreep van die demonstratief, naamlik -la-, -le- en -lo-, elisie ondergaan:

Klas I: mu-	: ^h yoyi	^h yoyo	----
ba-	: ^h baba	^h babo	^h babaya
Klas 2: mu-	: ^h wowu	^h wowo	^h wowuya
mi-	: ^h yoyi	^h yoyo	^h yoyiya
Klas 3: dzi-	: ^h dzodzi	^h dzodzo	^h dzodziya
ma-	: ^h wawa	^h wawo	^h wawaya
Klas 4: shi-	: ^h shoshi	^h shosho	^h shoshiya
zi-	: zozzi	zozo	zozziya
Klas 5: yi(N)-	: ^h yoyi	^h yoyo	^h yoyiya
ti(N)-	: toti	toto	totiya
Klas 6: lu-/li-	: loli	lolo	loliya
ti(N)-	: toti	toto	totiya
Klas 7: bu-	: bzobzi	bzobzo	bzobziya
ma-	: ^h wawa	^h wawo	^h wawaya
Klas 8: ku-	: ^h koku	^h koko	^h kokuya

Volgens informant Solomon Tembe is alleen die emfatiese demonstratiewe wat sonder die asterisk is, in Songa moontlik, daarom het ons die ander klasse se emfatiese demonstratiewe gepostuleer en met 'n asterisk aangedui. Die postulering is gedoen na analogie van gegewens deur^{de} J.A. Louw van die Universiteit van Suid-Afrika aan my gegee, oor die wyse waarop 'n soortgelyke verkorting in Tsonga geskied.

Volgens Solomon Tembe word die volgende wisselvorme vir die tweede trap ook gebruik:

shipakani shoshosho	:daardie einste kat
zipakani zozozo	:daardie einste katte
tihuku tototo	:daardie einste hoenders
lisiba lololo	:daardie einste veer
bzanyi bzobzobzo	:daardie einste gras

Op 'n vraag of "huku yoyoyo" ook moontlik is, het hy beweer dat dit absoluut onmoontlik is.

6.5. Die lokatief van die gewone- en emfatiese demonstratiewe.

Die lokatief van hierdie twee tipes demonstratiewe word ook met behulp van die prefigering van die lokatiewe prefiks ku- gevorm:

kulweyawansati	: by daardie vrou
kuletitihomo	: by hierdie beeste
kudzoledzitiko	: in hierdie einste landstreek
kuleyahuku	: by daardie hoender

6.5.1. Voorbeelde van gebruik.

"Ahiyoleyo kangwanya washipholwa na?": is dit nie daardie einste een daar op die bo-punt van die dak nie? (uit die teks "Ahuku").

Yimbza ilume timbuti tototo atolo: die hond het juis daardie einste bokke gister gebyt.

Tihuku totiya atidi bzanyi lebzi:doerdie einste hoenders eet nie hierdie gras nie.

Timbuti tida kubzobzobzo: die bokke vreet juis hier by hierdie gras spesifiek.

6.6. Die kwantitatiewe voornaamwoord.

Die stam hikwa- geprefigeer aan 'n possessiewe voornaamwoordstam, gee die betekenis weer van "almal, alles".

6.6.I. Tabel van die kwantitatiewe voornaamwoordstam.

Iste pers.	: hikwegu	: ons almal
2de pers.	: hikwenu	: julle almal
Klas 1: mu- ba-	: hikwabo	: hulle almal
Klas 2: mu- mi-	: hikwayo	: hulle, dit almal
Klas 3: dzi- ma-	: hikwawo	: hulle, dit almal
Klas 4: shi- zi-	: hikwazo	: hulle, dit almal
Klas 5: yi(N)- ti(N)-	: hikwato	: hulle, dit almal
Klas 6: lu-/li-ti(N)-	: hikwato	: hulle, dit almal
Klas 7: bu-	: hikwabzo	: dit alles
ma-	: hikwawo	: dit alles
Klas 8: ku-	: hikwako	: dit alles
B.klas 17: ku-	: hikwako	: orals

6.6.I.I. Voorbeelde van gebruik.

Mine ndifuya letitihomo hikwato: ek besit al hierdie beeste.

Hikwabo-bhanu labaya banwa mati nambzini: al daardie mense drink in die meer water.

Nitabuya nina hikwenu na?: sal julle almal terugkeer?
Hikwazo zibonakala: alles is duidelik.

6.6.2. Alhoewel hierdie kwantitatiewe voornaamwoord nie dikwels in die enkelvoud gebruik word nie, word die volgende tog gebruik in welke geval die betekenis weergegee word van "die hele (van)":

Muti hikwawo : die hele stat

Badile homo hikwayo : hulle het die hele bees opge-eet.

6.6.3 Wanneer die kwantitatiewe voornaamwoord 'n selfstandige naamwoord voorafgaan, word die betekenis van "elke" weergegee:

Ndibona lwewansati hikhwamasiku : ek sien hierdie vrou elke dag.

Ndiyitlhela hikhwabusiku: ek slaap elke nag.

6.6.4. Wanneer buz- geprefigeer word aan die possessiewe voornaamwoordstamme, word die betekenis verkry van "alleen":

Iste pers.	mine buzanga	hine buzesu
2de pers.	wene buzaku	nine buzenu
Klas 1: mu- ba-	:yene buzakhe	bone buzabo
Klas 2: mu- mi-	:wone buzawo	yone buzayo
Klas 3: dzi- ma-	:dzone buzadzo	wone buzawo
Klas 4: shi- zi-	:shone buzasho	zone buzazo
Klas 5: yi(N)-ti(N)-	:yone buzayo	tone buzato
Klas 6: lu-/li- ti(N)-	:lone buzalo	tone buzato
Klas 7: bu- ma-	:bzone buzabzo	wone buzawo
Klas 8: ku-	:kone buzako	- -

6.6.4.I. Voorbeelde van gebruik.

Yene buzakhe afambe atolo: hy alleen het gister geloop.
Timfubu buzato tingatshama matini: slegs seekoeie kan in water bly.

Bhanu buzabo bangayangula: slegs mense kan praat.

6.6.5. 'n Alternatiewe wyse waarop "alleen, net" weergegee kan word, is d.m.v. gebruikmaking van die woorde "ntse" of "kuhela". Hulle word onveranderd met sowel die enkelvoud as die meervoud van selfstandige naamwoorde gebruik:

Wansati ntse angayimbelela hahombe: slegs die vrou kan mooi sing.

Babasati ntse bangazeka hahombe: slegs vrouens kan lekker kos kook.

Ndijula tihomo ntse: ek wil net beeste hê.

Hibone homo yingwe kuhela: ons het net een bees gesien.

6.6.6. Die lokatief word nie direk van die kwantitatiewe voornaamwoord gevorm nie, maar wel van die absolute voornaamwoord waarop dan die ooreenstemmende kwantitatiewe voornaamwoord volg:

Iste pers.	kuhine hikhwe	:by na ons almal
2de pers.	kunine hikhweni	:by na julle almal
Klas 1: mu- ba-	:kubone hikhwabo	:by, na hulle almal
Klas 2: mu- mi-	:kuwone hikhwawo	:by, na hulle almal, en
Iste pers.	kumine buzanga	:by my alleen
	kuhine buzesu	:by ons alleen
2de pers.	kuwene buzaku	:by jou alleen
	kunine buzenu	:by julle alleen

Klas I: mu- ba- :kuyena buzakhe :by hom alleen
:kubone buzabo :by hulle alleen, ens.

Wanneer "ntse" of "kuhela" gebruik word, geld die algemene reëls vir die lokatiefvorming van die selfstandige naamwoord en "ntse" of "kuhela" volg onveranderd daarop:

Tihongweni ntse :tussen die beeste alleen.
Timpfubzini kuhela :tussen die seekoeie alleen.

HOOFSTUK 7.

7.0. Die adjektief.

In Songa bestaan daar twee wyses waarop die eienskappe van selfstandige naamwoorde beskrywe kan word: d.m.v. die gebruikmaking van 'n beperkte aantal werklike adjektiefstamme en d.m.v. die gebruikmaking van 'n beskrywende possessiefkonstruksie.

7.1. Die adjektiefstamme.

-kulu	:groot	-trongo	:klein
-tswa/-tsha:	nuut	-nyingi	:baie
-nene	:goed, lekker	-fani	:sleg

7.1.1. Tabel van adjektiefskakels.

Klas 1: mu- ba-	:lwe'(N)-	la'ba-
Klas 2: mu- mi-	:lo'wu -	le'mi-
Klas 3: dzi- ma-	:le'dzi-	la'ma-
Klas 4: shi- zi-	:le'shi-	le'zi-
Klas 5: yi(N)- ti(N)-	:le'yi	le'ti-
Klas 6: lu-/li- ti(N)-	:lo'lu-/le'li-	le'ti-
Klas 7: bu- ma-	:le'bzi-	la'ma-
Klas 8: ku-	:lo'ku-	

Wat die herkoms van die adjektiefskakel betref, kan beweer word dat die aanvangsgedeelte lwe-, la-, le- en lo- waarskynlik die verkorte vorm van die demonstratief van die eerste trap is en dat die tweede samestellende gedeelte die prefiks van die betrokke selfstandige naamwoordklas is.

Daarom:

lwe'(N)-	=lweyi mu-	=lwe mu-	=lwe'(N)-
lowu-	=lo u-	=lo'wu (w is 'n oorgangs-	klank)
le'mi	=leyi mi-	=le'mi-	
le'dzi-	=ledzi dzi	=le'dzi-	

Ter verklaring van die adjektiefskakel van klas I enkelvoud, wil ons net die aandag vestig op die onstabiliteit van die prefiks mu- van klas 2 enkelvoud. Daarom word mu- ook in die adjektiefskakel van klas I enkelvoud maklik 'n homorganiese nasaal wat assimileer aan die konsonant van die adjektiefstam sodat ons die volgende kry: lwe'~ lwe'~ lwe'm- ~ lwe'n-.

7.1.2. Voorbeelde van gebruik.

Klas 1: mu-	:mhunu lwe'nkulu	: 'n groot mens
ba-	:bhanu la'bakulu	: groot mense
Klas 2: mu-	:muti lo'wutrongo	: 'n klein statjie
mi-	:miti le'mitrongo	: klein statjies

Klas 3: dzi-	:dzibze le'dzifani	:'n slegte klip
ma-	:madzibze la'mafani	:slegte klippe
Klas 4: shi-	:shifambo le'shitsha:	'n nuwe skoen
zi-	:zifambo le'zitsha	:nuwe skoene
Klas 5: yi(N)-	:huku le'yikulu	:'n groot hoender
ti(N)-	:tihuku le'tikulu	:groot hoenders
Klas 6: lu-/li-	:lusuku lo'lunene	:'n lekker dag
	:lihlanga le'lifani	:'n slegte riet
ti(N)-	:tinsuku le'tinene	:lekker dae
Klas 7: bu-	:bzanyi le'bzinyingi:	baie gras
ma-	:mabzanyi la'manyingi	:baie verkil- lende soorte grasce
Klas 8: ku-	:kuyaka lokukulu	:'n groot ge- bouery

7.1.3. I.v.m. die proses van regressiewe assimilasie by die adjektiefskakel van klas I enkelvoud, wil ons net die volgende voorbeelde gee:

mhumu lwe'nkulu : 'ngroot mens (mhu:nu lwe'ngku:lu)
 mufambi lwe'ntsha : 'n nuwe reisiger (mufa:mbi lwe'ntsha)
 wansati lwe'mfani : 'n slegte vrou (wansa:ti lwe'mfani)
 mufana lwe'ntrongo : 'n klein seuntjie (mufama lwe'ntrongo)

7.2. Vir die begrip "sekere" word "-mbeni" gebruik wat vooraafgegaan word deur die klasprefiks van die betrokke selfstandige naamwoord, of daar kan gebruik gemaak word van -kukasi wat in 'n possessief-konstruksie optree.

7.2.1. Voorbeelde van gebruik.

Mumbeni wansati andibile : 'n sekere vrou het my geslaan.

Timbeni tihosi tiqanda kunwa bzala: sekere kapteins hou daarvan om bier te drink.

Hitabuyela dambzini dzimbeni : ons sal op 'n sekere dag terugkeer.

Ajula muti wakukasi: hy seek 'n sekere stat.

Mhunu wakukasi: 'n sekere persoon.

Shikhosana shakukasi shitshama laha: 'n sekere ouvrou woon hier.

HOOFSTUK 8

8.0. Die possessiefkonstruksie in Songa.

Die possessiefkonstruksie word in Songa gebruik om besitting, getal en geslag aan te dui en dit word in sekere gevalle ook gebruik om die kwaliteite en eienskappe van persone en dinge aan te dui.

8.1. Tabel van possessiefskakels.

Klas 1:	mu-	ba-	: wa-	ba-
Klas 2:	mu-	mi-	: wa-	ya-
Klas 3:	dzi-	ma-	? dza-	ya-
Klas 4:	shi-	zi-	: sha-	za-
Klas 5:	yi(N)-	ti(N)-	: ya -	ta-
Klas 6:	lu-/li-	ti(N)-	: la-	ta-
Klas 7:	bu-	ma-	: bza-	ya-
Klas 8:	ku-		: kwa-	-

Die besitting gaan in Songa, net soos in die ander Bantoetale, die besitter vooraf, daarom word die possessiefskakel van die klas waarin die besitting val, in die possessiefkonstruksie gebruik.

8.1.1. Voorbeelde van gebruik.

Hine hidzima nitinhaba tawanuna: ons ploeg met die osse van die man.

Tinyonywane talibala tihaha sanga tanhaba: die voëls van die vlakte vlieg soos dié van die berg .

Yene akadi matanda yadzipate: hy eet nie eende-eiers nie.

Yimbza yanga ayikulanga sanga yashisalukazi: my hond is nie so groot soos die vrou s'n nie.

Die possessiefskakel kan ook met die absolute voornaamwoorde aangewend word alhoewel die possessiewe voornaamwoordstamme die meeste gebruik word:

Sheke, ujula tihuku tamin~~e~~?: wil jy my hoenders hê?

Andijuli kuba nitimhaka tanin~~e~~: ek wil niks met julle sake te doen hê nie .

8.2. Die possessiefkonstruksie met selfstandige naamwoorde van klas I(a) as besitter.

Songa bied in hierdie geval twee alternatiewe konstruksies: die gewone possessiefkonstruksie word gebruik of -ka- word tussen die possessiefskakel en die selfstandige naamwoord geïnfigeer:

yindlu yakamame : my moeder se huis

yindlu yamame : my moeder se huis

tihomo takatate : my vader se beeste

tihomo tatate : my vader se beeste

bzala bzakamalume :my oom se bier
bzala bzamalume : my oom se bier

Dieselfde alternatiewe konstruksies word gebruik wanneer 'n persoonsnaam gebruik word:

ngwana waMvulahlathi.: Mvulahlathi se kind
ngwana wakaMvulahlathi: Mvulahlathi se kind
tiko taKwenzani :Kwenzani se land
tiko takaKwenzani :Kwenzani se land

- 8.3. Wanneer -ka- (possessiefskakel van B.klas 17 ku-) geprefigeer word aan 'n persoonsnaam en voorafgegaan word deur 'n possessiefskakel afgelei van 'n ander persoonsnaam, gee dit die betekenis weer van "seun van.":

Mpande wakaDubula : Mpande, die seun van Dubula.
Jojo wakaKwenzani : Jojo, die seun van Kwenzani
wene wakaJojo : Jy, seun van Jojo

In die volgende geval word -ka- sonder 'n possessiefskakel gebruik, maar dit impliseer die betekenis "seun van" alhoewel die letterlike betekenis daarvan is "van die plek, tuiste van.....":

wene kaVuma: jy van die plek van Vuma, d.w.s. seun van Vuma

yene kaBebebe:hy van die plek van Bebebe, d.w.s. seun van Bebebe

- 8.4. Wanneer 'n demonstratiewe voornaamwoord die besitter voorafgaan, word die possessiefskakel hieraan geprefigeer:

yimbza yalwentrongwane: hierdie kind se hond
bzanyi bzaledzitiko : hierdie land se gras
huku taleshiya shisalukazi: daardie ou vrou se hoender

- 8.5. Wanneer 'n possessiefskakel geprefigeer word aan 'n lokatiewe selfstandige naamwoord, word -le- tussen die possessiefskakel en die lokatief geïnfigeer :

mati yalenhlobzeni :die fonteinwater
bzanyi bzalenhabeni :die berggras
bhanu balemutini :die statmense
nhabeni nalemfuleni :op die berg en by die rivier

- 8.6. Beskrywende possessiewe,

Beskrywende possessiefkonstruksies word in Songa aangewend om:

1. geslag aan te dui:

- a) Wanneer die geslagsverskil tussen persone aangedui word, word daar gebruik gemaak van nuna: manlik en nsati: vroulik, byvoorbeeld:

mudondisi wanuna : onderwyser 72/.....

mudondisi wansati : onderwyseres
muzeki wanuna : kok
muzeki wansati : vroulike kok

Die volgende wisselvorme is ook moontlik
mudondisi wawanuna : onderwyser
mudondisi wawansati: onderwyseres

Die omgekeerde volgorde van die bogenoemde is ook moontlik:

wanuna wamudondisi : onderwyser
wansati wamudondisi: onderwyseres

Die woorde shihisha/shilisa : seun, jongman en nhonyana : meisie word gebruik om die geslagsverskil tussen kinders en jongmense aan te dui:

ntrongwane washihisa/washilisa : seun
ntrongwane wanhonyana : meisie

b) Om die geslagsverskil wat daar onder diere bestaan, aan te dui, word gebruik gemaak van nduna: manlik en mpsele: vroulik :

yimpfu yanduna : skaapram
yimpfu yampsele : skaapool
huku yanduna : haan
huku yampsele : hen

(Die woord nkuku word ook vir "haan" gebruik).

Die omgekeerde volgorde van die bogenoemde konstruksies is ook moontlik:

nduna yayingwe : luiperdmannetjie
mpsele yayingwe : luiperdwyfie

Hierdie twee woorde vir "manlik" en "vroulik" word ook vir die groter diere gebruik. Daar is dus geen verskil in Songa in die geslagsaanduiding tussen die groter teenoor die kleiner diere nie, soos wat onder andere in Zoeloe die geval is.

Een van die informante het tog beweer dat die woord "nkunzi": bul, vir die groter diere gebruik word:

ndlopfu yankunzi : olifantbul
ndlopfu yampsele : olifantkoei
nyati yankunzi : buffelbul
nyati yampsele : buffelkoei

ii. Elenskappe, kwaliteite aan te dui:

Die volgende infinitiewe word met so 'n funksie aangewend:

-kubabisa : pynlik -kudluba : stomp
-kuleha : skerp -kubinda : swaar

-kuhetruka	: lig	-kunandiha	: lekker
-kushonga	: mooi	-kutitimeta	: koud
-kutiyela	: sterk		

Voorbeelde van gebruik.

Shilonda shakubabisa shindidlaya :die seer wond maak
my dood.

Banitihuku takushonga :hulle het mooi hoenders.
Hibone nsizwa yakutiyela mutini : ons het 'n sterk
jongman in die stat gesien.

Susa saka dzakubinda! : neem die swaar sak weg!

Die volgende selfstandige naamwoorde uit
verskillende klasse word met dieselfde funksie aange-
wend:

-nthohe	: wit	-ntima	: swart
-lihlaza	: groen	-libungu	: rooi
-bunandi	: lekker	↳ bunene	: goed

Voorbeelde van gebruik.

Wansati anishipakani shantima : die vrou het 'n swart
kat.

Tinyati tida bzanyi bzalihlaza : die buffels vreet die
groen gras.

Hine hibone nyonywane yalibungu nhabeni: ons het 'n
rooi voel by die berg
gesien.

Mufana ajula hembé dzantlhohe: die seun wil 'n wit
hemp hê.

Die bywoord van tyd "kale/khale : lank gelede"
word in 'n possessiefkonstruksie met die betekenis van
"oud wees" gebruik:

nduna wakale	: 'n ou indoena, man
shitayitane shakale:	'n ou storie
bokokwana bakale	: grootouers wat horingoud is
yingwe yakale	: 'n ou luiperd

iii. materiaal aan te dui:

yindlu yabzanyi	: 'n grashuis
pensele dzamuši	: 'n houtpotlood
mukwa walihondo	: 'n kapmes van horing gemaak
tsunga dzalitrumane:	kleipot

iv. inhoud aan te dui:

saka dzazimanga : 'n mieliesak

tsunga dzabzala : 'n bierpot

v. gebruik aan te dui:

tsunga dzamasi : 'n pot om melk in te bêre
tsunga dzamati : 'n pot om water in te bêre

vi. getal aan te dui(vgl.hoofstuk 9) 74/....

HOOFSTUK 9

9.0. Die aanduiding van getal in Songa:

Songa het 'n vyfdelige telstelsel. Vir die telwoorde 1-3 word daar gebruik gemaak van die betrokke selfstandige naamwoorde se klasprefiks (dus nie van die adjektiefskakel soos dit in Zoeloe die geval is) en van 4 verder, van 'n possessiefskakel.

Vanaf 5 word soos volg getel : $5 + 1 = 6$, $5 + 2 = 7$. Vir die telwoord van 6 word egter ook "shithupha" gebruik wat klaarblyklik 'n leenwoord uit Zoeloe is

9.1. Tabel van hooftelwoorde:

a) Stamme:-

(1) -ngwe	(2) -bidzi
(3) -sasu	

b) selfstandige naamwoorde:-

(4) mune	(5) ntlhanu
(10) khume	(100) dzane

9.1.1. Voorbeelde van gebruik.

Soos reeds vermeld, word die klasprefiks van die betrokke selfstandige naamwoord geprefigeer aan die telwoorde van 1 - 3:

wansati mungwe	: een vrou
babasati babidzi	: twee vrouens
babasati basasu	: drie vrouens
tihuku tibidzi	: twee hoenders
mabuluku masasu	: drie broeke

9.1.2. Die telwoorde mune en ntlhanu is selfstandige naamwoorde van klas 2 enkelvoud, shithupha van klas 4 enkelvoud en khume en dzane van klas 3 enkelvoud.

9.1.2.1. Voorbeelde van gebruik:

- bhanu bamune/mune wabhanu : vier mense
bhanu bantlhanu/ntlhanu wabhanu : vyf mense
bhanu bashithupha/shithupha shabhanu: ses persone.

Vir hierdie laasgenoemde konstruksie, is die volgende ook moontlik:

- bhanu bantlhanu namungwe/¹ntlhanu namungwe wabhanu.
bhanu bantlhanu nababidzi/¹ntlhanu nababidzi wabhanu:
sewe persone
bhanu bantlhanu nabasasu/ntlhanu nabasasu wabhanu:
agt persone
bhanu bantlhanu nimune/ ntlhanu nimune wabhanu :
nege persone
khume dzabhanu/bhanu bakhume : tien persone

Wanneer die meervoud van khume: 10 gebruik word,
val die aspirasie weg, daarom makume:

makume mabidzi yabhanu/bhanu bamakume mabidzi:

twintig persone

makume mabidzi namungwe yabhanu/bhanu bamakume mabidzi

namungwe : 21 persone.

dzane dzabhanu/bhanu badzane: 100 persone

madzane mabidzi yabhanu/bhanu bamadzane mabidzi:

200 persone.

9.2. Die ordinale getalle.

"Eerste" en "laaste" word aangedui met infini-
tiewe, nl. kusungula: om te begin en kugqina : om te
eindig.

Vir die ander ordinale getalle word die prefikse
bu-/shi- aan die telwoord geprefigeer. Daar word dan
van 'n beskrywende possessiefkonstruksie gebruik gemaak:

mhunu wakusungula: die eerste persoon

mhunu wabubidzi : die tweede persoon

mhunu wabuqasu : die derde persoon

mhunu wabuntlhanu: namungwe : die sesde persoon

Die konstruksie met die prefiks shi- van klas 4
enkelvoud, is soortgelyk as dié met bu-:

mhunu washibidzi : die tweede persoon

mhunu washiqasu : die derde persoon

mhunu washimune : die vierde persoon

Aangesien daar in Shangaan, Tswa en Ronga
alleen 'n konstruksie bestaan waarin gebruik gemaak
word van die prefiks bu-, kan ons met 'n taamlike
mate van veiligheid beweer dat die konstruksie met
shi- na analogie van die soortgelyke konstruksie
in Zoeloe met isi- geskied, vgl.:

umuntu wesibili : die tweede persoon

umuntu wesithathh : die derde persoon

umuntu wesine : die vierde persoon, ens.

9.3. Die begrip "eenkeer, tweekeer, ens".

Vir die begrip "eenkeer, tweekeer, ens." word
gebruik gemaak van die bywoordelike prefiksmorfeem ha-
wat aan die telwoord geprefigeer word:

ndimubonile habidzi : ek het hom tweekeer gesien

hitamuba hamune : ons sal haar vierkeer slaan

tinwe mati. hantlhanu atolo: hulle het gister vierkeer
water gedrink.

9.4. Die begrip " twee- twee, drie - drie, ens."

Die taal bied in hierdie geval twee alternatiewe
konstruksies:

9.4.1. die klasprefiks van die selfstandige naamwoord word aan

die telwoord geprefigeer en daaraan ha- :

tihomo tifamba hatimbidzi : die beeste loop twee- twee
timbuti tinwa hatiqagu : die bokke suip drie- drie.

9.4.2. die prefiks bu- word aan die telwoord geprefigeer en daaraan ha-:

tihomo tifamba habubidzi : die beeste loop twee- twee
timbuti tinwa habuqagu : die bokke suip drie- drie

Wanneer daar van bu- gebruik gemaak word, volg daar gewoonlik 'n possessiewe konstruksie met die possessiefskakel van bu-, nl. bza-:

tihomo tifamba habubidzi bzone: die beeste loop twee-
twee

timbuti tinwa habunume bzone: die bokke suip vier-
vier

9.5. Die begrip "altwee, aldrie, ens."

Die prefiks bu- word in hierdie geval weereens gebruik, maar in plaas van die bywoordelike ha- word die kapulatiwefiks hi- gebruik:

hibubidzi bzabo bafamba : hulle altwee loop
hibuqagu bzato tafamba: (die skape) aldrie loop
hibumune bzazo zinwa masi : alvier (die katte) drink
melk

Vergelyk in hierdie verband ook die volgende:
Mudondi ajula timbuti tabo hibabidzi: die leerlinge
soek hulle altwee se bokke.

Hine hitiba mabito yenu hibamune: ons ken julle alvier
se name.

9.6. Die konstruksie vir, oortref (hulle aantal, getal) tweekeer, ens."

Daar word in hierdie geval gebruik gemaak van die bywoordelike prefiksmorfeem ha- + ka- plus die getalswoord:

Babasati bathula babanuma hakaqagu: die vrouens is
driekeer meer as die mans

Tikuku tanga litlula taku hakamune : ek het vierkeer
meer hoenders as jy.

HOOFSTUK 10

10.0. Die trappe van vergelyking en die formatiewe sanga-, na-, ens. ha- en zi-.

10.1. Die trappe van vergelyking.

Wanneer die eienskappe van twee voorwerpe vergelyk word, word daar van die formatief kuna- gebruik gemaak:

huku le itrongo kunaleya : hierdie hoender is kleiner as daardie een

shipakani shikulu kunayimbza : die kat is groter as die hond

lebzibzanyi bzilihlaza kunalebziya : hierdie gras is groener as daardies

Vir die begrip "baie groter, kleiner, ens. as", word die bywoord van wyse ngopfu: waarlik, regtig, gebruik:

yimpfu ikulu ngopfu kunimbuti: die skaap is sommer baie groter as die bok

peru dzitrongo ngopfu kunipate: die kalkoen is sommer baie kleiner as die eend

10.2. Sanga-: soos

Die formatief sanga word gebruik wanneer twee voorwerpe met mekaar vergelyk word:

tihuku tihaha sangamagwababa: die hoenders vlieg soos kraaie

shipakani shikulile sangayimbza : die kat is so groot soos die hond

ngwananga ayangula sangangwanaku : my kind praat net soos joune

10.3. Na-~ni-: en.

Na- word gebruik voor selfstandige naamwoorde van klas I(a), persoonsname, absolute voornaamwoorde, kwantitatiewe voornaamwoord en demonstratiewe voornaamwoord.

ni- word egter voor al die ander selfstandige naamwoordklasse gebruik.

Doke het nie probeer om 'n verklaring vir hierdie klinkerverandering te gee nie, maar merk net die volgende daarop op:

"This formative, na-, indicates 'together with', and is found before nouns of class I(a), pronouns and axiomatic negatives; where, however, there is possibility of an initial vowel, in Tsonga a- or e-, substitution of i takes place, and na- appears as ni....."

(C.M. Doke , The Southern Bantu Languages, bladsy 200)

Voorbeelde van gebruik.

Mudondisi ajula wene nayene : die onderwyser soek vir
jou en hom.

Bafuya tihomo nitimbuti: hulle het beeste en skape.
Nditabuyela natate ninduna: ek sal met vader en die
indoena terugkeer.

Interessant is ook die gebruik daarvan met 'n
infinities.

Die volgende voorbeelde kom uit tekste:

"Shilambile hindlala, kutani shijulaku nikufa. " :
sy was baie honger en wou nou sterf.

"Tekani lababhanu niyabalahlala le, andijuli nikubabona
nishikangwe-nje.": neem hierdie mense en gooi hulle
ver weg, ek wil hulle nie nog eenkeer sien nie.

"Mine ndibone ngwana laha ethafeni akotiki wene
nikufamba nimatihlo" : ek het 'n kind op die vlakte
gesien wat net soos jy lyk met betrekking tot sy
stap en sy oë.

10.4. Ha-~hi-: deur middel van, deur, met.

Die instrumentale ha-~hi- dui die instrument
aan waarmee die handeling uitgevoer word. Dit word
ook gebruik om bywoorde van wyse van ander woordklasse
soos die telwoord en adjektief byvoorbeeld, te vorm.

Die gevalle van gebruik van hi- i.p.v. ha-
is dieselfde as dié vir ~ni-.

Voorbeelde van gebruik.

Nditshema zikwakwa hibutsha: ek kap die Makwakwa's
met 'n kapmes.

Wansati adzima hishikomo : die vrou skoffel met 'n
skoffelpik.

Hitafamba himoti: ons sal per motor ry.

Bone bazingela himahanshi: hulle jag te perd.

Ndinibona hahombe: ek sien julle goed.

Himbone habidzi : ons het hom tweekeer gesien.

10.5. zi-

Die onderwerpskakel van klas 4 meervoud word ook as
onbepaalde onderwerpskakel gebruik.

Voorbeelde van gebruik.

Wansati nshipakani nihosi zinwa mati: die vrou en die
kat en die opperhoof drink water.

Zibonakala hikwazo: dit is alles duidelik.

Ndizitiba hikwazo : ek weet dit alles.

HOOFSTUK II

II.0. Die bywoord.

II.1. Die bywoorde van plek (lokatiwe) is alreeds behandel (vgl. 5.3.2.)

II.2. Songa besit egter ook nog oorblyfsels van die ou Oerbantoe lokatiefklasse pa-ku- en mu-

handle	:	buitekant
hansi	:	onder, op die grond
henhla	:	boontoe
kule	:	ver weg
kusuhi	:	naby
lomu	:	hier

Wanneer hansi en henhla gebruik word, moet gebruik gemaak word van die possessiefskakel ka- en met henhla die skakel ha-:

: : :

Humela handle kayindlu! gaan buitentoe!

Tshamisa hansi kamuqi! sit onder die boom!

Tihomo tinwa henhla hanhlobo: die beeste suip aan
die bokant van die fontein.

II.3 Bywoorde van wyse word gevorm deur middel van gebruikmaking van die bywoordelike prefiksmorfeem ha- gevolg deur 'n adjektief, telwoord of infinitief wat met 'n adjektiewiese funksie gebruik word:

hahombe	:	goed
hanyingi	:	baie, dikwels
habubidzi	:	tweekeer
habumune	:	vierkeer
hakubabisa	:	op 'n pynlike wyse
hakunandiha	:	op 'n aangename wyse

II.3.1 Waarskynlik onder invloed van Zoeloe, word ka- as wisselvorm van ha- gebruik:

kanyingi	:	baie, dikwels
kakubabisa	:	op 'n pynlike wyse
kakunandiha	:	op 'n aangename wyse

II.3.2. Hieronder volg nog 'n aantal verskillende bywoorde van wyse:

n.gopfu	:	waarlik, grootliks, baie
fusi	:	voorts, nog 'n keer
zinene	:	goed
zitrongo	:	effens, 'n bietjie
zozo	:	so
zozu	:	nou

II.4. Verskillende bywoorde van tyd.

Die volgende bywoorde van tyd is selfstandige

naamwoorde wat met 'n bywoordelike valensie gebruik word of afleidinge van selfstandige naamwoorde met 'n bywoordelike valensie.

Die name van dae vir Dinsdag tot Vrydag is afgeleide selfstandige naamwoorde van telwoorde wat in 'n beskrywende possessiefkonstruksie gebruik word. Die name vir Maandag, Saterdag en Sondag is klaarblyklik van Zoeloe ontleen:

mundzuku	: mōre-oggend
tolo	: gister
shimushweni	: in die oggend
shidambzini	: in die middag, aand
busikwini	: in die nag
namunhla	: vandag
kutani	: nou
Msubuluko	: Maandag
Wabubidzi	: Dinsdag
Wabusagu	: Woensdag
Wabumune	: Donderdag
Wabuntlhanu	: Vrydag
Mgqibela	: Saterdag
Sonto	: Sondag

II.4.I. Voorbeelde van gebruik.

Hitabuyela fuqi shimushweni: ons sal weer in die oggend terugkeer.

Bafana batanwisa tihomo shidambzini: die seuns sal die beeste in die agtermiddag laat suip.

Ataqala kudzima mundzuku : hy sal mōre -oggend begin ploeg.

Ndijula kufamba Wabumune : ek wil Donderdag weggaan.

II.5. Vrae in Songa.

II.5.1. Enige stelsin kan in 'n vraagsin verander word, d.m.v. die gebruikmaking van die interjektiewe sheke/shana aan die begin van die sin:

Sheke, timbuti tibuyile? : is die bokke terug?

Shana, hitabonana fuqi? : sal ons mekaar weer sien?

II.5.2. Die vraagwoord na? kan ook aan die einde van die sin gebruik word:

Tihomo tileshibayeni na?: is die beeste in die kraal?

Wene usepfukiki na? : is jy al wakker?

II.5.3. Daar word ook gebruik gemaak van die werkwoord-suffiks -ni? Hierdie suffiks word gesuffigeer aan:

a) Werkwoorde:

wansati ajulani? : wat seek die vrou?

adondeni atolo? : wat het hy gister geleer?

tiyimbza tinwani? : wat drink die honde?

ntrongwane adani? : wat eet die kind?

b) die kopulatiewe prefiks hi-:

ujula hini? : wat wil jy hê?
hitabona hini? : wat sal ons sien?
atanwa hini? : wat sal hy drink?

c) die onderwerpskakel dzi-:

utapfuka dzini? : wanneer sal jy opstaan?
batabuyela dzini? : wanneer sal hulle terugkeer?
hitanwa bzala dzini? : wanneer sal ons bier
drink?

As wisselvorm vir dzini? word ook dzina? gebruik:

utapfuka dzina? : wanneer sal jy opstaan?
batabuyela dzina? : wanneer sal hulle terugkeer?

d) verskillende prefigale morfeme:

i. kwi-:

wanuna adzima kwini? : waar ploeg die man?
hitayaka kwini? : waar sal ons bou?
nifambela kwini? : waarnatoe gaan julle?

ii. ma-^{met die meerv.} bama- voorafgegaan deur die kopulatiewe morfeem hi-:

sheke, ujula mani? : vir wie soek jy?
nibone bamani atolo? : vir wie het julle
gister gesien?
nditabiwa himani na? : deur wie sal ek
geslaan word?

iii.-nga- voorafgegaan deur die onderwerpskakel:

timbuti tingani? : hoeveel bokke is dit?
ufuya shipakani shingani? : hoeveel katte
besit jy?
hosi inibasati bangani? : hoeveel vrouens
het die opperhoof?

As wisselvorm vir -ngani? word -kunga? ook gebruik voorafgegaan deur die possesiefskakel:

tihomo takunga tileshibayeni? : hoeveel beeste
is in die kraal?

timbuti takunga tifuyiwa hiwene? : hoeveel bokke
besit jy?

iv. zakuhini? : hoe?

nditadonda zakuhini? : hoe sal ek leer?
udzima zakuhini? : hoe ploeg jy?

As wisselvorm vir zakuhini? word die verkorte vorm zakuhi? ook gebruik. Die leenwoord uit Zoeloe kanjani? word as vrye wisselvorm vir zakuhini?/ zakuhi? gebruik.

v. mu-

Hierdie selfstandige naamwoordprefiks word aan -ni? geprefigeer om die betekenis weer te gee van

"watter soort?" Muni? word onveranderd met al die selfstandige naamwoordklasse gebruik:

himusi muni lo? : wat se soort boom is dit dié ?
ufuya tiyimpfu muni? : wat se soort skape besit jy?
abone tinhlampfi muni? : wat se soort visse het hy gesien?

II.5.4. Wanneer die instrumentale prefiksmorfeem ha- aan -yini geprefigeer word, beteken dit "waarmee?":

ufambe hayini? : waarmee het jy gereis?
banwa bzala hayini?: waarmee drink hulle bier?
udzima hayini? : waarmee ploeg jy?

12.0 Die voegwoord.

Die volgende voegwoorde word in Songa gebruik:

a) Loku: toe, wanneer.

Kute loku bayentsha lezo: toe hulle so maak...

Kute loku adile, wafa: toe sy geëet het, het sy
gestorf.

b) Zaku: dat.

Baku: "Hijula kumnyika hizibona zaku utayentsha
hini." Hulle sê: "Ons wil vir haar gee sodat ons kan
sien wat sy sal doen."

Babona zaku azimanga zihetile: hulle het gesien dat
die mielies gedaan was.

c) Akuba: dat, sodat

Ahisulanga, hijentshela akuba hitamukombetisa zaku
mpela himdlayile: ons moenie dit afvee nie sodat ons
vir hom kan wys dat ons hom regtig doodgemaak het.

d) Ngoba: want.

Tana la, ngoba ndikujula!: kom hier, want ek soek
jou!

e) Hikusa: omdat, aangesien.

Mine ndingemdlayi hikusa ndingedlayi mhunu: ek kan
hom nie doodmaak nie omdat ek nie 'n mens kan dood-
maak nie.

..... hikusa lehosi abito dzakhe dzaliKwenzani:
aangesien hierdie opperhoof se naam Kwenzani was.

f) Hizaku: aangesien.

Hitaku hini hizaku kuhlayiki yena tate na?: wat sal
ons sê aangesien vader so gesê het?

g) Lezi: aangesien.

Lezi andijuli kubonana nayene, nditafamba zozi:
aangesien ek hom nie wil sien nie, gaan ek nou
loop.

h) La: toe.

Kute la baphakamisaku mibutsha, bajulaku kumkawula,
shaku: toe hulle die kapmesse optel om hom
te kap, het hy gesê

i) Khansi: maar.

Ngwana lwe ajula kunwa bzala, khansi ngwakhe
akasandi lezo: hierdie kind wil bier drink, maar
sy moeder hou nie daarvan nie.

Yene ayangula hahombe, khansi ahemba madzimi: hy
praat mooi, maar hy lieg.

HOOFSTUK 13.

Die ideofoon.

Die ideofone van Songa kan ingedeel word in enkellettergrepige-, tweelettergrepige- en meerlettergrepige ideofone.

13.1. Enkellettergrepige ideofone.

- a) Nci: stadig loop.

La bafambaku^{baku}nci nci: toe hulle loop, het hulle stadig geloop.

- b) Du: een, alleen.

Hijula mungwe du: ons wil net een hê.

Nditiba ShiSonga du: ek ken net Songa.

- c) Zuuu: rooi wees.

Aminsis mite zuuu hidzilitrumane: die hare was rooi van die klei.

- d) Tsa: gis van bier, lekker word.

Bzibila, babzihlutha babeka himatsunga bziku: tsa tsa tsa: (die bier) het gekook, hulle het dit deurgesyg en in potte gegooi en die bier het lekker geword.

- e) Tse: stilbly.

Wansati akumiyela aku tse: die vrou het regtig stil gebly.

13.2. Tweelettergrepige ideofone.

- a) Kalo-kalo: vinnige verskyning en verdwyning.

Shibona zipokwe zihondaku kola la, ziku kalo-kalo: en hy het die spoke so vinnig daar sien verbygaan.

- b) kwāāā/kwāāā: vuil/vaal wees.

Angwana ate kwāāā hinoqa: die kind was vaal van die as.

- c) Mqa: met die plathand slaan.

Aku mqa himpana: en sy slaan met die plathand.

13.3. Meerlettergrepige ideofone.

- a) Kalaketeka: heeltemal oor wees.

"Bakumweta kalaketeka halahaya": hulle het hom oor die rivier geneem.

HOOFSTUK 14.

14.0. Die werkwoord.

- Ons kan die werkwoorde van Songa indeel in
- (a) egte werkwoorde, bv. -luma, -bona, ens.,
 - (b) hulpwerkwoorde, bv. -ta-, -tlhela, ens. en
 - (c) kopulatiewe werkwoorde, bv. -li-, -le-, ens.

'n Ander maatstaf wat toegepas kan word, is om die werkwoorde in te deel volgens die aantal lettergrepe:

a) Enkellettergrepige stamme:

-ta	:kom	-da	:eet
-ba	:slaan	-nya	:ontlas
-ya	:gaan	-sha	:brand

b) Reëlmatige tweelettergrepige stamme:

-luma	:byt	-bona	:sien
-sula	:afvee	-jula	:soek
-boha	:vasmaak	-dzuma	:dreun

c) Meerlettergrepige stamme.

-zingela	:jag	-yangula	:praat
-trutruma	:hardloop	-dzibala	:vergeet
-nhasika	:dink	-labisela	:staar, kyk

In Songa bestaan daar ook 'n aantal vokaalwerkwoordstamme.

-imbelela	:sing	-ambala	:klere aantrek
-entsha	:doen, maak	-aka	:bou
-osa	:braai	-ima	:staan

14.1. Die onderwerpskakel.

Wanneer die onderwerpskakel gebruik word met die "teenwoordige tyds -a-", vind die volgende vokaalveranderinge plaas: wanneer die onderwerpskakel alleen uit 'n vokaal bestaan, vind konsonantalisasie daarvan plaas wanneer -a- gesuffigeer word, daarom u+a- = wa-, a+a- = wa- en i+a- = ya-, maar wanneer die onderwerpskakel bestaan uit 'n konsonant of konsonante plus 'n

vokaal, word -a- gesuffigeer ten koste van die vokaal van die onderwerpskakel, daarom: dzi+a- = dza-, ti+a- = ta-, ens.

14.1.1. Tabel van onderwerpskakels.

Iste pers.	:ndi-,nda-	hi-,ha-
2de pers.	:u- ,wa-	ni-,na-
Klas I: mu- ba-	:a-/u-,wa-	ba-,ba-
Klas 2: mu- mi-	:u- ,wa-	i-/mi-,ya-/ma-
Klas 3: dzi- ma-	:dzi-,dza-	a-/ma-,ya-/ma-
Klas 4: shi- zi-	:shi-,sha-	zi-,za-
Klas 5: yi(N)- ti(N)-	:i- ,ya-	ti-,ta-
Klas 6: lu-/li- ti(N)-	:lu-/li- ,la-	ti-,ta-
Klas 7: bu- ma-	:bzi-,bza-	a-/ma-, wa-/ma-
Klas 8: ku- --	:ku- ,ka-	-- --

Die beginsels, soos uiteengesit deur S.B. van der Westhuizen in sy M.A.-verhandeling "Die Kort- en Lang Teenwoordige Tydvorms in Zoeloe", geld ook vir Songa. Hieronder volg 'n aantal voorbeelde van die gebruik van die verskillende onderwerpskakels:

Tinyati tinwa mati nambzini: die buffels drink in die meer water.

Tihuku tida bzanyi bzilensingwini: die hoenders vreet die gras in die land.

Bone banwisa mahanshi nhlobzeni: hulle laat die perde in die fontein water suip.

Tinyati tanwa: die buffels suip.

Tihuku tada: die hoenders vreet.

Hine hajula: ons is besig om te soek.

14.2. Tabel van voorwerpskakels.

Iste pers.	-ndi-	-hi-
2de pers.	-ku-	-ni-
Klas I: mu- ba-	:-mu-, -m-	-ba-
Klas 2: mu- mi-	:-wu-	-yi-
Klas 3: dzi- ma-	:-dzi-	-wa-
Klas 4: shi- zi-	:-shi-	-zi-

Klas 5: yi(N)- ti(N)- :-yi- -ti-

Klas 6: lu-/li- ti(n)- :-lu-/li- -ti-

Klas 7: bu- ma- :-bzi- -wa-

Klas 8: ku- :-ku-

Voorbeelde van gebruik.

Hine himbone atolo: ons het hom gister gesien.

Shana, bandijula na? : soek hulle my?

Timhala tibzida libaleni: die rooibokke vreet dit
(die gras) op die vlakte.

Hitamuba dambzini: ons sal hom in die agtermiddag
slaan.

14.3. Die refleksief.

Die refleksief word in Songa met behulp van
die infiks -ti- gevorm. Dit dui dan aan dat die hande-
ling op die onderwerp teruggaan en word vertaal met
"self":

Mine nditibona: ek sien myself.

Yimbza itiluma: die hond byt homself

Ntrongwane wanuna atiba: die seuntjie slaan homself.

In die negatief bly -ti- onveranderd.

Mine anditiboni: ek sien nie myself nie.

Yimbza ayitilumi: die hond byt nie homself nie.

14.4 Afgeleide werkwoorde.

Ons gebruik by die volgende werkwoordafleidings
die term "Aktionsart" wat van die Duits ontleen is en
letterlik beteken "aard van handeling" aangesien daar
by elke afleiding 'n nuwe "aard, soort" van handeling
aangedui word.

a) Die passiewe aktionsart.

Die passiewe aktionsart word in Songa met be-
hulp van die suffiks morfeem -iwa aangedui, byvoor-
beeld:

kuboniwa :om gesien te word

kulumiwa :om gebyt te word

kubohiwa :om vasgebind te word

kujuliwa. :om gesoek te word.

Die volgende twee voorbeelde is as gevolg van die invloed van Zoeloe:

kulungwa hiyimbza :om deur 'n hond gebyt te word

kusungwa hihosi :om deur die hoofman gestuur te word.

Die enkellettergrepige werkwoorde kry ook -iwa gesuffigeer:

hibiwa himudondisi :ons word deur die onderwyser geslaan.

bzanyi bzidiwa hitiyimpfu :die gras word deur die skape gevreet

bzala bzinwiwa hibabanuna: die bier word deur die mans gedrink

Die passiewe Aktionsart van dlaya is dlawwa: om doodgemaak te word.

b) Die neuter Aktionsart.

Hierdie Aktionsart dui 'n intransitiewe toestand aan en word gevorm met behulp van die suffiks -eka/-akala.

hikwazo ziboneka: alles is sigbaar/duidelik

zientsho zaku zibongeka: jou daad is prysenswaardig.

musindo utwakala: die lawaai is hoorbaar

zone zijuleka:dit is begeerbaar

zone zigandakala: dit is beminbaar/beminlik

Die volgende opmerking van Doke is interessant:

"This suffiks does not occur in Ro". (Ronga)

(C.M. Doke, The Southern Bantu Languages, bladsy 194).

c) Die applikatiewe Aktionsart.

Hierdie Aktionsart dui aan dat 'n handeling "vir" of "ten behoewe van" iemand of iets uitgevoer word. Wanneer 'n bywoord van plek volg op 'n werkwoord met hierdie suffiks, dui dit aan "beweging na." Die applikatiewe Aktionsart word met behulp van die suffiks morfeem -ela/-elela gevorm.

kutisela hosi: om vir die hoofman te werk
kudzimela nsati: om vir 'n vrou te ploeg
kuyakela nuna yindlu: om vir 'n man 'n huis te
bou.

kuwosela ntrongwane nyama: om vir 'n kind vleis
te braai

kuhumelela: om te slaag.

kutrutrumela nhabeni: om na die berg te hard-
loop

kufambela mutini lówukulu: om na die groot
stad te loop

tihomo tibuyela shibayeni: die beeste keer na
die kraal terug

shikhosana shiwela matini: die ouvrou val in
die water in

Wanneer die vraagwoord hini? saam met 'n werk-
woord met die applikatiewe werkwoordsuffiks -ela ge-
bruik word, word die betekenis weergegee van "waarom"
of "om watter rede".

utisela hini?: waarom werk jy?

nitshamisela hini?: waarvoor wag julle?

bhanu balwela hini?: waarom baklei die mense?

d) Die resiprokale Aktionsart.

Dui aan dat 'n handeling wederkerig tussen twee
persone of dinge plaasvind, daarom word hierdie
Aktionsart met "mekaar" vertaal; dit word aan die
werkwoord aangedui met behulp van die suffiks -ana.

kubonana :om mekaar te sien

kulwana :om met mekaar te baklei

kuqandana :om mekaar lief te hê

kubanana :om mekaar te slaan

Wanneer daar 'n voorwerp in die enkelvoud ná
die werkwoord met die resiprokale -ana volg, moet daar
gebruik gemaak word van die bindvormelement na-ni-;
die betekenis van "met" word dan weergegee:

Hine hitlhangana niwansati ndleleni: ons het 'n vrou op die pad teengekom.

Nditayangulana nimudondisi: ek sal met die onderwyser gaan praat.

Songa gebruik die werkwoorde "fana" of "kota" gevolg deur die bindvormelement na--ni- om die begrip aan te dui van "lyk na."

Ntrongwane lwe afana niwansati lweya: hierdie kind lyk na daardie vrou.

Ntrongwane washihisa akota nihosi yaledzitiko: die seun lyk na die hoofman van hierdie land

e) Die kousatiewe Aktionsart.

Word aangedui deur middel van die suffiks -isa en dui aan dat iemand of iets 'n handeling laat plaasvind.

Kutisa badondi: om die leerlinge te laat werk.

kudzimisa tihomo: om die beeste te laat ploeg

kubonisa wansati: om die vrou te laat sien

kubuyisa timbuti: om die bokke terug te jaag/
bring

kunwisa tiyimpfu: om die skape te laat suip

In die geval van die werkwoorde suka en pfuka word die kousatief alleen met behulp van -sa gevorm:

suka = susa : om te laat wegneem

pfuka = pfusa : om wakker te maak

Werkwoorde wat op -la eindig, se kousatief word gevorm met -ta:

kuwela = kuweta : om oor 'n rivier te neem

kupfumela = kupfumeta : om te laat toestem

kuyimbelela = kuyimbelela : om te laat sing

kufambela = kufambeta : om te laat loop na/
gaan na.

Die kousatief kan ook met die betekenis van "help doen" aangewend word:

Hine hidzimisa wansati nsimu yakhe: ons help die vrou
haar land ploeg.

Hitaniyakisa amunduku: ons sal julle môre help bou.

f) Die intensiewe Aktionsart.

Hierdie Aktionsart word gevorm deur middel van die suffigering van die werkwoordsuffiks -isisa. Dit dui aan dat 'n handeling baie deeglik of ook vinnig uitgevoer word.

Hitiqisisa ensingwini: ons werk baie hard in die land.

Bana badondisisa shikoleni: die kinders leer hard in
die skool.

Ndibonisisa tiyingwe letibidzi: ek sien twee luiperds
baie duidelik.

g) Die reversiewe Aktionsart.

Hierdie Aktionsart dui die omkering, omdraai-
ing van 'n spesifieke handeling aan. Die suffiks -ula/-ulula word hiervoor gebruik.

pfala: toemaak =pfula: oopmaak

kulula: losmaak

landa: vertel =landula: ontken, omdraai

lumula: speen

h) Die diminutiewe Aktionsart.

Dui aan dat 'n handeling effentjies, op 'n klein skaal of stadig plaasvind. Dit word aangedui deur middel van werkwoordverdubbeling en wel volgens die volgende reëls:

Reël I:

Twee- en meerlettergrepige werkwoorde word herhaal:

kufambafamba: om 'n bietjie te loop, heen-en-weer te loop

kuyangulayangula: om 'n bietjie te praat

kuyakayaka: om baie stadig te bou

kubonabona: om net 'n bietjie te sien

Reël 2.

Enkellettergrepige werkwoorde word herhaal met -yi- geïnfigeer.

kubayiba :om 'n bietjie te slaan

kunwayinwa :om 'n bietjie/stadig te drink

kuwayiwa :om 'n bietjie te val

Die suffiks -nyana kan ook gebruik word:

ndifambanyana: ek loop net so 'n bietjie/stadig

ndinwanyana bzala: ek drink baie selde bier.

Wanneer daar 'n baie groot verkleining van handeling aangedui wil word, geskied dit d.m.v. werkwoordverdubbeling plus -nyana:

ndifambafambanyana: ek loop vreeslik min/
stadig.

hinwayinwanyana bzala: ons drink net so een-
keer in 'n skrikkeljaar bier.

HOOFSTUK 15

15.0. Die konjugasie van die werkwoord.

15.1. Die indikatiewe modus.

A. Teenwoordige tyd.

i. Positief.

Iste pers.	:ndibona	hibona
2de pers.	:ubona	nibona
Klas I: mu- ba-	abona	babona
Klas 2: mu- mi-	:ubona	ibona
Klas 3: dzi- ma-	:dzibona	mabona, ens.

Soos reeds vermeld, word hierdie tipe konstruksie gebruik wanneer daar 'n voorwerp of ander bywoordelike uitbreiding ná die werkwoord volg.

Voorbeelde van gebruik.

Tiyimpfu tida bzanyi mfuleni: die skape vreet gras by
die rivier.

Hine hijula kunwa mati: ons wil water drink.

Ndibona tihomo taku hikwato: ek sien al jou beeste.

Wanneer daar geen voorwerp of bywoordelike uitbreiding ná die werkwoord volg nie, word die a-teenwoordige tyd gebruik.

Iste pers.	:ndabona	habona
2de pers.	:wabona	nabona
Klas I: mu- ba-	:wabona	babona
Klas 2: mu- mi-	:wabona	yabona
Klas 3: dzi- ma-	:dzabona	mabona, ens.

Voorbeelde van gebruik.

Shipakani shanwa: die kat drink.

Wansati watshameka: die vrou speel.

Babanuna badzima :die mans ploeg.

ii. Negatief.

Die negatiewe prefiksmorfeem a- word in beide gevalle aan die positiewe vorm geprefigeer. Die -a van die a-teenwoordige tyd ondergaan egter elisie.

Iste pers.	:andiboni	ahiboni
2de pers.	:awuboni	aniboni
Klas I: mu- ba-	:akaboni	ababoni
Klas 2: mu- mi-	:awuboni	ayiboni
Klas 3: dzi- ma-	:adziboni	amaboni, ens.

Voorbeelde van gebruik

Hine ahiboni yingwe yalenhabeti: ons sien nie die bergluiperd nie.

Shipakani ashinwi: die kat drink nie.

Tinduna atijuli masi, bajula bzala: die indoenas wil nie melk hê nie, hulle wil bier hê.

B. Toekomende tyd.

i. Positief.

Die toekomende tyd word in Songa aangedui m.b.v. die toekomende tyds infiksmorfeem -ta- wat geïnfigeer word tussen die onderwerpskakel en die werkwoordstam.

Iste pers.	:nditabona	hitabona
2de pers.	:utabona	nitabona
Klas I: mu- ba-	:atabona	batabona
Klas 2: mu- mi-	:utabona	itabona
Klas 3: dzi- ma-	:dzitabona	matabona, ens.

Voorbeelde van gebruik.

Hine hitabuyela munduku: ons sal môre terugkeer.

Nitabona timhala nambzini: julle sal die rooibokke by die meer kry.

Hitadlaya timbeni tinyoka: ons sal nog ander soorte slange doodmaak.

ii. Negatief.

Wanneer die negatief van die toekomende tyd gevorm word, word die vokaal -a van die toekomende tydsinfiks met -i vervang wanneer die negatiewe prefiks a- geprefigeer word.

Iste pers.	:anditikubona	ahitikubona
2de pers.	:awutikubona	anitikubona
Klas 1: mu- ba-	:akatikubona	abatikubona
Klas 2: mu- mi-	:awutikubona	ayitikubona
Klas 3: dzi- ma-	adzikubona	amatikubona, ens.

As wisselvorm vir hierdie konstruksie word egter gebruik gemaak van 'n konstruksie wat saamgestel is uit die negatiewe prefiksmorfeem a--na-- die infinitief van die werkwoord.

Iste pers.	:andinakubona	ahinakubona
2de pers.	:awunakubona	aninakubona
Klas 1: mu- ba	:akanakubona	abanakubona
Klas 2: mu- mi-	:awunakubona	ayinakubona
Klas 3: dzi- ma-	:adzinakubona	amanakubona, ens.

Volgens informant Solomon Tembe is hierdie genoemde wisselvorm die meer gebruiklike.

Voorbeelde van gebruik.

Anditikubona tate libaleni: ek sal nie vir vader op
die vlakte sien nie.

Ahinakuyimbelela^{yi} ndlwini kamame: ons sal nie in moeder
se huis mag sing nie.

Abatikunwisa tihomo tenu: hulle sal nie julle beeste
laat suip nie.

Akanakuba ngwananga: hy sal nie my kind slaan nie.

C. Perfektum.

Die perfektum word in Songa met behulp van die werkwoordsuffiksmorfeem -ile gevorm.

In die geval van die afgeleide werkwoorde, vind daar geen klinkerveranderinge plaas nie, soos wat byvoorbeeld die geval in Zoeloe is. Voorbeelde van perfektumvorming is die volgende:

hibonana = hibonanile :ons het mekaar gesien

hifambela = hifambelile :ons het gegaan na

hibiwa = hibiwile :ons is geslaan

hibonisisa = hibonisisile: ons het duidelik gesien.

i. Positief.

Iste pers.	:ndibonile	hibonile
2de pers.	:ubonile	nibonile
Klas 1: mu- ba-	:abonile	babonile
Klas 2: mu- mi-	:ubonile	ibonile
Klas 3: dzi- ma-	:dzibonile	mabonile, ens.

Hierdie suffiks -ile word gebruik wanneer daar geen voorwerp of ander adverbiale uitbreiding na die werkwoord volg nie. Wanneer daar wel 'n uitbreiding volg, word die kort perfektumsuffiks -e gebruik.

Iste pers.	:ndibone	hibone
2de pers.	:ubone	nibone
Klas 1: mu- ba-	:abone	babone
Klas 2: mu- mi-	:ubone	ibone
Klas 3: dzi- ma-	:dzibone	mabone, ens.

Voorbeelde van gebruik.

Hibonile: ons het gesien.

Hibone tinyati letinyingi: ons het baie buffels gesien.

Bafambile: hulle het weggegaan.

Bafambe atolo: hulle is gister weg.

ii. Negatief.

Vir die negatief word die negatiewe prefiks- morfeem a- geplaas terwyl -ile/-e met -anga vervang word:

Iste pers.	:andibonanga	ahibonanga
2de pers.	:awubonanga	anibonanga
Klas 1: mu- ba-	:akabonanga	ababonanga
Klas 2: mu- mi-	:awubonanga	ayibonanga
Klas 3: dzi- ma-	:adzibonanga	amabonanga, ens.

Voorbeelde van gebruik.

Ahibonanga: ons het nie gesien nie.

Ahibonanga timhala taku: ons het nie jou rooibokke gesien nie.

Abanwanga: hulle het nie gedrink nie.

Abanwanga bzala bzakhe: hulle het nie sy bier gedrink
nie.

D. Onvoltooid verlede tyd.

Hierdie tydvorm word gevorm m.b.v. apfa/khale/kale gevolg deur die werkwoord in die teenwoordige tyd van die partisipiale modus.

Die woorde apfa, khale en kale is vrye wisselvorme alhoewel kale die meeste gebruik word. Kale is 'n bywoord van tyd met die betekenis van "lank gelede, in die verlede."

i. Positief.

Iste pers.	:kale ndibona	kale hibona
2de pers.	:kale ubona	kale nibona
Klas I: mu- ba-	:kale abona	kale babona
Klas 2: mu- mi-	:kale ubona	kale ibona
Klas 3: dzi- ma-	:kale dzibona	kale mabona, ens.

ii. Negatief.

Iste pers.	:kale ndingaboni	kale hingaboni
2de pers.	:kale ungaboni	kale ningaboni
Klas I: mu- ba-	:kale angaboni	kale bangaboni
Klas 2: mu- mi-	:kale ungaboni	kale ingaboni
Klas 3: dzi- ma-	:kale dzingaboni	kale mangaboni, ens.

Voorbeelde van gebruik.

Kale ndibona wansati: ek het die vrou gesien.

Kale ndingaboni wansati: ek het nie die vrou gesien
nie.

Kale ndinwa mati nhlobzeni: ek het water uit die fontein gedrink.

Kale ndinganwanga mati nhlobzeni: ek het nie water uit
die fontein gedrink nie.

E. Voltooid verlede tyd.

Hierdie tydvorm dui aan dat die handeling in die verlede afgehandel en voltooi is.

i. Positief.

Iste pers.	:kale ndibonile	kale hibonile
2de pers.	:kale ubonile	kale nibonile
Klas 1: mu- ba-	:kale abonile	kale babonile
Klas 2: mu- mi-	:kale ubonile	kale ibonile
Klas 3: dzi- ma-	:kale dzibonile	kale mabonile , ens.

ii. Negatief

Iste pers.	:kale ndingabonanga	kale hingabonanga
2de pers.	:kale ungabonanga	kale ningabonanga
Klas 1: mu- ba-	:kale angabonanga	kale bangabonanga
Klas 2: mu- mi-	:kale ungabonanga	kale ingabonanga
Klas 3: dzi- ma	:kale dzingabonanga	kale mangabonanga , en

Voorbeelde van gebruik.

Kale ndibone lwewansati: ek het lank gelede hierdie
vrou gesien.

Kale ndingabonanga lwewansati: ek het nie hierdie vrou
gesien nie.

Kale tinkawu tihetile mabele: Die ape het die bantoe-
koring opgevreet.

Kale tinkawu tingahetanga mabele: die ape het nie die
bantoe-koring opgevreet nie.

15.1.5. Die konsekutief

Die konsekutief word in Songa gebruik by tem-
porale- en kousale opeenvolgende handeling.

Die konsekutief kan na al die tydvorms gebruik
word en die kenmerk daarvan is die vokaal -a van die
onderwerpskakel wat dit foneties identies aan die
onderwerpskakel van die a-teenwoordige tyd maak.

Aangesien ek geen tonologiese data het nie,
stel ek net die volgende:

Daar is heelwaarskynlik 'n toonverskil tussen
die konsekutief se onderwerpskakel en dié van die a-
teenwoordige tyd. Dit is ook moontlik dat daar 'n toon-
verskil kan bestaan tussen die temporaalopeenvolgende-

en kousaalopeenvolgende konsekutiefonderwerpskakels.

Die negatief van die konsekutief word gevorm m.b.v. die negatiewe infiksmorfeem -nga-, bv. nditaya ndabikela mkhosi = nditaya ndingabikeli mkhosi: ek sal gaan en nie die gebeurtenis berig nie.

Voorbeelde van gebruik.

a) Temporale handelinge.

Aku wawela ziku khalagata, ziwa kumatini: toe hy oorgaan, het hulle aangekom en in die water geval.

Bakuyitsika yakufamba, itlhasa kolano emutini wakhone itshama ebandla yakuyimbelela: hulle het hom laat staan en hy het in daardie stat aangekom en op die dorpsplein gaan staan en gosing.

Bakumuba atrutruma wafamba: hulle slaan hom toe en hy het gehardloop en weggegaan.

b) Kousale handelinge.

Sheke, ujula kuya wahemba madzimi kuKwenzani na?: wil jy na Kwenzani gaan en leuens aan hom gaan vertel?

Hitasuma ahomo iya yabika zaku angwanabo ufile: ons sal 'n bees stuur om die berig te bring dat hulle kind gesterf het.

Aku: "Famba, waba bzela zaku andibajuli!": hy het gesê gesê: "Loop en gaan sê vir hulle dat ek hulle nie wil hê nie."

15.1.6. Die infinitief

Soos reeds vermeld, word die infinitief gevorm d.m.v. die prefigering van die prefiks ku- aan die werkwoordstam en die negatief daarvan d.m.v. die infigering van die infiks -nga- tussen die prefiks en die werkwoordstam terwyl die uitgangsvokaal van die werkwoordstam met -i vervang word:

kuluma: om te byt =kungalumi: om nie te byt
nie.

kubona: om te sien =kungaboni: om nie te
sien nie

kufamba: om te loop =kungafambi: om nie te
loop nie.

kuyaka : om te bou =kungayaki: om nie te bou
nie.

15.1.7. Die emfatiese -ku-:

Soos in die tekste opgemerk sal word, word -ku- dikwels saam met die onderwerpskakel gebruik om meer klem op die handeling te lê, daarom noem Junod dit die "Emphatic particle", vergelyk bv. "Ndji ta ku ya: I shall certainly go."

(H.A. Junod, Elementary Grammar of the Thonga-Shangaan Language, bladsy 65).

Voorbeelde van gebruik.

Atlhela akuphinda aku: "Uyandibona zaku ndimani na?"
Akumlabisa. Aku: O! hiTholiwe^{akufa}^nayene hy het weer na hom gekyk en gesê: "Sien jy wie ek is?" Hy het hom weer aangestaar en gesê: "Dit is Tholiwe!" Ook hy het toe werklik gesterf.

Akutlhasa yakuyima ebandla inqola leyi: die wa het werklik aangekom en op die dorpsplein gaan staan.
Bakusuka labanhonyana batakuyene ngwakhe: hierdie meisies het toe werklik na haar moeder gegaan.

15.1.8. Die hortatief.

Die hortatief of wensvorm word in Songa gevorm m.b.v. die hortatiewe a- terwyl die uitgangsvokaal van die werkwoord met 'n -e vervang word.

In Songa word daar ook 'n dualis onderskei in welke geval daar nie -ni in die meervoud gesuffigeer word nie.

Voorbeeld van gebruik.

ahifambe! :laat (ons twee) gaan!

ahifambeni! :laat ons (almal) gaan!

ahiyimbelele! :laat (ons twee) sing!

ahiyimbeleleni! :laat ons (almal) sing!

Die negatief van die hortatief, d.w.s.
"moenie", word gevorm m.b.v. die woorde dzika/tsika
gevolg deur die infinitief van die werkwoord:

dzika kufamba!: laat vaar dit om te loop,
d.w.s. moenie loop nie!

dzikani kufamba!: moenie (julle) loop nie!
tsika kunwa bzala!: moenie die bier drink nie!
tsikani kunwa bzala!: moenie (julle) die bier
drink nie!

Wanneer die onderwerpskakel gebruik word, word
die negatiewe infiks -nga- gebruik om 'n negatiewe be-
vel te gee:

hingayidlayeni lehuku!: ons moet nie hierdie
hoender doodmaak nie!
ningamunwisi bzala!: julle moet hom nie laat
bier drink nie!

15.1.9. Die imperatief.

In die enkelvoud word die werkwoordstam onver-
anderd gebruik, maar vir die meervoud word -ni gesuf-
figeer:

bona!	:kyk!	bonani!	:kyk (julle)!
famba!	:loop!	fambani!	:loop (julle)!
yaka!	:bou!	yakani!	:bou (julle)!
wosa!	:braai!	wosani!	:braai (julle)!

Wanneer die refleksiewe infiksmorfeem -ti- of
ook 'n voorwerpskakel gebruik word, gaan die werkwoord-
stam op 'n -e uit:

tipfunele!	:help jouself!
ndinwise mati!	:gee my water om te drink!
ba d dlaye!	:maak hulle dood!

In die geval van die enkellettergrepige werk-
woorde word -na in die enkelvoud gesuffigeer:

nwana!.	:drink!	nwanani!	:drink (julle)!
dana!	:eet!	danani!	:eet (julle)!
mbana!	:grawe	mbanani!	:grawe (julle)!

15.2. Die partisipiale modus.

Die onderwerpskakels van die indikatiewe- en partisipiale modi is foneties identies en verskil alleen m.b.t. die toonhoogte daarvan; in die negatief maak die partisipiale modus egter gebruik van die negatiewe infiks -nga-.

⁂ Kenmerk van die partisipiale modus is onder andere die gebruikmaking van die werkwoordsuffiks -ku in die teenwoordige tyd.

a) Teenwoordige tyd.

i. Positief.

Wansati adzima nsingwini ayimbelelaku: die vrou skoffel singende in die land.

ii. Negatief.

Wansati adzima nsingwini angayimbeleliki: die vrou skoffel in die land terwyl sy nie sing nie.

b) Perfektum.

i. Positief.

Wansati adzime nsingwini ayimbelela: die vrou het singende in die land geskoffel.

ii. Negatief.

Wansati adzime nsingwini angayimbeleli: die vrou het nie singende in die land geskoffel nie.

c) Toekomende tyd.

i. Positief.

Wansati at^dadzima nsingwini ayimbelela: die vrou sal singende in die land skoffel.

ii. Negatief.

Wansati atadzima nsingwini angayimbeleli: die vrou sal nie singende in die land skoffel nie.

Voorbeeld met die partisipiale modusgedeelte in die perfektum, is die volgende:

Ndifambe atolo ndinwiki/ndinwile bzala lebzinyingi: ek het gister geloop terwyl ek baie bier gedrink het.

Ndifambe atolo ndinganwanga bzala le'bzinyingi: ek het gister geloop terwyl ek nie baie bier gedrink het nie.

Voorbeeld met die partisipiale modusgedeelte in die toekomende tyd:

Nditadonda nditaboniwa himudondisi: ek sal leer terwyl die onderwyser my sien.

Nditadonda ndinganakuboniwa himudondisi: ek sal leer terwyl ek nie deur die onderwyser gesien sal word nie.

15.3. Werkwoordinfikse met 'n implikatiewe betekenis.

a) -ha-: nog.

Hierdie infiks gee die progressiewe aspektiese betekenis van "nog" weer en in die negatief dié van "nie meer nie."

Die vokaal van die onderwerpskakel assimileer aan dié van die progressiewe aspektiese infiks sodat dit verskyn as nda-, ha-, dza-, ens.

Voorbeelde van gebruik.

^hndhada ekhumbini :ek eet nog in die kombuis.

Andihadi ekhumbini :ek eet nie meer in die kombuis nie.

Wanuna wahadzima nhabeni: die man ploeg nog by die berg.

Wanuna akahadzimi nhabeni: die man ploeg nie meer by die berg nie.

b) -se-/-si-:nou

-se-/-si- word as wisselvorme gebruik en word geïnfigeer tussen die onderwerpskakel en die werkwoordstam. In die positief gee dit die betekenis weer van "nou" en in die negatief dié van "nie meer nie".

Voorbeelde van gebruik.

Ndisenwa bzala: ek drink nou bier.

Hisibuyile : ons het al teruggekeer.

Anisefamba na? : is julle nog nie weg nie?

wanuna akasipfuka: die man het nog nie opgestaan nie.

c) -nga-: kan, mag.

Hierdie infiks gee die betekenis weer van "kan, mag", d.w.s. dit dui aan dat 'n handeling kan of moontlik mag plaasvind.

In die negatief word -nga- = -nge- terwyl die uitgangsvokaal van die werkwoord met 'n -i vervang word.
Voorbeelde van gebruik.

Ndingadonda hahombe: ek kan goed leer.

Ndingedondi hahombe: ek kan nie goed leer nie.

Wanuna angafamba munduku: die man mag (moontlik) môre weggaan.

Wanuna angefambi munduku: die man mag (moontlik) nie môre weggaan nie.

In plaas van die gebruikmaking van die infiks -nga- word vandag algemeen van die infinitiewe werkwoordkonstruksie kuzikota gebruik gemaak.

Dieselfde verskynsel word ook in Tswa aangetref:

"This form of the Potential (nl. met -nga-) is becoming less used. The younger generation prefers to employ kuzikota: to be capable of doing."

(J. A. Persson, Outlines of Tswa Grammar, bladsy 152).

Voorbeelde van gebruik.

Ndizikota kutisele mundondisi: ek kan vir die onderwyser werk.

Andizikoti kutisela mundonisi: ek kan nie vir die onderwyser werk nie.

Antrongwane azikota kudzwise timbuti: die kind kan bokke oppas.

Antrongwane akazikoti kudzwise timbuti: die kind kan nie bokke oppas nie.

15.3.1. Die enklitiese formatiewe.

Songa maak gebruik van twee enklitiese formatiewe, nl. -ke: dan maar, en -nje: sommer net.

Voorbeelde van gebruik.

Famba-ke umuka le kamalume, nditaya
ndakukumana kone : loop dan maar en gaan na my oom
toe, ek sal gaan en jou daar kry . . .

Yimbelelani-ke, hizaku nijula kuyimbelela: sing dan
maar, aangesien julle wil sing.

Anditrutrumi, ndifamba-nje: ek hardloop nie, ek loop
sommer net.

Hinwanyana-nje bzala: ons drink net so 'n bietjie bier.

15.4. Die defisiënte werkwoorde.

a) Tlhela: weer doen.

Kuku la bajulaku kumkawula, atlhela akuyimbelela
lololusimo: toe hulle hom wou kap, het hy weer daardie
lied gesing.

b) Jula: soek, begeer, wil.

Mine ndijula kufamba zozi: ek wil nou loop.

Wansati ajula kufa: die vrou wil nou doodgaan.

c) Vamisa: gewoonde wees.

Timhisi tivamisa kuzingela libaleni: die hiënas is
gewoonde om op die vlakte te jag.

Hivamisile kunwa masi: ons was gewoonde gewees om melk
te drink.

d) Sanda: nou-net, 'n kort rukkie gelede.

Hisanda kumbona yindlwini: ons het hom nou-net in die
huis gesien.

Hosi isanda kuba nduna: die opperhoof het nou-net 'n
indoena geslaan.

e) Sindi: amper.

Wanuna asindi kuwa matini: die man het so amper in die
water geval.

Tihomo tisindi kuheta mabele: die beeste het amper die
bantoekoring opgeëet.

f) Fanele: behoort, moet.

Batrongwane bafanele kuyingekela batswali babo: kinders behoort hulle ouers gehoorsaam te wees.

Ndifanele kufamba zozi: ek moet nou gaan.

g) Dzibala: aanhou.

Ntrongwane adzibala kudzila busikwini: die kind hou aan om gedurende die nag te huil.

Wanuna adzibala kuba nhabi hakabi: die man hou aan om die os vreeslik te slaan.

h) -li-:was(gewees).

Kwenzani alihosi mingwaka le'minyingi:Kwenzani was 'n opperhoof baie jare gewees.

Bito dzakhe dziliMvuba: sy naam was Mvuba.

i) -ta-: sal.

Nditata munduku: ek sal môre kom.

Hine hitaba laha: ons sal hier wees.

j) -ke.

Word gebruik in die negatiewe defisiënte werkwoord ngoke: nooit.

Ngeke ndibabzela: nooit vertel ek vir hulle nie.

Ngeke hitafamba hahlantswa nambzini: nooit sal ons loop en in die meer gaan was nie.

HOOFSTUK 16.

16.0. Die direkte relatief-konstruksie.

Aangesien daar in die paradigma's ter illustreering van die direkte- sowel-as indirekte relatiefkonstruksies alleen voorbeelde gegee sal word met die eer te persoon enkelvoud, word hieronder 'n tabel gegee met al die selfstandige naamwoordklasse se relatiefskakels.

Die relatiefskakel word gevorm m.b.v. die demonstratief van die eerste trap gevolg deur die onderwerpskakel. Die demonstratief word egter verkort d.m.v. die elisie van die laaste lettergreep, bv. tihomo leti tifambaku = tihomo le'tifambaku, ens. Die apostroof word gebruik om aan te dui waar die lettergreep van die demonstratief elisie ondergaan het.

En Kenmerk van die direkte relatiefkonstruksie is die suffiks -ku aan die werkwoord.

Die negatief word gevorm d.m.v. die infigering van die partisipiale modus negatiefinfiks -nga- tussen die onderwerpskakel en die werkwoordstam of voorwerpskakel terwyl -ku = -iki.

In die perfektum word -iki sowel as -ile gebruik. -ile word in die negatief van die perfektum met -anga vervang terwyl -iki met -angaku vervang word.

Tabel van relatiefskakels.

Iste pers.	lwe ndi-	laba hi-
2de pers.	lwe u-	laba ni-
Klas 1: mu- ba-	:lwe'a-	la'ba-
Klas 2: mu- mi-	:lo'wu-	le'mi-
Klas 3: dzi- ma-	:le'dzi-	la'ma-
Klas 4: shi- zi-	:le'shi-	le'zi-
Klas 5: yi(N)- ti(N)-	:le'yi-	le'ti-
Klas 6: lu-/li- ti(N)-	:lo'li-	le'ti-
Klas 7: bu- ma-	:le'ba-	la'ma-
Klas 8: ku-	:lo'ku-	IIO/.....

16.1. Konjugasie van die direkte relatief in die verskillende tye.

A. Teenwoordige tyd.

i. Positief.

mine lwe ndibonaku: ek wat sien.

ii. Negatief.

mine lwe ndingaboniki: ek wat nie sien nie.

B. Perfektum.

i. Positief.

mine lwe ndiboniki/bonile: ek wat gesien het.

ii. Negatief.

mine lwe ndingabonangaku/mine lwe ndingabonanga: ek wat nie gesien het nie.

C. Toekomende tyd.

i. Positief.

mine lwe nditakubonaku: ek wat sal sien.

ii. Negatief.

mine lwe ndingatikubonaku: ek wat nie sal sien nie

D. Onvoltooid verlede tyd.

i. Positief.

mine kale lwe ndibonaku: ek wat gesien het.

ii. Negatief.

mine kale lwe ndingaboniki: ek wat nie gesien het nie

E. Voltooid verlede tyd.

i. Positief.

mine kale lwe ndiboniki/lwe ndi bonile: ek wat gesien gehad het.

ii. Negatief.

mine kale lwe ndingabonangaku/lwendingabonanga: ek wat nie gesien gehad het nie.

16.2. Die indirekte relatiefkonstruksie.

'n Kenmerk van die indirekte relatiefkonstruksie is die gebruikmaking van die infiks -nga- om die perfektum aan te dui, dus word daar nie van die suf-
III/.....

fikse -ile/-iki gebruik gemaak nie.

In die negatief van die perfektum word die negatiewe infiks -morfeem -nga- van die partisipiale modus gebruik, terwyl die uitgangsvokaal van die werkwoord met -angaku vervang word.

16.2.1. Die voorwerpsverhouding.

"die seun vir wie ek sien".

A. Teenwoordige tyd.

i. Positief.

mufana lwe ndimbonaku: die seun wie ek sien

ii. Negatief.

mufana lwe ndingamboniki: die seun wie ek nie sien nie

B. Perfektum.

i. Positief.

mufana lwe ndingambonaku: die seun wie ek gesien het

ii. Negatief.

mufana lwe ndingambonangaku: die seun wie ek nie gesien
het nie.

C. Toekomende tyd.

i. Positief.

mufana lwe nditakumbonaku: die seun wie ek sal sien

ii. Negatief.

mufana lwe ndingatikumbonaku: die seun wie ek nie sal
sien nie

D. Onvoltooid verlede tyd.

i. Positief.

mufana lwe kale ndimbona: die seun wie ek gesien het

ii. Negatief.

mufana lwe kale ndingamboni: die seun wie ek nie ge-
sien het nie.

E. Voltooid verlede tyd.

i. Positief.

mufana lwe kale ndimbonile: die seun wie ek gesien ge-
had het.

ii. Negatief.

mufana lwe kale ndingambonanga: die seun wie ek nie gesien gehad het nie.

16.2.2. Die bywoordelike verhouding.

"Die huis waarin ek sien".

A. Teenwoordige tyd.

i. Positief.

yindlu le 'yi ndibonaku kuyone: die huis waarin ek sien.

ii. Negatief.

yindlu le 'yi ndingaboniki kuyone: die huis waarin ek nie sien nie.

B. Perfektum.

i. Positief.

yindlu le 'yi ndingabonaku kuyone: die huis waarin ek gesien het.

ii. Negatief.

yindlu le 'yi ndingabonangaku kuyone: die huis waarin ek nie gesien het nie.

C. Toekomende tyd.

i. Positief.

yindlu le 'yi nditakubonaku kuyone: die huis waarin ek sal sien.

ii. Negatief.

yindlu le 'yi ndingatikubonaku kuyone: die huis waarin ek nie sal sien nie.

D. Onvoltooid verlede tyd.

i. Positief.

yindlu le 'yi kale ndibona kuyone: die huis waarin ek gesien het.

ii. Negatief.

yindlu le 'yi kale ndingaboni kuyone: die huis waarin ek nie gesien het nie.

E. Voltooid verlede tyd.

i. Positief.

yindlu le'yi kale ndibonile kuyone: die huis
waarin ek gesien gehad het.

ii. Negatief.

yindlu le'yi kale ndingaboni^{anga} kuyone: die huis
waarin ek nie gesien gehad het nie.

16.2.3. Die konjunktief-bywoordelike verhouding.

"Die seun met wie ek sien."

A. Teenwoordige tyd.

i. Positief.

mufana lwe ndibonaku nayene: die seun met wie
ek sien.

ii. Negatief.

mufana lwe ndingaboniki nayene: die seun met
wie ek nie sien nie.

B. Perfektum.

i. Positief.

mufana lwe ndingabonaku nayene: die seun met
wie ek gesien het.

ii. Negatief.

mufana lwe ndingabonⁿaku nayene: die seun met
wie ek nie gesien het nie.

C. Toekomende tyd.

i. Positief.

mufana lwe nditakubonaku nayene: die seun met
wie ek sal sien.

ii. Negatief.

mufana lwe ndingatikubonaku nayene: die seun
met wie ek nie sal sien nie.

D. Onvoltooid verlede tyd.

i. Positief.

mufana lwe kale ndibona nayene: die seun met
wie ek gesien het.

ii. Negatief.

mufana lwe kale ndingaboni nayene: die seun
met wie ek nie gesien het nie.

E. ~~On~~Voltooid verlede tyd.

i. Positief.

mufana lwe kale ndibonile nayene: die seun met
wie ek gesien gehad het.

ii. Negatief.

mufana lwe^{kale} ndingabonanga nayene: die seun met
wie ek nie gesien gehad het nie.

16.2.4. Die agentief-kopulatiewe verhouding.

"Die man deur wie ek geslaan is."

A. Teenwoordige tyd.

i. Positief.

wanuna lwe ndibiwa hayene: die man deur wie ek geslaan word.

ii. Negatief.

wanuna lwe ndingabiwa hayene: die man deur wie ek nie geslaan word nie.

B. Perfektum.

i. Positief.

wanuna lwe ndingabiwa hayene: die man deur wie ek geslaan was.

ii. Negatief.

wanuna lwe ndingabiwanga hayene: die man deur wie ek nie geslaan was nie.

C. Toekomende tyd.

i. Positief.

wanuna lwe nditakubiwa hayene: die man deur wie ek geslaan sal word.

ii. Negatief.

wanuna lwe ndingatikubiwa hayene: die man deur wie ek nie geslaan sal word nie.

D. Onvoltooid verlede tyd.

i. Positief.

wanuna lwe kale ndibiwa hayene: die man deur wie ek geslaan was.

ii. Negatief.

wanuna lwe kale ndingabiwa hayene: die man deur wie ek nie geslaan was nie.

E. ~~On~~Voltooid verlede tyd.

i. Positief.

wanuna lwe kale ndibiwile hayene: die man deur wie ek geslaan gewees het.

ii. Negatief.

wanuna lwe kale ndingabiwa hayene: die man deur wie ek nie geslaan gewees het nie.

HOOFSTUK 17.

17.0. Die kopulatief.

Die volgende soorte kopulatiewe word in Songa onderskei:

17.1. Die identifiserende kopulatief.

Die prefiksmorfeem hi- word vir die vorming van hierdie kopulatief gebruik. Dit word gebruik wanneer die volgende as komplemente optree:

a) selfstandige naamwoorde:

i. Positief

Klas 1: mu- ba-	:hingwana	hibana
Klas 2: mu- mi-	:hinambu	himanambu
Klas 3: dzi- ma-	:hidzibze	himadzibze ,ens.

ii. Negatief.

Klas 1: mu- ba	:ahingwana	ahibana
Klas 2: mu- mi	:ahinambu	ahiminambu
Klas 3: dzi- ma-	:ahidzibze	ahimadzibze ,ens.

Voorbeelde van gebruik.

Hitihomo tanga hikwato: dit is alles my beeste.

Hiyingwe le'yingaheta timbuti :dit is die luiperd wat die bokke doodgemaak het.

Ahimine, hiwene nayene: dit is nie ek nie, dit is jy en hy.

Ahitiyimpfu tanga le'tidaku mabele, hitaku: dit is nie my skape wat die Bantoeckoring opgevrete het nie, dit is joune.

b) Absolute voornaamwoorde.

i. Positief.

Iste pers.	himine	hihine
2de pers.	hiwene	hiwine
Klas 1: mu- ba-	:hiyene	hibone
Klas 2: mu- mi-	:hiwone	hiyone
Klas 3: dzi- ma-	:hidzone	hiwone,ens.

ii. Negatief.

Iste pers.	ahimine	ahihine
2de pers.	ahiwene	ahinine
Klas 1: mu- ba-	:ahiyene	ahibone
Klas 2: mu- mi-	:ahiwone	ahiyone
Klas 3: dzi- ma-	:ahidzone	ahiwone, ens.

Voorbeelde van gebruik.

Hiyene, ahimine: dit is hy en nie ek nie.

Hibone la'bamubile, ahihine: dit is hulle wat hom geslaan het, nie ons nie.

Bajula yene, ahiwene: hulle soek hom, nie vir jou nie.

c) demonstratiewe voornaamwoorde.

i. Positief.

Klas 1: mu-	:hilwe	hilweya	hilweya
ba-	:hilaba	hilabaya	hilabaya
Klas 2: mu-	:hilo	hilowa	hilowa
mi-	:hile	hileya	hileya
Klas 3: dzi-	:hiledzi	hiledziya	hiledziya
ma-	:hilawa	hilawaya	hilawaya, ens.

ii. Negatief.

Klas 1: mu-	:ahilwe	ahilweya	ahilweya
ba-	:ahilaba	ahilabaya	ahilabaya
Klas 2: mu-	:ahilo	ahilowa	ahilowa
mi-	ahile	ahileya	ahileya
Klas 3: dzi-	:ahiledzi	ahiledziya	ahiledziya
ma-	:ahilawa	ahilawaya	ahilawaya, ens.

Voorbeelde van gebruik.

Hiletitihomo le'tifambaku nsingwini: dit is hierdie beeste wat in die land loop.

Hilababafana, ahilabaya: dit is hierdie seuns en nie daardies nie.

Ndibiwa hileshi: ek is deur hierdie een (ou vrou) geslaan.

Die kopulatief van die emfatiese demonstratiewe word op dieselfde wyse gevorm.

d) kwantitatiewe voornaamwoorde.

i. Positief.

Die kopulatief word nie direk van die kwantitatiewe voornaamwoorde gevorm nie, maar wel van die absolute voornaamwoord waarop dan die ooreenstemmende kwantitatiewe voornaamwoord volg:

Iste pers.	:hihine hikweſu
2de pers.	:hihine hikwenu
Klas I: mu- ba-	:hibone hikwabo
Klas 2: mu- mi-	:hiyone hikwayo
Klas 3: dzi- ma-	:hiwone hikwawo

ii. Negatief.

Iste pers.	:ahihine hikweſu
2de pers.	:ahinine hikwenu
Klas I: mu- ba	:ahibone hikwabo
Klas 2: mu- mi-	:ahiyone hikwayo
Klas 3: dzi- ma	:ahiwone hikwawo

Die kopulatief van die kwantitatiewe voornaamwoord met buzā- as stam, word op dieselfde wyse gevorm.

Voorbeelde van gebruik.

Hihine hikweſu la' bajulaku kudonda: dit is ons almal wat wil leer.

Himine buzanga, ahiyene fuſi: dit is ek alleen en nie ook nog hy nie.

Hihine, ahinine hikwenu: dit is ons nie julle almal nie.

17.2. Die assosiërende kopulatief.

Hierdie tipe kopulatief dui besitting aan en word met die Afrikaanse woord "het" vertaal.

Die hulpwerkwoord na--ni-, voorafgegaan deur 'n onderwerpskakel, is 'n kenmerk van hierdie kopulatiewe konstruksie.

Na- = ni- wanneer dit met selfstandige naamwoorde gebruik word ~~begeleide~~ met dié van klas I(a) waar

dit na- is. Verder word na- met die absolute voornaamwoorde, kwantitatiewe voornaamwoorde en demonstratiewe voornaamwoorde gebruik wanneer dié as komplemente optree. In die negatief word na- in alle gevalle gebruik.

Voorbeelde van gebruik.

Ndiniwansati: ek het 'n vrou.

Andinawansati: ek het nie 'n vrou nie.

Hinitihomo letiⁿyingi: ons het baie beeste.

Ahinatihomo letiⁿyingi: ons het nie baie beeste nie.

Mine ndinatate: ek het 'n vader.

Mine andinatate: ek het nie 'n vader nie.

17.3. Die beskrywende kopulatief.

Dit word gevorm m.b.v. dié onderwerpskakel en die volgende komplemente:

- i. selfstandige naamwoorde, bv. mine ndinduna:
ek is 'n indoeana.
- ii. adjektiefstamme en ander woorde en woordgroepe met 'n kwalifikatiewe betekenis bv.
tihomo tikulu: die beeste is groot.
- iii. woorde en woordgroepe wat plek (lokaliteit) aandui, bv. tihomo tileshibayeni: die beeste is in die kraal.

Wanneer 'n lokatief as komplement in hierdie konstruksie optree, moet daar altyd van die ^{pre-loka-}~~hulpwerk-~~tiewe ~~woord~~ -le- gebruik gemaak word, d.w.s. in die geval waar die Zoeloe die pre-lokatiewe -s- gebruik. Voorbeelde van gebruik is die volgende:

timbuti tilematini: die bokke is in die water.

mawole maletilweni: die wolke is in die lug.

timpfene tilelibaleni: die bobbejane is op die vlakte.

tinhlampfi tilenambzini: die visse is in die meer.

tinhlampfi atilenamb²ini :die visse is nie in
die meer nie.

mawole amaletilweni :die wolke is nie in die
lug nie.

17.3.1. Die konjugasie van die beskrywende kopulatief.

A. Teenwoordige tyd.

i. Positief.

mine ndinduna :ek is 'n indoena
yimpfu ileshibayeni :die skaap is in die kraal.

ii. Negatief.

mine andinduna :ek is nie 'n indoena nie.
yimpfu ayileshibayeni :die skaap is nie in die kraal
nie.

B. Perfektum.

i. Positief.

mine ndilinduna :ek was 'n indoena.
yimpfu ilileshibayeni :die skaap was in die kraal.

ii. Negatief.

mine ndingenduna :ek was nie 'n indoena nie.
yimpfu ingeleshibayeni :die skaap was nie in die kraal
nie.

C. Toekomende tyd.

i. Positief.

mine nditabanduna :ek sal 'n indoena wees
yimpfu itabaleshibayeni:die skaap sal in die kraal
wees.

ii. Negatief.

mine anditikubanduna :ek sal nie 'n indoena wees/word
nie.
yimpfu ayitikubaleshibayeni: die skaap sal nie in die
kraal wees nie.

D. Onvoltooid verlede tyd.

i. Positief.

kale mine ndilinduna :ek was 'n indoena gewees..

kale yimpfu ilileshibayeni: die skaap was in die kraal
gewees.

Opmerking.

Die gebruik van die hulpwerkwoord -li- is interessant omdat dit in Zoeloe alleen nog net latent teenwoordig is, vgl. ngiseyinduna . . . = ngi + sa + li + yinduna. Dit is ook blykbaar a.g.v. die latente teenwoordigheid van -li- wat veroorsaak dat -nga- = -nge- in die negatief van die perfektum.

Wanneer die demonstratiewe- en kwantitatiewe voornaamwoorde van die ou Oerbantoe lokatiefklasse as komplemente gebruik word, word daar alleen van die onderwerpskakel gebruik gemaak en nie ook van -le nie, vgl.:

tihome tilahaya; die beeste is doer.

tihome tihikwaku: die beeste is orals.

HOOFSTUK 18.

Aangesien Songa vroeër blykbaar Ronga was wat daarvan geïsoleer geraak het en onder die invloed van Zoeloe gekom het en ook in sommige opsigte met betrekking tot die fonologie daarvan in 'n eie rigting ontwikkel het, het ons dit goed gedink om te poog om Ronga na Oerbantoe te herlei sodat die vergelyking van hierdie twee tale makliker kan wees. Daar is gebruik gemaak van die woordelys in die Rongagramatika van J.L. Quintão naamlik die werk "Gramátika de XiRonga."

Aangesien hierdie gramatika in Portugees geskrywe is, het ons gepoog om so noukeurig as moontlik te werk.

18.1 Die Primêre Oerbantoe vokale.

- B. a = a :kubona;om te sien = B. -yona
 B. i = i :mi-:pref. klas 4;dji-;pref.klas 5.
 B. u = u :ku-:pref. klas 15; kubuya:om terug te keer = B -vuga
 B. e = e :-ela:applikatiewe werkwoordsuffiks; kuxleka: om te lag = B. -keka
 B. o = o :kubona:om te sien = B. -yona

Die "geslote" vokale van Oerbantoe het /i/ en /u/ geword:

- B. î = i :ti-:klasprefiks klas 9;hosi:opperhoof.
 B. û = u :mafurja:vet, olie = B.-kûta;;djifumu: assegai=B. -tûmo;

18.2 Die primêre Oerbantoe konsonante.

18.2.1 Die Oerbantoe eksplosiewe

- B. k = k :ngwaka:jaar =B. -kaka:kukula:om te groei = B. -kula.
 B. t = rj :-rjarju:drie =B. -tatu;rjanga:pampoen = B.litanga.
 B. p = h :hansi:onder, op die grond;handle:buitekant.

18.2.2 Die Oerbantoe frikatiewe.

- B. ɣ = y :kuyaka:om te bou =B. -ɣaka;kuyaba:om te verdeel =B. -ɣaya
 = w :kuwosa:om te braai.
 B. l = l :-ela:applikatiewe werkwoordsuffiks. 121/..

B.v = b :ba-:prefiks klas 2;kubuya:om terug te keer, =B.-vuya.

18.2.3 Die Oerbantoe nasale.

B. n = n :-ana:resiprokalis werkwoordsuffiks.

B. m = m :ma-:pref.klas 6;kuluma:om te byt =B.-luma.

18.3 Die primêre Oerbantoe konsonante na nasale.

18.3.1 Nasaal + konsonant.

B. nk = h :kunuha:om te stink =B.-nunka.

B. nt = n :nhunu:mens

B. ng = ng :ku-djinga:om te probeer =B.-linga,
ngani?:hoeveel? =B. nga

B. nd = ndj :ku-landja:om te volg =B.-landa.

B. mb

B. mp

18.3.2 Nasaal + i + konsonant.

B. ni-k = h :huku:hoender =B.-kuku.

B. ni-t = nh :nhaba:berg =B.-taya.

B. ni-p = mp :ympi:oorlog =B.-pi

B. ni-g=ng :ngulube:vark =B.ni-guluye.

B. ni-l =ndj :ndjau leeu =B.ni-lag.

B. ni-v =mb :mbuti:bok =B.ni-vuli.

18.3.3 Nasaal + u + konsonant.

B. mu het as klasprefiks behoue gebly vir klasse I en 3.

Velarisasie vind egter plaas wanneer hierdie prefiks te staan kom voor vokaal selfstandige naamwoordstamme;;ngwana:kind = mu-ana; ngwaka;jaar =mu-aka

18.4 Die Oerbantoe palatale.

18.4.1 Die stemlose Oerbantoe palatale.

B. t = tlh :-tlhanu:vyf =B.-tanu.

B. k = xl(hl) :ku-xlamps:om te was =B.-kamba.

18.4.2 Die stemhebbende Oerbantoe Palatale.

B. γ = xl(hl) :ku-xlula:om te oortref =B.-γula.

= y :kuya:om te gaan =B.-γa.

B. l = ndl :ndlebe:oor.

18.5 Vokaalinvloed op verskillende konsonante.

18.5.1 Konsonante voor primêre vokale.

- B. ki = ki :nkila:stert =B.-kila.
 = shi :shi-:prefiks klas 7.
- B. ti = rj :murji:boom =B.-ti.
- B. pi
- B. i = i :Onderwerpskakel klasse 4 en 9.
 = yi :kuyimbelela:om te sing =B.-yimba.
- B. li = dji :dji-:klasprefiks klas 5;ku-djila:om te ween =B.-lila.
- B. vi = bi :-birji: twee =B.-vili.
- B. ku = ku :kukula:om te groei =B.-kula.
- B. tu = rj :-rjarju:drie =B.-tatu;ku-rjuma:om te stuur =B.-tuma.
- B. pu = hu :ku-huma:om uit te gaan =B.-pûma.
- B. u = u :onderwerpskakel klas 3.
- B. lu = lu :ku-luma:om te byt =B.-luma.
 = li :klas II se prefiks.
- B. vu = bu :kubuya:om terug te keer =B.-vûga.

18.5.2 Die primêre konsonante voor die "geslote" vokale.

- B. kî = nsi :munsi:rook =B.-yokî.
 = si :hosi:opperhoof.
- B. tî = si :mhisi:hiëna =B.-pîtî.
 = hi :hine:ons =B.-tî.
 = tsh :kutshika:om agter te laat =B.-tiḡa.
- B. pî = fi :ku-fihla:om weg te steek =B.-pîka.
- B. ḡî = ti :tihlo:oog =B.-ḡiko; -ti-:refleksiewe infiksmorf.
- B. lî = ti :mbuti:bok =B.-vulî.
- B. vî = bsi :bsi-:prefiks klas 8.
 = ki :ku-kina:om te dans =B.-vîna.
- B. kû = fu :xi-fuba:bors;mafurja:vet,olie =B.-kûta.
 = ku :ku-kuma:om te vind.
- B. tû = fu :djifumu:assegaai =B.-tûmo.
- B. pû = hu :ku-huma:om uit te kom =B.-pûma.

B. ~~fu~~ ū = pfu :ndlopfu:olifant =B. ~~fu~~ ū.

B. lū = pfu :malepfu:baard =B.-lelū.

B. yū = pfu :ku-pfuka:om wakker te word =B.-yūka.

18.5.3 Die konsonante voors semi-vokale.

18.5.3.1 Voor die "oop" semi-vokale.

B. kya = sha :ku-sha:dagbreek =B.-kya =B.-kia.

B. tya = rja :murji = murjana:boompie.=B.-ti.

B. pya =mba :mba:muut =B.-pya =B.-pia.

B. ~~ya~~ ya = ya :ku-ya:om te gaan =B. ~~ya~~ ya =B. ~~ya~~ ia.

B. lya = da :ku-da:om te eet =B.-lya =B.-lia.

= dja :dja-:possessiefskakel klas 5.

B. ya = by :ku-byala:om te saai =B.-yala.

B. kwa bly kwa :kwa-:possessiefskakel klas 15.

B. pwa =biwa :ku-chimbiwa:om vasgebind te word.

B. ~~wa~~ wa = wa :ku-wa:om te val =B. ~~wa~~ wa =B. ~~wa~~ ua.

B. lwa = lwa :ku-lwa:om te veg =B.-lua.

B. ya = tha :ku-tha:om te vertel.

= by :byanyi:gras;byala:bier.

18.5.3.2 Voor die "geslote" semi-vokale.

B. kya =xa(sha) :ku-pfuxa:om wakker te maak.

B. ya = ba :ku-bsala:om te baar.

:bsa-:possessiefskakel klas 8.

B. k^wa = fa :ku-fa:om te sterf =B.-k^wa =B.-k^ua.

B. p^wa = fa :ku-fana:om te lyk na =B.-p^wana =B.-p^uana

B. l^wa = pfa :kupfala:om toe te maak =B.-l^wa^ula.

18.6 Nasaal + vokaal/ semi-vokaal.

B. nī = nyi :likunyi:vuurmaakhout.

= ni :-ni:lokatiwe suffiksmorfeem.

B. mi = mi :mi-:klasprefiks klas 4; lidjini:tong,
taal =B.-lini.

B. nya = na :ku-na:om te reën =B.-nia.

= ny :nyosi:by.

B. nu = nu :ku-nuha:om sleg te ruik =B.-nunka.

B. mu = mu :mu-:klasprefiks klasse I en 3.

B. mo : = mo :nomo:mond =B.-lomo.

B. mwa = ngwa :ngwaka:jaar.

B. mwe = hwe :hweti:maan.

B. mî = ni :-ni:imperatiewe suffiks vir die meer-
voud.

NOMMER I.

Songa tekste.

Die volgende twee tekste is aan my vertel deur Junia Tembe wat naby Maputa woon en ook daar groot geword het.

Ahuku.

1. Shite shasuka, shilobola wansati. Ansati lweyo, aganiki, akutswala ngwana. Kute loku atswale ngwana, akukula-kula-kula, akuqoma. Kute loku aqomile akuya ekuganeni. Kutlhasa bakwabo baku "Lwe ngwana nequ lwe akadi nyama yampfubu, uda yahomo kuhela niyahuku."
2. Bakudlaya mpfubu la ekaya la aganiki kone wansati. Bafelaya nihomo. Baku: "Hijula kunnyika hizibona zaku utayentsha hini ngoba baku akadi nyama yampfubu."
3. Bakuteka anyama yampfubu bazeka batlhanganisa ninyama yahomo. Bateka bakumnyika. Lweyonhonyana adiki nyama le; kute loku adile, wafa.
4. Kusuka babokati, angwinyi wakhe, aku: "Lezi afile angwana wabhamu, hitasuma homo iya yabika zaku angwanabo ufile. Kwakubona bakubita ahomo, baku: "Ngwahomo, loku hikuşuma kwabo kulomakoti wabika zaku ufile, utatlhasa uku hini na?" Aku: "Nditatlhasa ndiku: Bôôôô !" Baku: "Abangaziyingeli." Bakubita ninbuti baku: "Ngwambutu, loku hikuşuma kwabo kulomakoti utatlhasa uku hini na?" Aku: "Nditatlhasa ndiku: Mêêêê !" Baku: "Abangaziyingeli." Bakubita nahuku yawankosikazi, bayibuthisa baku: "Ungaku yini na?" Aku: "Ndingaku kwêkwêkwê !" Baku: "Abangaziyingeli." Bakubita nankukhu baku: "Wena ngwahuku, loku ungatlhasa kwabo kwalomakoti, utaku yini na loku ubika zaku ufile na?" Aku: "Nditaku:
Andinkukhu andinkukhu, gor gor gor
Andinkukhu andinkukhu, gor gor gor
Ndipfa kaşiyinda, gor gor gor
Ndabika mkhosi, gor gor gor

Zaku ngwanabo ufile, gor gor gor
Ufeliki natolo, gor gor gor
Adiki nyama yahomo, gor gor gor
Adiki nyana yampfubu, gor gor gor."

5. Baku: "He, fanba-ke, we'ngwakukhu wena. Hiwe,
bataziyingela hawene !"

6. Akufumba ahuka leya yakufamba yakufamba
yakufamba. Itlhangana nibafana babadzi emutswini
bafambaku bazingela. Bakuyibona. Kwakubona mungwe aku:
"Ahiyidlaye!" Kubona mungwe aku: "Ahitsike, uya yitiba
zaku upfa kwini na?" Bate batshuka, yakuyimbelela
lololusimo lolu, yakuyimbelela. Baku: "O! hingayidlayeni
lehuku kukone itiba la iyaku kone. Uyayingela ipfa
kaMakhamu iya kaSiyinda, iyabika mkhosi zaku angwanabo
ufile." Bakuyitsika.

7. Yakufamba itlhasa kolano emutini wakone,
itshama ebandla yakuyimbelela:

"Andinkukhu andinkukhu, gor gor gor
Andinkukhu andinkukhu, gor gor gor
Ndipfa kaSiyinda, gor gor gor
Ndiya kaMakhamu, gor gor gor
Ndabika mkhosi, gor gor gor
Zaku angwanabo ufile, gor gor gor
Ufeliki natolo, gor gor gor
Udiki nyama yahomo, gor gor gor
Udiki nyama yampfubu, gor gor gor."

8. Bangaziyingeli zaku kutani balekhishini
batshemi kone, bazekiki. Yakutsinekela engwanya kwa -
shipolo itlhasa yahaha yakwela kangwanya kayindlu.
Iyimbelela lololusimo lolu iyimbelela iyimbelela. Baku:
"Sheke, nayingela ahuku lezi ihlaya kuzone?" Baku:
"Ikakwini na? Ahiyoleyo kangwanya washipholwa na?"
Bakutlhasa bayima kola ekhumbini ahansi hikiwabo
bayingela ahuku yakuyimbelela:

Andinkukhu andinkukhu,gor gor gor
 Andinkukhu andinkukhu,gor gor gor
 Ndipfa kaŠiyinda,gor gor gor
 Ndiya kaMakamu,gor gor gor
 Ndabika mkhosi,gor gor gor
 Zaku ngwanabo ufile,gor gor gor
 Afeliki matolo,gor gor gor
 Adiki nyama yahomo,gor gor gor
 Adiki nyama yampfubu,gor gor gor

9. Baku:"O!niyayingela na?Angwanešu afile.Lezi
 hingababzela basebele zaku anyama yampfubu akadi
 angwanešu.Kale bamnyika yini na?"

10. Bakuteka anakapulane yabo nibabanuna batekaku
 atinhunga tabo.Bafambaku baya kukole la kufele-ke kone
 ngwanabo.Batlhasa babzela baku:"Shekeni,hilezi
 hinganibzela zaku angwanešu akadi anyama yampfubu,nike
 kutani nimnyikela yini?"Baku:"Hini apfe hingazitibi
 zaku utakufa."Baku:"Khale hine hihlaya lezo,hihembaku
 nadzimi na?Hingahlayi,hizitibaku zaku akadi nyama
 yampfubu."

Bakudzila-ke badzila badzila bakumuka ekaya.

Zihahile.

Vertaling.

Die Hoender.

1. Daar was eendag lobola vir 'n vrou gegee, sy
 het getrou en 'n kind gebaar. Ná die geboorte van die
 kind het dit groot geword en het verloof geraak. Toe
 sy verloof is, het sy na die troue gegaan. Haar
 ouers het daar aangekom en gesê: "Hierdie kind van ons
 eet nie seekoeivleis nie, maar alleenlik bees- en
 hoendervleis."

2. Eendag het hulle by die huis waar sy getroud
 is, 'n seekoei doodgemaak. Hulle het ook 'n bees geslag
 en gesê: "Ons wil vir haar seekoeivleis gee sodat' ons
 kan sien wat gebeur omdat hulle sê dat sy nie seekoei-
 vleis eet nie."

3. Hulle het toe seekoeivleis geneem, dit gekook en met die beesvleis gemeng. Hulle het dit geneem en die meisie het ge-eet, maar toe sy klaar was, het sy gesterf.
4. Die skoonouers, haar besitter, sê toe: "Aangesien die arme kind gesterf het, sal ons 'n bees stuur om die berig te neem na haar mense dat hulle kind gesterf het. "Hulle het toe 'n bees geroep en gesê: "Jy, afstammeling van 'n bees, wanneer ons jou na die mense van hierdie vrou stuur met die boodskap dat sy gesterf het, wat sal jy sê? Hy sê toe: "Ek sal aankom en bôôô sê." Hulle sê: "Hulle sal nie daarna luister nie." Hulle het ook 'n bok geroep en gesê: "Jy, afstammeling van 'n bok, as ons jou na hierdie vrou se mense stuur met die boodskap dat sy gesterf het, wat sal jy sê?" Die bok sê: "Ek sal aankom en mômôm sê." Hulle het gesê: "Hulle sal nie daarna luister nie." Hulle roep toe 'n hen en vra haar wat sy kan sê. Sy sê: "Ek kan kwêkwêkwê sê." Hulle sê: "Hulle sal nie daarna luister nie." Hulle het toe 'n haan geroep en gesê: "Jy, afstammeling van 'n hoender, wanneer ons jou na die mense van hierdie vrou stuur met die berig dat sy gesterf het, wat sal jy sê?" Hy sê: "Ek sal sê:
 Ek is nie 'n haan nie, gor gor gor
 Ek is nie 'n haan nie, gor gor gor
 Ek kom van Şiyinda, gor gor gor
 Ek bring die slegte tyding, gor gor gor
 Dat julle kind oorlede is, gor gor gor
 Sy het gister gesterf, gor gor gor
 Sy het beesvleis ge-eet, gor gor gor
 Sy het seekoeivleis ge-eet, gor gor gor."
5. Hulle sê toe: "Ja, loop maar, jy, kind van 'n haan. Hulle sal na jou luister."
6. Daardie hoender het toe gegaan en geloop en geloop en geloop. Hy het twee seuns wat in 'n bos gejag

het, teengekom. Toe hulle hom sien het die een gesê:
 "Laat ons hom doodmaak! "Die ander een het egter gesê:
 "Ons moet nie, weet jy waarvandaan hy kom?" Toe hulle
 skrik, het die haan daardie lied gesing. Hulle sê toe:
 "O! ons moet hom nie doodmaak nie aangesien hy weet
 waarheen hy gaan. Hoor jy dat hy van Makhamu af kom en
 dat hy na Siyinda toe gaan met die berig dat hulle kind
 gesterf het?" Hulle het hom toe met rus gelaat.

7. Die haan het gegaan, in die stat aangekom en
 op die dorpsplein gaan staan en sing:

Ek is nie 'n haan nie, gor gor gor, ens.

--- -- --- - ---- --- --- --- ---

8. Hulle het hom nie gehoor nie omdat hulle in
 die kombuis besig was om te kook. Die haan het toe na-
 der gekom en op die bopunt van die dak gevlieg en die
 lied gesing en gesing. Die mense sê toe: "Hoor julle
 wat daardie hoender sê?" Hulle sê: "Waar is hy? Is dit
 nie daardie einste een daar bo-op die dak nie?" Hulle
 kom toe nader en gaan staan almal langs die huis en
 luister na wat die hoender sing:

Ek is nie 'n haan nie, gor gor gor, ens.

--- -- --- - ---- --- --- --- ---

9. Hulle sê: "O, hoor julle? Ons kind het gesterf
 en dit ten spyte daarvan dat ons die skoonouers vertel
 het dat sy nie seekoeivleis eet nie. Het hulle dit vir
 haar gegee, of nie?"

10. Hulle neem toe hulle rok-doeke (dzikapulane
 meerv. makapulane, is 'n lang, breë stuk materiaal wat
 om die liggaam geslaan word en op een skouer vasgemaak
 word wat so as rok dien) en die mans hulle kieries en
 gaan na die plek waar hulle kind oorlede is. Hulle vra
 toe: "Terwyl ons julle gesê het dat ons kind nie see-
 koeivleis eet nie, het julle dit tog vir haar gegee?"
 Hulle antwoord: "Ons het nie geweet dat sy sal sterf

nie." Hulle sê: "Toe ons dit vir julle gesê het, het ons leuens vertel? Ons het nie leuens vertel nie, ons het geweet dat sy nie seokoeivleis eet nie."

Hulle het toe geween en geween en terug gegaan huis toe.

Dit is klaar.

- - - - -

Nommer 2.

Zikulukhumbi.

1. Shite shasuka shilobola wansati. Ansati lweyo aganiki. Hikugana kwakhe, wateka nyimba watswala ngwana. Kute loku atswale ngwana, wafa lwengwakhe. Loku afile, kutlhasa asatana wakhe atanteka ayatshana kuyene.
2. Ulinkama wakuwupfa azinanga. Khansi uyayiba lweasatana wakhe lwe. Bapfuka bahamba busikwini ahakasa angwana wamakwabo afamba nayene emasingwini. Batlhasa batqoba zinanga zabhamu, athatha shitranga amuka nasho. Batlhasa busikwini batqibela andilo bawosa zinanga bada.
3. Bzikota bzisha. Abenyi bansimu balabiseliki balabisela babona zaku azinanga zabo zihahela bangazitibi zaku azinanga zabo zidiwa hini. Bakunhasika bakela nkele endleleni la afambaku hakone. Bakela bakela uyeta mpela. Abangwe bacija atimbango batlhomela endeni kankela. Bateka asaka bafukumeta hengwanya batshela aminsaba zingabonakali.
4. Atlhasiki busikwini, afambaku fuqi aya kukone ensingwini ekuyibeni. Kute la ahingenaku endeni kansimu, wakantlatela nkele wahingena endeni. Atinbangu tamtlhaba etimbambini titlhanganisa hikwakukwaku lomu. Afa.
5. Bakutlhasa ashumushweni abenyi bansimu bambonaku endleleni la basayiki kone. Batlhasa kuyene basusa angwana lwe amhakasile, bambeka lahaya. Bateka mirukwa bamushindla bamushindla sanga ahono. Bajula

bodwa batlhatlheka batshela mati abila-bila-bila.Kuku
 loku abiliki,baphula babeka lahaya.Bateka nyana
 basheka banyika ntro^ongwane baku akade.Antrongwane
 shakuyala.Badiki-ke bone bada bada bada.Kuku banita,
 zingameteki.Baku:"Hihlayele,lwewa^ontrongwane,hite
 hakunnyika uyala shaku:

Şaşa şaşa şaşa niteka la wahinga -hinga-hinga
 Şaşana mitekela, mntwan'

Şaşa şaşa niteka la wahinga-hinga-hinga
 Şaşana mitekela,ntwan'

Abantu bakona bayimbe nsele,ntwan'

Abantu bakona bakumbela ngesandla,mntwan'
 Ubuya ungaphezi,mntwan'."

6. Banita badaku bamita basusa.Antrongwane
 alabisaku lomu balahlaku kone maşambo.Kute loku
 bahetile baku:"Ahimuke,himuke ekaya kweşu!"Antrongwane
 shakuyala shiku:"Nditaya ndanikumana ndihasala
 ndikhoma mbowa."Baku:"Uyakutiba kaya na?" "Nditakutiba
 hizaku ndinibonile la nişamukiki hakone."Bakumuka
 ekaya.

7. Akusala aşola maşambo aşola-şola-şola
 antrongwane awatlhanganisa ambangu ~~şam~~şwe.Kusukela
 enhlokweni atlhanganisa anaşambo shite enabokweni
 shite hikiwaku-kwaku lomu neminengeni neshifubeni,
 atlhanganisa hikiwazo aku:

"Şaşa şaşa şaşa tlhakameteka wahinga-hinga,
 şaşa tlhakameteka,mntwan'

Şaşa şaşa tlhakameteka la wahinga-hinga,
 şaşa tlhakameteka,mntwan'

Abantu bakona bayimbe nsela,mntwan'

Abantu bakona bakunbele ngesandla,mntwan'
 Ubuya ungaphezi.mntwan'."

Akuthakameteleka athela fuqi ayimbelela aku:

Sasa sasa pfuka la wahinga-hinga

Sasa sasa pfuka la wahinga-hinga-hinga

Sasana pfukala, mntwan'

Abantu bakona bakumbele ngesandla, mntwan'

Ubuya ungaphezi, mntwan'."

8. Akupfuka asasatana wakhe. Aku: "Wene, sase usepfukiki na? Unanandla zaku loku ndikushuma nbangu zakufamba, ungaya watshikela na?" Aku: "E, ndingatshikela." Aku: "He, famba-ke, umuka le kamalume, nditaya ndakukumana kone, nami ndiyata. Ufamba npela ungayini nbangu utrutrana uhatla utlhasa hiza ku ngoba lokuba bakukumana batathela bakudlaya fuqi." Akufamba lwe sase wakhe wakufamba. Lwewantrongwane akusala akusuka alandelaku asasatana wakhe.
9. Batlhasiki-ke lababanuna, laba khale baseile e nsingwini yabo. Bakumana zaku antrongwane usukile ansingwini kutani akahekone, ufambile. Bakumlandela bakumlandela bahaha sanga makwababa. Bakumlandela bakukumana baku: "Uya kwini na?" Aku: "Khale ndimuka ekaya." Baku: "Lezi hikubzeliki ukutiba na? Upfumele wene khansi uyahemba. Ahindlayeni!" Bateka amabutsha batshema azikwakwa bayandlela ehansi bakumhitlhela la. "Ahikutsheme!" Antrongwane shakumhitlhela. Kute la baphakanisaku nibutsha bajulaku kumkawula, shaku:
- "Tatana fikale, tatana fikale fikale
Mamane fikale, manane fikale fikale
Nami kufa anditshabi
Nami kufa anditshabi anditshabi."
10. Zakukina zidlubusheka zikina hinhlana zitlhetlha hinhlana ziya kule zatshikela le, antshule usho ngu. Zingahaboneki antrongwane shakufamba. Zaku: "M. m., lololusimo lunandi hakabi. Le lunandi hakabi, lololusimo, he, he! Fuqi lwentrongwane!"

11. Kute la bangekule le, baku: "In, hidzibalaku hikukina hansi anyama hilahlele kwini? Ahibuyeleni hada nyana mpela zaku hingadzibala hikudlubusheka hiya le kule, ahingazidzibali lezi hiyentsha zone."
12. Bakutrutruma fuši batlhelaku bamukaku bamukumana kutani fuši andleleni afambaku ^{tsu} akatrumi lweyo wantrongwane, hizaku kutani shitiba zaku abanakundlaya. Akufamba. Bakutlhasa bayentsha zolezo fuši: baqaliki bakuhitlhela hinhlana wantrongwane. Kuku la bajulaku kumkawula atlhela akuyimbelela lololusimo. Nabo bakukina badlubusheka baya kule-kule, khansi Kute hinkama atlhela apfusa fuši, bata kuyene baku: "Ahingatshemeni nizikwakwa, ahimdlayeni!"
13. Kute loku bajulaku kumkawula, shaku:
 "Tatana fikale
 Tatana fikala fikale
 Mamana fikale
 Mamana fikala fikale
 Sasana fikale
 Sasana fikala fikale
 Nami kufa anditsha'
 Nami kufa anditshabi anditshabi
 Nami kufa anditsha'
 Nami kufa anditshabi anditshabi.
14. Kute loku bayentsha lezo, bakuyimbelela bakina zikina zikulukhumbi zikina, azitshukumeta himasizi yakhe zaku zingahabuyi.
15. Abona adambu kutani dzipelile, angesetshikela la asasatana wakhe utamukuma kone. Zakukina anakufamba kufamba. Atlhasa ecibini ledzikulu la bawelaku hizikepe. Atlhasa kubazikepe aku: "Ndiwetani!" Bakumweta ahumela halaha.
16. Kutani ubona zaku uhalaha, azipfusaku leziya zikulukhumbi zidzimuka zaku hishiye anyama endleleni! Zakutlhela zakub^uya zitrutumeke zitrutumeke

zakumkumana kutani adzindele zone aku zitamuteka.
 Zitlhasa ziyima lahaya ziku:"Anyama hileya .,hingayi-
 hlongolisa hileya .!"Wantrongwane aku:"Tanani!Phela
 nitanditeka." Zingwe ziwela ematini ziku:"Hingakhumuka
 hingenanyama?"Ziku zawelo ziku khalagata ziwa kumatini.
 Zifele matini hikwazo.

17. Antrongwane abona zaku kutani zifile akumuka
 afamba-ke.Afamba ayakumana asaatane wakhe la
 ayatshama kone.

Shahela.

Vertaling.

(Opmerking.Aangesien daar nie 'n bevredigende vertaling
 van die liedjie in paragraaf 5 en 7 van my informante
 gekry kon word nie, gee ons alleen net kortliks die
 kernbetekenis van elk.)

Die Reuse.

1. Daar was lobolo vir 'n vrou gegee, sy het ge-
 trou, swanger geword en 'n kind gebaar. Toe die kind
 gebore is, het sy moeder gesterf en sy tante het gekom
 om die kind te neem om by haar te bly.
2. Dit was gedurende die mielie-oestyd. Hierdie
 tante het egter gesteel. Hulle het in die nag opge-
 staan, sy het die kind geabba en hulle het na die lan-
 de gegaan. Hulle het die mielies geoes en ook 'n graan-
 skuur saam geneem. Hulle het in die nag aangekom, vuur
 gemaak, die mielies gebraai en dit geëet.
3. Met dagbreek het die eienaars van die land ge-
 kyk en gesien dat hulle mielies weg was. Hulle het nie
 geweet wat dit was wat dit opgeëet het nie. Hulle het
 'n vanggat gegrawe in die looppad. Hulle het gegrawe
 en gegrawe totdat dit werklik diep was. Die ander het
 skerp stokke gemaak en dit onder in die vanggat ge-
 plant. Hulle het toe 'n sak geneem, bo-oor die vanggat
 gesit en grond bo-oor gestrooi sodat dit onsigbaar was.

4. Sy het weer gedurende die nag in die land kom steel. Toe sy aan die kant van die land ingaan, het sy op die vanggat getrap en ingeval. Die stokke het orals tussen haar ribbes ingestee en sy het gesterf.
4. Die eienaars van die land het in die oggend gekom en haar in die pad waar hulle die wip gestel het, gesien. Hulle het by haar aangekom en die kind wat sy ge-abba het, weggeneem en eenkant neergesit. Hulle het hulle kapmesse geneem en haar soos 'n bees afgeslag. Hulle het toe 'n pot gesoek, dit op die vuur gesit, water ingegooi en haar gekook en gekook en gekook. Toe dit gekook het, het hulle dit weggeneem en eenkant op 'n plek neergesit. Hulle het toe die vleis geneem, dit stukkend gesny en aan die kind gegee om te eet. Die kind het geweier. Hulle het dit toe geëet en geëet en geëet. Dit het gebeur dat toe hulle sluk, wou dit nie ingaan nie. Hulle sê toe: "Verduidelik vir ons, hierdie kind, toe ons vir hom gee, het hy geweier en gesê: "Hierdie mense het met die hand vir jou 'n gat gegrawe. Jy moet nie weer steel nie."
6. Hulle het gesluk en geëet en hulle het gesluk en versadig geword. Die kind het gekyk waar hulle die bene weggooi. Toe hulle klaar was, het hulle gesê: "Laat ons huiswaarts keer!" Die kind het geweier en gesê "Ek bly nog agter om eetbare bossies (morôgô) te versamel. "Hulle sê toe: "Sal jy die huis ken?" Hy antwoord: "Ja, ek ken dit omdat ek julle gesien het toe julle daarvandaan gekom het." "En hulle het na die huis teruggegaan.
7. Die kind het agtergebly en al die bene op een plek bymekaar gemaak. Hy het begin by die kop en hulle bymekaar gesit en ook by die arms en orals en die bene en by die bors; hy het alles bymekaar gesit en gesê:

"Verenig weer, tante. Die mense het vir jou 'n gat met die hande gegrawe, maar jy moet nie weer steel nie."

Sy het toe aanmekaar gekom en hy het weer gesing en gesê: "Staan op, tante, die mense het vir jou met die hand 'n gat gegrawe. Jy moet nie weer steel nie."

8. Sy tante het toe opgestaan en hy sê: "Is jy reeds op? Het jy die krag, om, as ek jou 'n ent stuur ^{en} te loop, ^{en} daar aan te kom?" Sy antwoord: "Ja, ek sal kan gaan." Hy sê: "Nou-ja, loop maar na my oom se plek, ook ek sal gaan en jou daar kry. Loop vinnig, moenie tyd vermors nie, jy moet hardloop en gou daar aankom, want as hulle jou kry, sal hulle jou weer doodmaak." Sy tante het toe geloop. Hierdie kind het agter gebly, weggegaan en sy tante gevolg.

9. Die mans wat vroeër die vanggat by die land gemaak het, het daar aangekom en gevind dat die kind nie meer daar was nie. Hulle het hom toe gevolg en soos krasie gevlieg. Hulle het hom gevolg hom gevind en gesê: "Waarheen gaan jy?" Hy antwoord en sê: "Ek het na die huis teruggegaan." Hulle sê: "Weet jy nog wat ons vir jou gesê het? Jy het toegestem, maar jy het gelieg. Laat ons hom doodmaak." Hulle het toe hulle kapmesse geneem en palmblare afgekap, dit op die grond gelê en hom daarop laat lê. "Laat ons hom kap!" Die kind het gaan lê, maar toe hulle hulle kapmesse optel om hom te kap, het hy gesê:

"Lank gelede het my pa gesterf

Lank gelede het my moeder gesterf

Ook ek is nie bang om te sterf nie

Ook ek is nie bang om te sterf nie."

10. Hulle het gedans en terug beweeg en ver weg gegaan en die stof het in die lug opgestyg. Hulle het nie meer die kind wat geloop het, gesien nie. Hulle

het gesê: "Mmm, daardie lied is sommer baie mooi. Dit is sommer baie mooi en die kind is lekker."

11. Toe hulle ver was, het hulle gesê: "Deur te dans het ons vergeet waar ons die vleis weggegooi het. Laat ons terugkeer en regtig die vleis eet omdat ons vergeet deur te ver te gaan. Laat ons nie vergeet nie wat ons doen.
12. Hulle het toe weer gehardloop en hom lopende op die pad gevind. Hy het nie gehardloop nie omdat hy nou reeds geweet het dat hulle om nie sal doodmaak nie. Hy het geloop en hulle het weer soos voorheen gedoen deur die kind op sy rug te laat lê, maar toe hulle hom wou kap, het hy weer daardie lied gesing. Ook hulle het gedans en ver weg gegaan. Toe hy weer opstaan, het hulle na hom gekom en gesê: "Ons moet nie palmblare kap nie, laat ons hom doodmaak!"
13. Toe hulle hom wou kap, het hy gesing:
 "My pa is al lankal oorlede
 My pa is al lank-al oorlede
 My moeder is al lank-al oorlede
 My moeder is al lank-al oorlede
 My tante is al lank-al oorlede
 My tante is al lank-al oorlede
 Ook ek is nie bang om te sterf nie
 Ook ek is nie bang om te sterf nie."
14. Toe hulle dit gedoen het, het hulle gesing en die reuse het gedans en hy het hulle met sy poeier getoor sodat hulle nie weer kon terugkeer nie.
15. Hy het gesien dat die son reeds onder was en dat hy nie die plek kon bereik waar sy tante vir hom gewag het. Terwyl hulle gedans het, het hy geloop en geloop en by 'n groot meer aangekom waar mens met bote moes oorgaan. Hy het by die roeiers gekom en

gesê: "Neem my oor!" Hulle het hom toe na die anderkant oorgeneem.

16. Nou, toe hy oorkant was, het die reuse wakker geword en vergeet dat hulle die vleis op die pad vergeet het. Hulle het weer teruggekeer en gehardloop en gehardloop en hom gevind daar waar hy vir hulle gewag het. Hulle het daar aangekom en aan die oorkant gestaan en gesê: "Daar is die vleis, ons kan dit doersien!" Die kind het gesê: "Kom en kom haal my!" Party het in die water gegaan en gesê: "Hoe kan ons sonder vleis terugkeer?" Toe hulle in die water val, het hulle ingegaan en almal in die water gesterf.

 Toe die kind sien dat hulle al dood is, het hy weggegaan en geloop. Hy het geloop en sy tante op die plek gevind waar sy gesit en wag het.

 Dit is die einde.

BIBLIOGRAFIE.

<u>Bourquin, W.</u>	<u>Neue Ur-Bantu Wortstämme.</u> (1923)
<u>Cole, D.T.</u>	<u>An Introduction to Tswana Grammar.</u>
(1952)
<u>Doke, C.M.</u>	<u>A Comparative Study in Shona</u>
<u>Phonetics.</u> (1931)
	<u>Text-book of Zulu Grammar.</u> (1954)
	<u>The Southern Bantu Languages.</u> (1954)
	<u>Phonology of the Zulu-language.</u>
<u>Endeman, T.M.H.</u>	<u>Die Intonasie van Tsonga. D.Titt.-</u>
<u>proefskrif</u> (1952)
<u>Gleason, H.A.</u>	<u>An Introduction to Descriptive</u>
<u>Linguistics.</u> (1956)
<u>Griffin, A.W.M.S.</u>	<u>ChiTonga Dictionary of the Zambesi</u>
<u>Valley.</u> (1915)
<u>Jackson, S.K.</u>	<u>Shona Lessons.</u> (1956)
<u>Junod, H.A.</u>	<u>Elementary Grammar of the Tsonga-</u>
<u>Shangaan Language</u> (1907)
	<u>Grammaire Ronga.</u> (1896)
	<u>The Life of a South African Tribe.</u>
(1927)
<u>Lanham, L.W.</u>	<u>A Study of GiTonga of Inhambane.</u>
(1955)
<u>Louw, J.A.</u>	<u>On the Segmental Phonemes of Zulu.</u>
<u>Afrika und Übersee, Band XLVI.</u>
<u>Louw, C.S.</u>	<u>A Manuel of the ChiKaranga Language</u>
(1930)
<u>Meinhof, C.</u>	<u>Grundzüge einer vergleichenden Gram-</u>
<u>matik der Bantusprachen.</u> (1948)
<u>Meinhof, C. en:</u>
<u>Van Warmelo, N.</u>	<u>Bantu-Phonology.</u> (1932)
<u>Meyer de Villiers.</u>	<u>Afrikaanse Klankleer. Inleiding tot</u>
<u>die Fonetiek en die Fonetologie.</u> (1958)
<u>Nida, E.A.</u>	<u>Morphology; the descriptive analysis</u>
<u>of words.</u> (1949)
<u>Persson, J.A.</u>	<u>Outlines of Tswa Grammar.</u> (1932)
<u>Pike, K.L.</u>	<u>Tone Languages.</u> (1957)
<u>Quintão, J.L.</u>	<u>Gramatica de XiRonga</u> (Landim).
<u>Van der West-</u>
<u>huizen, S.B.</u>	<u>Die Kort en Lang Teenwoordige Tyd-</u>
<u>vorms in Zoeloe. M.A.-verhandeling.</u>
(1949)

- Van Dyk, P.R. 'n Studie van Lala. D.Litt.-proef-
skrif. (1960)
- Van Eeden, B.I.C. Zoeloe-Grammatika. (1956)
- Van Warmelo, N.J. A Preliminary Survey of the Bantu
Tribes of South Africa. (1935)
- Westermann, D. en Practical Phonetics for Students of
Ward, I.C. African Languages. (1957)
- Ziervogel, D. A Grammar of Northern Transvaal
Ndebedele. (1959)
- A Grammar of Swazi. (1952)
- The Eastern Sotho. (1954)
- Ziervogel, D. en A Handbook of the Venda Language.
Dau, R.S. (1961)
- Feesbundels, Woordeboeke, Tydskrifte e.a. Littera-
tuur gebruik.
- A.P.B. Johannesburg. Feesbundel vir Prof. Dr. Jan
Antonie Engelbrecht. (1961)
- Hamburg. Festschrift Meinhof. (1927)
- Chatelain, Pocket Dictionary English-Tsonga -
Ch.-W. Tsonga-English. (1960)
- Dubois, M. Larousse's Modern French-English Dic-
tionary. (1960)
- Michaelis, H. Neues Wörterbuch der portugiesischen
und deutschen Sprache. (1902)
- International The Principles of the International
Phonetic Phonetic Association. (1949)
Association
- African Studies. Vol. II, No. 2.
Vol. 16. (1957)
- Afrikanische (1955)
Studien
- Bantu Studies Vol. 2. (1923)
Vol. X. (1936)
Vol. XV. (1941)
- Distriksrekord-
boek. Bantoesakekommissariskantoor te
Ingwavuma.
- Proceedings of Helsinki. (1961)
the Fourth Inter-
national Congress
of Phonetic
Sciences.